

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Situace samoživitelek za socialismu a nyní

Bakalářská práce

Hana Pěkníková

Praha 2017

Vedoucí práce: Ing. Petr Pavlík, Ph.D.

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně s použitím uvedených pramenů a literatury.
Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 24. 4. 2017

Hana Pěknicová

Poděkování

Chtěla bych poděkovat svému vedoucímu práce Ing. Petru Pavlíkovi, Ph.D. za jeho trpělivost, rady a přínosné připomínky. Rovněž děkuji všem informantkám, které se mého výzkumu zúčastnily. Mé poděkování patří též PhDr. Zdeňce Jelínkové za její podporu.

OBSAH

1. ÚVOD	6
2. TEORETICKÁ ČÁST	8
2.1. RODINA A JEJÍ PROMĚNY	8
2.1.1. Rodina a její nedávný vývoj v evropském kontextu	8
2.1.2. Neúplná rodina	11
2.1.3. Rozvod.....	13
2.2. POSTAVENÍ MATEK SAMOŽIVITELEK.....	15
2.2.1. Finanční situace samoživitelek	15
2.2.1.1. Výživné	21
2.2.1.2. Dávky	23
2.2.2. Psychické a sociální problémy	25
2.2.3. Stigmatizace – je neúplná rodina horší než úplná?.....	27
2.2.4. Děti samoživitelek	30
2.3. DALŠÍ FAKTORY OVLIVŇUJÍCÍ SITUACI SAMOŽIVITELEK	32
2.3.1. Slašování rodinného a pracovního života.....	32
2.3.2. Jesle, mateřské školky	38
2.4. GENDER	40
2.4.1. Genderové aspekty pracovního trhu	43
3. EMPIRICKÁ ČÁST	45
3.1. METODOLOGIE	45
3.1.1. Použité metody.....	45
3.1.2. Výběr vzorku	46
3.1.2.1. Vzorek.....	47
3.1.3. Hodnocení kvality výzkumu	47
3.1.3.1. Etické otázky výzkumu	47
3.2. ANALÝZA DAT.....	48
3.2.1. Jak se matky staly samoživitelkami	48
3.2.2. Výživné	49
3.2.3. Policie a soudy	52
3.2.4. Sociální dávky a sociální odbor	53
3.2.5. Finanční situace	55
3.2.6. Psychické a sociální problémy	57

3.2.7.	Vliv absence otce na dítě podle matek.....	59
3.2.8.	Jesle a školka.....	62
3.2.9.	Zaměstnání.....	65
3.2.10.	Pomoc nejbližšího okolí	67
3.2.11.	Pohled na samoživitelství a pomoc státu očima matek	69
3.3.	SHRNUTÍ.....	71
4.	ZÁVĚR.....	74
	POUŽITÁ LITERATURA	76
	SEMINÁŘE.....	81

1. ÚVOD

Ve své bakalářské práci jsem se zaměřila na situaci samoživitelek v České republice za socialismu a v současnosti, respektive na samoživitelky, které vychovávaly své děti před rokem 1989 a po něm. O jejich poměrech sice společnost povědomí má a mnohé články se jimi zabývají (i když české odborné literatury o samoživitelkách zatím není tak mnoho jako v zahraničí), přesto si myslím, že je jejich situace stále nesnadná a je potřeba se jí více zabývat. Rovněž se zdá, že se jejich životní podmínky za uplynulá desetiletí výrazně nezměnily, respektive nezlepšily, možná spíše naopak.

Mnoho studií potvrzuje, že matky samoživitelky patří k nejchudším a nejzranitelnějším skupinám ve společnosti. Jejich nelehký život jim nepřináší jen ekonomické, ale také psychické, zdravotní a sociální problémy. Tyto matky musí zpravidla zvládnout mnohem více než ty z úplných rodin, díky čemuž mohou sice někdy dosáhnout vyššího sebevědomí a stát se silnějšími osobnostmi, ale mnohdy je tomu právě naopak. Musí zastat roli matky i otce, naučit se vyjít s málem, osvojit si nové strategie, jak přežít s nedostatkem peněz či jiné podpory. Tyto ženy většinou trpí nižší sebeúctou, jsou méně spokojeny se životem, což se týká financí, vztahů, bydlení, práce atd.

Situace se navíc netýká jen jich samotných, ale samozřejmě i jejich dětí, které s nimi prožívají jejich každodenní nesnáze. Vyrůstají v chudobě, jsou s matkou, když se vyrovnává s každodenními problémy, a tak často i ony mají sociální, psychické, zdravotní a další problémy. To pak může negativně ovlivnit i jejich život v dospělosti. Často zde dochází k mezigeneračnímu přenosu chudoby a sociálnímu vyloučení.

Téma samoživitelství je mi blízké z toho důvodu, že jsem sama dcerou samoživitelky, a tak jsem se chtěla o tomto fenoménu dozvědět více. Bylo pro mě zajímavé a přínosné nejen studium teoretických zdrojů, ale také osobní zkušenosti ostatních samoživitelek. Poněvadž mi toto téma tak není zcela vzdálené, mohla jsem se lépe vcítit do pocitů žen ve výzkumu.

Snažila jsem se zmapovat problémy každodenního života samoživitelek. Nešlo pouze o porovnání jejich situace za socialismu a po roce 1989, ale toto srovnání bylo důležité a zajímavé, poněvadž bylo možné sledovat, jak se některé fenomény po desetiletí nezměnily a v některých případech se bohužel dokonce zhoršují. Zajímala mě finanční situace samoživitelek, otázky výživného, sociálních dávek, jejich pohled na podporu od státu. Zda trpí nějakými psychickými či sociálními problémy a jak jejich samoživitelství ovlivnilo jejich děti. Zda se setkaly s nějakými problémy v zaměstnání a zda se měly na koho obrátit v případě nouze. Setkaly se ohledně svého samoživitelství s nějakými negativními reakcemi?

V teoretické části nejprve popíši vývoj současné rodiny a její proměny až k neúplné rodině a příčinám jejího vzniku. Poté se zabývám konkrétními problémy samoživitelek, jako je finanční situace, psychické a sociální problémy, kterým čelí jak ony, tak jejich děti, stigmatizaci, sladování rodinného a pracovního života atd. Na závěr jsem se zmínila o genderu, který je pro porozumění fenoménu samoživitelství důležitý. Ve své práci jsem také vycházela z feministického myšlení.

V empirické části jsem pak navazovala na okruhy z části teoretické. Pomocí polostrukturovaných rozhovorů a kvalitativního výzkumu jsem se matek ptala na konkrétní témata a některé případy porovnávala navzájem mezi matkami vychovávající své děti za socialismu a těmi, které je vychovávaly po roce 1989.

2. TEORETICKÁ ČÁST

V teoretické části nejdříve stručně popíši vývoj současné rodiny a její proměny, až k tématu neúplné rodiny. Na toto téma plynule naváže kapitola o problematice samoživitelství. Zde se zaměřím na problémy, s kterými se samoživitelky musí vyrovnávat, a jednu kapitolu věnuji také jejich dětem. Na závěr se zmíním o genderu, kde nastíním základní genderovou problematiku, která se též vztahuje k tématu samoživitelství.

2.1. RODINA A JEJÍ PROMĚNY

2.1.1. Rodina a její nedávný vývoj v evropském kontextu

Giddens charakterizuje rodinu jako „skupinu osob přímo spjatých příbuzenskými vztahy, jejíž dospělí členové jsou odpovědní za výchovu dětí“ (Giddens, 1999, str. 156). Ačkoliv se v současnosti setkáváme s různými formami rodinného uspořádání, normativně se v naší kultuře za rodinu považuje tzv. nukleární rodina, kterou tvoří manžel, manželka a jejich děti. V případě rozšířené rodiny, která byla tradiční před nástupem modernity, žily s manželským párem a jejich dětmi další příbuzné osoby jako např. prarodiče či sourozenci (Giddens, 1999).

Podobně jako Giddens (1999) i Možný (2008) souhlasí, že rodinu zakládá až narození dítěte. Z toho ale není jasné, zda podle něj rodinu tvoří pár, nebo je rodinou již jen matka a dítě. Podle Možného se tak rodina odlišuje od domácnosti, kterou mohou tvořit např. lidé opačného či stejného pohlaví, kteří žijí v páru nebo nikoliv, větší skupiny osob atd. Mohou být pokrevně spjatí, či nikoliv. Může se jednat o soužití homosexuálů či lesbiček s adoptovaným dítětem atd. Pro rodinu je podle něj určující rodičovství, svazek krve.

Podle Možného (2008) rodina pro člověka stále zůstává nejvýznamnější ekonomickou institucí. V moderní době však rodiče ztrácí hlavní roli při socializaci dítěte. Vliv získaly např. sdělovací prostředky a veřejné instituce, jako je škola. I když se však rodina mění, zůstává podle Možného nadále stabilizujícím prvkem společnosti a pro společnost je velmi důležitá. Rodina má však podle něj i stinné stránky a jednou z nich je udržování sociálních nerovností:

Rodina je univerzální lidská instituce, je však zároveň i základním kamenem sociální nerovnosti: v reprodukčním chování, rozdílným způsobem péče o děti i povahou výbavy v podobě kulturního a sociálního kapitálu přenáší rodina nerovnost z generace na generaci a přispívá k vytrvalé nespravedlivosti lidského údělu (...) všechny studie ukazují, že rodina působí jako nejmocnější

prvek z těch, jež se snaží mařit soudobé úsilí západních společností o vyrovnání lidských šancí alespoň v okamžiku sociálního startu. I poté, co byl zeslaben vliv předávání ekonomického kapitálu a otevřenost vzdělávacího systému až po všeobecný přístup k univerzitnímu vzdělání oslabila podstatně vliv rodinného kulturního kapitálu, vynořil se nový prvek, je to existence kognitivních tříd, nestejné intelektuální výbavy rodičů, dědičností přenášené na děti a sociálně posilované (Možný, 2009, str. 18).

Sociologie rodiny podle Možného musí změnit tradiční teorie rodiny, protože již neexistuje jedna základní forma rodiny. Píše, že domácnost tvořená manželským párem a dětmi tvoří nyní v Evropě jen asi čtvrtinu všech domácností (Možný, 2009).

Podíváme-li se na věc z historické perspektivy, s příchodem průmyslové revoluce nastává přechod od tradiční rodiny k moderní. Moderní rodinou se v té době myslela rodina nukleární, tedy muž, žena a jejich děti, která se lišila od rozšířené rodiny tradiční. Dnes se však nukleární rodina paradoxně považuje za rodinu tradiční a vymezuje se proti ostatním existujícím rodinným konstelacím, jako je např. tzv. složená rodina. Já však budu nukleární rodinu nazývat moderní rodinou.

Mezi hlavní změny, které přišly s modernitou, patří masové rozšíření regulace porodnosti. Nukleární rodina oproti rozšířené rodině přestává být hlavní výrobní a ekonomickou jednotkou. Dříve byl důležitý hlavně přenos majetku na další generace. Za průmyslové revoluce se také odloučilo bydlení a zaměstnání, tedy soukromá a veřejná sféra, a přesouvá se důraz z ekonomického kapitálu na kapitál kulturní (Možný, 2006).

Podobně Giddens (2000) píše, že v tradiční zemědělské rodině se na výrobě podíleli všichni rodinní členové. Manželství se neuzavíralo na základě lásky, tj. citů. Giddens souhlasí i s tím, že tradiční rodina pomáhala udržovat nerovnost mezi muži a ženami. Otec byl hlavní autoritou v rodině. To se začíná pozvolna měnit až v moderní rodině. Možný (2008) k tomu poznamenává: „Hierarchické uspořádání rodinných vztahů sloužilo od nepaměti jako opora oprávněnosti hierarchických uspořádání vyšších společenských celků a respektování moci hlavy rodiny učilo respektu k moci panovníka“ (Možný, 2008, str. 16).

V tradiční společnosti bylo rodičovství absolutní samozřejmostí a mateřství pro ženu přirozeným údělem (Možný, 2008). Singly (2008) uvádí, že nukleární rodina, tedy muž, žena a jejich děti existovala i dříve, ale že tak, jak ji definujeme nyní, ji nemůžeme srovnávat s tzv. prostými rodinami v 16. a 17. století. Od 19. století do 60. let 20. století se rodina charakterizuje manželskou láskou, striktní dělbou práce mezi mužem a ženou a zaměřením na blaho dítěte. Toto období je charakteristické zaměřením na vztahy mezi mužem, ženou a dětmi. Pro první polovinu

20. století zhruba do 60. let 20. století se považuje za samozřejmý model, který již existoval v 19. století, tzv. měšťanský model, kdy muž pracuje mimo domov a vydělává pro obživu rodiny a žena zůstává doma a stará se o domácnost a děti. V moderní rodině mají její členové větší individualitu než v tradičních rodinách (Singly, 2008).

Od 60. let 20. století se podle Singlyho (1999) v západních zemích hovoří o tzv. rodině postmoderní. V této době jde zejména o snížení počtu sňatků, nárůst počtu rozvodů a rozchodů, nárůst neúplných rodin s jedním rodičem, snižující se porodnost a zvyšující se počet mimomanželských porodů a zvyšující se zaměstnanost žen, potažmo matek. Manželství se stává nestálejším. Vyzdvihuje se autonomie jedinců a snižuje se hodnota materiálního a symbolického dědictví. Ovládání vlastního osudu také usnadňuje antikoncepce a některé zákony. S odmítáním manželství souvisí také kritika dělby práce mezi pohlavími. Manželství může být pocíťováno jako svazující a nesezdané soužití je chápáno jako volnější a méně rigidní. Začínají se rozvíjet jiné styly života mimo manželství. Zvyšující se zaměstnanost žen je více osvobozuje od ekonomické závislosti na manželovi. Do manželství lidé vstupují, zejména pokud plánují mít děti (Singly, 1999). Tyto změny ovšem postupně nastávaly již od počátku 20. století a postupem času se prohlubovaly, takže Singlyho teorie není jen ta jediná správná. Navíc má špatně časování, protože postmodernita je záležitost až 80. let minulého století, neboť Lyotard napsal *La condition postmoderne: rapport sur le savoir* až v 1979.

Singly (1999) dále konstatuje, že přesto, že se manželství mění, stále je mnoho lidí preferuje před svobodným vztahem či osamělým životem. Tlak, který vyplývá z potřeby individualismu a zároveň potřeby závislosti na druhém, hledá řešení v novém chápání manželství: „ideálním kompromisem je vytvoření individuálního ‚já‘ usazeného uvnitř nepříliš tíživého a svazujícího ‚my‘“ (Singly, 1999, str. 93). Postmoderní rodina se podle Singlyho vyznačuje z hlediska vztahů mezi pohlavími výrazným snížením závislosti ženy na manželovi, přetrvávající dělbou práce v domácnosti a pocitu unikání této diferenciaci díky kompromisům mezi manželi (Singly, 1999). Současná rodina je také charakteristická větší závislostí na státu, menší závislostí na příbuzných a větší nezávislostí manželů na rodině. Stává se více soukromou a zároveň je více závislá na státu (Singly, 2008).

Podobně i Maříková (2004) souhlasí, že moderní rodina se zmenšila. Vyvázala se ze společenství příbuzenstva, sousedů. Na druhé straně se ale stala závislejší na státu, na neosobních institucích, jako je škola, sociální systémy, zdravotnická péče. To dříve zajišťovala rozšířená rodina a nejbližší okolí.

2.1.2. Neúplná rodina

Jednou z forem rodiny, jež se stává v moderní době čím dál častější, je neúplná rodina, kterou zákon o státní sociální podpoře č. 117/1995 Sb. definuje takto: „Za osamělého rodiče se pro účely tohoto zákona považuje rodič, který je svobodný, ovdovělý nebo rozvedený, pokud nežije s druhem“. Pro účely státní sociální podpory zákon tedy nepoužívá explicitně pojem neúplná rodina. Možný však uvádí, že „statistika eviduje domácnost, kde žije dítě či děti a jen jeden z jeho rodičů, jako neúplnou rodinu“ (Možný, 2006, str. 254).

Neúplná rodina je nejčastěji tvořena jedním z rodičů a jeho dítětem či dětmi. Šťastná (2009) popisuje tři varianty neúplných rodin. Zaprvé se jedná o neúplnou rodinu, pokud úplná rodina nikdy nevznikla, tudíž v rodině žije jen svobodná matka se svým dítětem. Druhou variantou je rodina, kdy druhý rodič dočasně neplní svou funkci, např. je ve výkonu trestu nebo rodinu trvale opustí. Třetí varianta nastává, když úplná rodina zanikne, a to buď smrtí jednoho z rodičů nebo rozvodem či rozchodem. Neúplnou rodinu může také tvořit prarodič, který se stará o svá vnoučata (Dudová, 2007, Šťastná, 2009).

Hlavní důvody neúplnosti rodin v roce 2014 zachycuje tabulka č. 1 Českého statistického úřadu (ČSÚ), kde jsou však zaměňovány příčiny neúplnosti a charakteristiky osob v čele domácnosti. Osoba může žít v úplné rodině, a přitom být svobodná, rozvedená či ovdovělá. Úplné rodiny tvoří např. nesezdané páry nebo se může svobodná či ovdovělá žena znovu vdát.

Tabulka 1. Čisté neúplné rodiny podle počtu dětí a hlavní příčiny neúplnosti rodin v roce 2014

Ukazatel	Čisté neúplné rodiny	Počet dětí		Hlavní příčiny neúplnosti		
		1	2+	osoba v čele domácnosti		
				svobodná	rozvedená	ovdovělá
Počet domácností absolutní.	176 231	107 162	69 069	47 473	104 703	24 055
%	100,0	60,8	39,2	26,9	59,4	13,6

Zdroj: ČSÚ – Zaostřeno na ženy a muže 2015

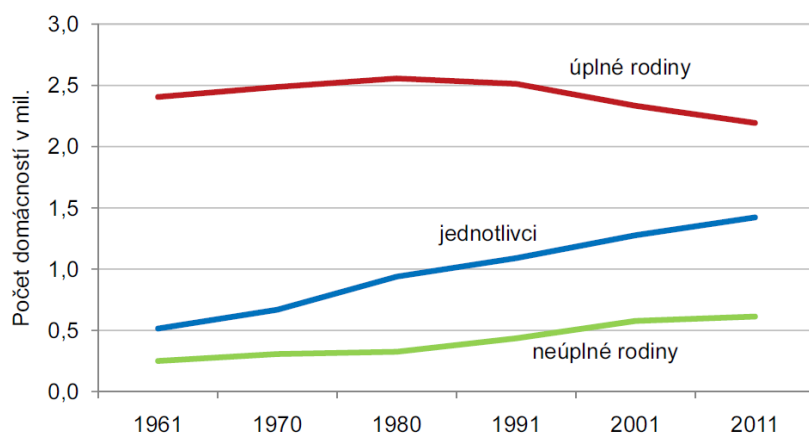
Samotný pojem „neúplná rodina“ je však problematický. Například podle Dudové (2009) se v evropské literatuře a sociální politice tento termín považuje za nevhodný a stigmatizující a mnohé země ho již nepoužívají. Termín „neúplný“ má negativní nádech, poněvadž upozorňuje, že něco chybí do celku. Místo něj se používá např. termín „jednorodičovská rodina“. Ani ten ovšem

neuniká kritice, poněvadž neodráží realitu a děti z těchto rodin mají většinou oba rodiče, kteří jen nežijí ve společné domácnosti.

Termín samoživitel/ka je používán pro matku či otce, kteří jsou jediným živitelem nebo hlavním živitelem rodiny. U žen se taktéž může nahrazovat dalšími termíny jako např. „osamělá matka“, který se používá pro všechny matky, které žijí s dětmi bez partnera. Patří sem jak svobodné matky, které od počátku nežily společně s otcem dětí, rozvedené matky, které se staly osamělými až rozvodem, ale i ženy, které žijí či nežijí s partnerem, či ženy, které se rozešly s dlouhotrvajícím partnerem atd. (Dudová, 2009).

Nejčastějším důvodem vzniku neúplných rodin v současnosti je rozvod (Šťastná, 2009, Dudová, 2009, Renzetti, Curran, 2003). V minulosti bylo příčinou hlavně ovdovění. I v minulosti stála v 70 % případů v čele těchto rodin žena. ČR je v Evropě na čelních místech v rozvodovosti (Šťastná, 2009). To, jak stoupají od roku 1961 počty neúplných rodin, a naopak klesá počet rodin úplných, ukazuje graf č. 1.

Graf 1. Vývojové trendy domácností v období 1961–2011

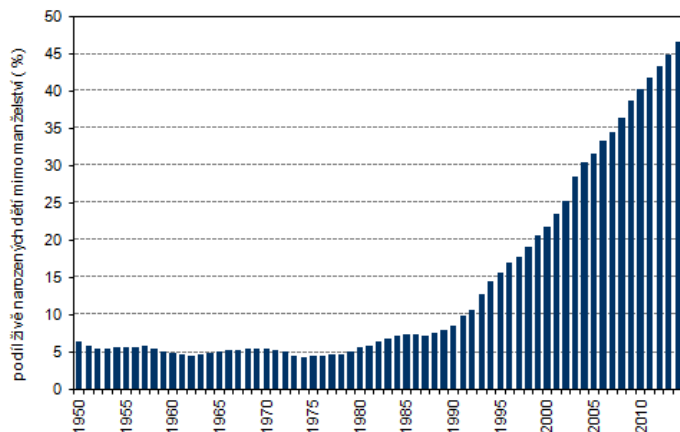

Zdroj: ČSÚ 2013

V ČR se po roce 1989 také zvyšuje počet dětí narozených mimo manželství. Před rokem 1989 se rodilo mimo manželství zhruba pouhých 10 % dětí (Šťastná, 2009). Možný (2006) píše, že po roce 1989 nastaly kromě dalších změn taktéž změny v rodinném chování. Nová doba přinesla nové možnosti a obzory. Cestování, vysokoškolské studium, podnikání. Došlo k výraznému poklesu porodnosti a sňatečnosti. Mladí lidé začali odkládat sňatky a rodičovství. Věkem se začali přibližovat mladým v západních společnostech. Možný jmenuje zejména pozitiva, ale tato doba přinesla rovněž větší soutěživost na trhu práce, chudobu atd. Z grafu č. 2 je patrné, že v roce 2015

se již téměř polovina všech dětí rodí mimo manželství, zatímco v roce 1950 to bylo okolo 6 % dětí. Klesá také počet sňatků, podle ČSÚ mezi roky 1950 a 2014 klesly téměř o 50 %.

Graf 2. Podíl dětí narozených mimo manželství v letech 1950–2015

Zdroj: ČSÚ, Grafy populačního vývoje 1950–2015

Ve všech západních zemích vzrůstá počet neúplných rodin. A ve všech zemích jsou tyto rodiny tvořeny v naprosté většině ženami žijícími společně s dětmi (Šťastná, 2009). Podle ČSÚ neúplné rodiny v ČR v roce 2011 byly v 81 % tvořené matkou s dětmi (ČSÚ, 2013).

V roce 2011 tvořily neúplné rodiny 13,5 % všech domácností. Podle ČSÚ bydlelo v roce 1995 v neúplných rodinách 10 % všech dětí a v roce 2012 to bylo již 16,3 %. Domácnosti se také zmenšují. ČSÚ uvádí, že v roce 1961 tvořily domácnost průměrně 3 osoby a v roce 2011 to bylo již jen 2,3 osob. Od roku 1980 klesá počet úplných rodin a zvyšuje se počet neúplných. Menší obce měly vyšší podíl úplných rodin, naopak ve velkoměstech nad 100 000 obyvatel bylo úplných rodin jen 40 % (ČSÚ, 2013).

2.1.3. Rozvod

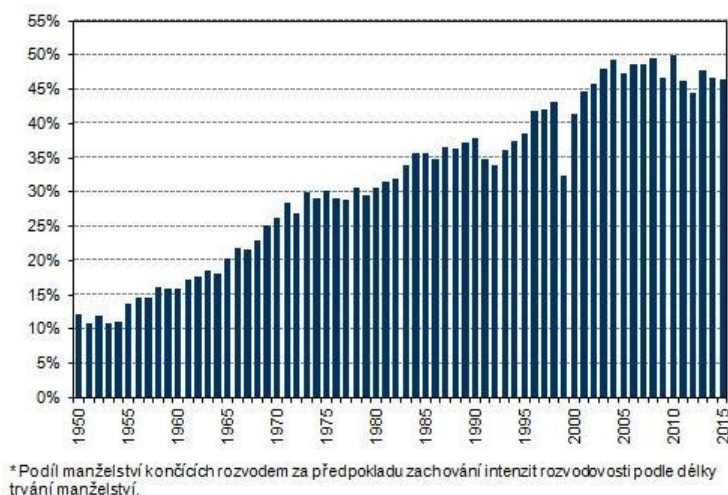
Rozvodů v České republice v posledních desetiletích stále přibývá. Podobná situace se vyskytuje v celé Evropě, potažmo ve všech západních civilizacích. Čím manželství trvá déle, tím je menší pravděpodobnost jeho rozpadu. Průměrná délka manželství, které skončí rozvodem, je přibližně 3 až 6 let. Možný (2008) uvádí, že např. v Československu v 70. letech bylo 97 % žen vdaných a 95 % mužů ženatých. Dodává taktéž, že městská populace se rozvádí více než venkovská.

Jak již bylo zmíněno, podle Možného (2008) v minulosti manželství zaručovalo předávání ekonomického kapitálu. V nynější době, kdy si muž i žena vydělávají většinou každý sám a rodina už tu není proto, aby předávala jen ekonomický kapitál, důležitost manželství klesá. Rodiče měli

v minulosti také větší kontrolu nad manželstvím svých dětí, poněvadž jim předávali ekonomický kapitál.

Jak se zvyšovala rozvodovost od roku 1950, přehledně ukazuje graf č. 3. V roce 1950 se rozpadlo zhruba 12 % manželství, v roce 2014 se jedná již téměř o 50 %.

Graf 3. Úhrnná rozvodovost v letech 1950–2015

Zdroj: ČSÚ, Grafy populačního vývoje 1950–2015

Rozvod není genderově neutrální událost, protože po něm nastává velmi rozdílná situace pro matky a otce. V první řadě je třeba konstatovat, že děti jsou v 90 % případů svěřeny do péče matky. Renzetti a Curran (2003) píší, že tato praxe přišla na počátku 20. století, kdy odborníci na výchovu začali zastávat názor, že pro výchovu dětí je lepší matka, což odráželo stávající představy o femininitě. Důsledkem je, že otcové po rozvodu často ztrácejí kontakt se svými dětmi a záleží hlavně na dohodě obou rodičů, jak bude situace nadále vypadat. Na matce naopak zůstane naráz většina péče o děti, musí zajistit chod domácnosti a také finanční situaci rodiny. Ekonomická situace muže se zlepšuje, poněvadž mu více peněz zůstane na sebe, než tomu bylo v manželství. Ženina životní úroveň naopak s rozvodem a odchodem manžela výrazně klesá a začne se většinou potýkat s výraznými finančními problémy (Dudová, Hastrmanová, 2007). Dudová uvádí, že žena ztrácí po rozvodu oproti ženám vdaným zhruba 21,5 % příjmu. Ve věkové hranici od 20 do 29 let tento rozdíl činí dokonce 37 % (Dudová, 2016). Rodiny těchto matek se pak stávají skupinou výrazně ohroženou chudobou a nízkou životní úrovní (Dudová, Hastrmanová, 2007).

Dudová (Dudová, Hastrmanová, 2007) uvádí, že v České republice je stále značně rozšířený trend, že otcové se po rozvodu méně stýkají se svými dětmi a často kontakty vymizí úplně. Přispívají k tomu i institucionální nařízení. Autorky zmiňují, že si otcové mohou připadat

jen jako ti, co musí platit alimenty. Styky otce s dítětem jsou samozřejmě také ovlivňovány jeho vztahem k bývalé ženě. Pokud spolu rodiče po rozvodu dokáží rozumně komunikovat a myslí na štěstí dětí, je frekvence styků otce s dětmi vyšší.

Některé výzkumy ukazují, že nejrizikovější období pro rozvedenou matku je první rok po rozvodu. V této době se matka nejvíce potýká se zhoršením finanční situace, emocionální ztrátou partnera a péčí o děti, která je nyní výhradně na ní. Po roce se ale mnoho žen v situaci stabilizuje, a dokonce pociťují hrdost na to, že situaci zvládají, což může posílit jejich sebevědomí. Nejspokojenější po rozvodu jsou matky, které se vyvázaly z dlouhotrvajícího krizového manželství (Dudová, Hastrmanová, 2007). Renzetti a Curran (2003) uvádí, že nejhůře situaci po rozvodu nesou matky s dětmi do 6 let. Prožívají hlubší deprese než bezdětné matky nebo ty, které mají děti již odrostlé, a jejich deprese většinou souvisí s finanční situací.

Podle Junkové (1975) a Schimmerlingové (1977) se až 48 % žen nechtělo v roce 1975 rozvést, ale k rozvodu je dotlačilo chování manžela. V případě, kdy žádost o rozvod podal otec, jeho styk s dětmi byl posléze téměř nulový. Ženy, které s rozvodem nesouhlasily, byly pak rovněž nejméně ochotné povolit následné setkávání dětí s otcem. Obecně se rozvedené matky domnívaly, že otec po rozvodu o děti zájem nemá či je jeho zájem malý či formální. Na otázku, zda podle nich otec zasahuje do výchovy příznivě, uvedlo pouze 8 % rozvedených matek kladnou odpověď. Až 62 % rozvedených žen řeklo, že otec do výchovy vůbec nezasahuje.

2.2. POSTAVENÍ MATEK SAMOŽIVITELEK

2.2.1. Finanční situace samoživitelek

Studie se shodují na tom, že samoživitelky jsou jednou ze skupin společnosti nejvíce ohrožených chudobou (Šťastná, 2009, Dudová, 2009, Renzetti, Curran, 2003, Kofroň, 2005) a sociální vyloučení se vztahuje taktéž na děti z těchto rodin. V rámci sociální reprodukce se chudoba a sociální vyloučení s velkou pravděpodobností přenáší na další generace. Nižší příjmy a horší ekonomické postavení tak způsobují problémy, jako je sociální exkluze, stigmatizace, znevýhodnění dětí osamělých matek a další (Dudová, 2009, Hora, 2007, Sirovátka, Mareš, 2007).

Nižší příjmy jednorodičovských domácností jsou samozřejmě dány hlavně tím, že v rodině chybí příjem druhého partnera. Další neméně podstatný důvod je ale také to, že ženy berou v zaměstnání v průměru méně peněz než muži. Vyšší finanční ohodnocení mužů přetrvává díky genderovým stereotypům, kdy byl po staletí muž považován za živitele rodiny, a tudíž jeho příjem

byl významnější a vyšší, než případný „přivýdělek“, který přinášela domů žena. Samoživitelka má rovněž vyšší náklady v poměru k příjmům, poněvadž neprofituje ze společné domácnosti.

Konkrétně lze konstatovat, že přibližně polovina neúplných rodin vedených matkou je pod hranicí 1,5 násobku životního minima a mnohé se ocitají dokonce pod hranicí životního minima. Stále více žen a dětí tak žije pod hranicí chudoby, což se označuje jako tzv. feminizace chudoby (Dudová, 2016). Kofroň (2005) píše, že z hlediska typu domácnosti jsou domácnosti samoživitelů v EU nejvíce ohroženy chudobou. S chudobou se potýká až jedna třetina z nich. V ČR bylo pro rok 2005 chudých 8 % obyvatel a v domácnostech samoživitelek¹ to bylo až 26 %. Domácnosti samoživitelek tak jsou v ČR vůbec nejvíce ohroženy chudobou (viz tabulka č. 2). Kofroň (2005) jako důvod uvádí pravděpodobné selhávání sociálního systému, a i možnou souvislost s vysokými rozdíly v pracovních příjmech mužů a žen.

Tabulka 2. Osoby ohrožené příjmovou chudobou v roce 2014

Ukazatel	Celkem	
	ženy	muži
Počet osob pod hranicí chudoby	551 583	450 669
Hranice příjmové chudoby v Kč	118 817	118 817
Podíl osob ohrožených příjmovou chudobou podle typu domácnosti (%)		
jednotlivci celkem	17,9	11,7
2 dospělí bez dětí:		
- oba partneři do 64 let	8,2	7,0
- aspoň 1 z partnerů 65 a více let	3,3	4,0
ostatní domácnosti bez dětí	3,4	2,7
1 rodič a jen závislé děti	34,6	38,0
2 dospělí:		
- s 1 závislým dítětem	8,0	8,1
- se 2 závislými dětmi	8,2	8,4
- se 3 a více závislými dětmi	21,9	26,0
ostatní domácnosti s dětmi	7,8	6,1

Zdroj: ČSÚ – Zaostřeno na ženy a muže 2015

¹ V některých případech se jedná též o samoživitele, ale používám femininum, poněvadž samoživitelek je mnohem více než samoživitelů.

Pokud jde o chudobu dětí v jednorodičovských domácnostech, uvádí Dudová (2009), že všechny výzkumy v Evropě dokázaly, že riziko chudoby je pro děti v jednorodičovských domácnostech vyšší než ve dvourodičovských. Dále píše, že tyto rozdíly jsou v jednotlivých zemích různé, ale ČR patří k zemím, kde je toto riziko nejvyšší (Dudová, 2009, Dudová, Hastrmanová, 2007).

Před rizikem pádu do chudoby má teoreticky ochraňovat sociální systém, který se ale musí postupně přizpůsobovat měnícímu se složení rodin. Po roce 1989 se v ČR značně změnila situace, kdy nastal jiný politický režim a muselo se změnit i nastavení sociálního systému, což přineslo značné problémy. Pravicové vlády chtěly sociální systém co nejvíce ořezat, a tím trpěli nejvíce chudí lidé a také samoživitelky. Zároveň se zvyšovaly ceny a náklady na výchovu. Dudová (2009) píše, že riziko chudoby ohrožovalo hlavně rodiny s dětmi, a ještě více jednorodičovské domácnosti, kde se míra chudoby až zdvojnásobila a relativní příjmy klesly o 7 %. Celková ekonomická situace samoživitelek se výrazně zhoršila a též jejich uplatnění na pracovním trhu. Musely se více obracet o pomoc na prarodiče při hlídání dětí. Na změny reagovaly hledáním lépe placeného zaměstnání i za cenu přijetí méně kvalifikované práce, přivýdělků apod. Oproti úplným rodinám ale nebyly tak flexibilní, co se týče časové náročnosti. Dudová uvádí, že podle výzkumu Výzkumného ústavu práce a sociálních věcí (VÚPSV) z roku 1995 postihla až 23 % dotázaných osamělých rodičů ztráta zaměstnání a následná nezaměstnanost. Nejhorší situace nastala pro svobodné matky, jejichž postavení je však problematické již od 50. let 20. století (Dudová, 2009). Pro osamělé matky je přitom zaměstnání nejdůležitějším zdrojem příjmů. Podle dat ČSÚ z roku 2013 jsou nejdůležitějším zdrojem příjmů pro matky příjmy mzdové, které činily 63,8 %. Sociální příjmy tvořily 15,4 % a výživné pouhých 14,6 % (Dudová, 2016).

Samoživitelky též ve větší míře využívají různé půjčky, když potřebují rychle určitou částku peněz na zaplacení nutných nákladů či na pořízení nutného vybavení. Poněvadž jsou v tíživé situaci a potřebují okamžité peníze, nezřídka dostatečně nezohledňují rizika, která půjčka představuje (Hunsley, 1997, Dudová, 2009). Dochází tak ke zvýšenému zadlužení těchto rodin. Ženy s nižším vzděláním se taktéž nemusí dobře orientovat ve finanční terminologii a snadněji tak naletí různým predátorským institucím, které půjčky nabízejí. Tyto instituce vysílají do společnosti zprávy, že zadlužení je normální. Samoživitelky jsou jednou z rizikových skupin, které se díky předluženosti mohou dostat do sociálně vyloučených skupin (Černá, 2010).

Dalším z důvodů zadlužení samoživitelek je rovněž neplacení výživného otcem dítěte, které vede k nepředvídatelným výpadkům příjmů a potřebě okamžitých prostředků na pokrytí základních nezbytných nákladů. Neplacení výživného rovněž může dovést některé matky k situaci, kdy nemohou zaplatit nájem a dostanou výpověď z bytu (Dudová, 2016).

Cesta k lepší ekonomické situaci pro osamělé matky může vést např. přes lepší zaměstnání nebo nový sňatek. To však platí více pro ženy, které mají vyšší vzdělání a lepší sociální kapitál. Naopak ženy s nízkým vzděláním, které jsou často rovněž izolované ve svých domácnostech, mají menší šanci těchto alternativ využít. Dlouhodobě tak upadají do izolace a chudoby, která pro ně není dočasná a nedokáží ji výrazně zlepšit (Dudová, Hastrmanová, 2007). Tyto matky, i když pracují na plný úvazek, nejsou schopny zajistit dostatečné finanční prostředky pro rodinu a končí často pod hranicí chudoby. To popisuje také Šustová (2013) v příspěvku „Pracují, a přesto jsou chudí?“. Sociální dávky, které pobírají, doplňují jejich příjmy jen do hranice životního minima a stačí jen na základní přežití.

Kofroň (2005) ve svém výzkumu uvádí, že sociální dávky uspokojují jen základní životní potřeby. Z těch co, je pobírali, až 72 % nemohlo obnovovat vybavení domácnosti, 62 % uspokojovat své kulturní zájmy a koníčky, 32 % udržovat vybavení domácnosti a spojení u nich vůbec nepřicházelo v úvahu. Samoživitelky málokdy pracují na částečný úvazek, poněvadž by rodinu neuživily, často si naopak ještě musí přivydělávat. Některým osamělým matkám se tak podaří dostat z tíživé finanční situace vlastními silami. Přiberou si brigádu, pracují po večerech či o víkendech. To je však stojí veškeré síly a mnohdy tak značně trpí jejich zdraví (Hunsley, 1997, Šťastná, 2009, Dudová, 2007).

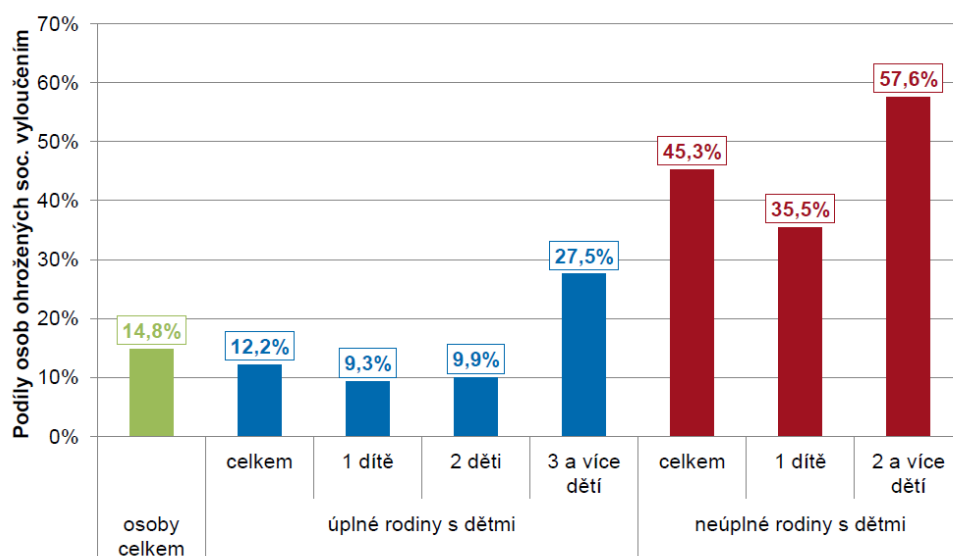
Dudová a Hastrmanová (2007) píší, že v období reálného socialismu byl zaměstnavatel jedním z aktérů sociálního zabezpečení a podniky se obecně nezaměřovaly pouze na tvorbu zisku, takže samoživitelky nemusely být nutně vnímány jako ty, které budou mít nižší výkonnost či pracovní nasazení. Byla rovněž téměř nulová nezaměstnanost, protože stát nutil všechny pracovat, ale zároveň jim práci i zajistil. Politicko-ekonomická změna po roce 1989 však přinesla proměnu centrálně orientované ekonomiky na tržní a zaměstnavatelé se začali soustřeďovat na zisk. V této situaci mohou být osamělé matky zaměstnavateli vnímány jako větší riziko kvůli představě, že se budou muset více starat o nemocné děti a nebudou proto schopny plnit pracovní podmínky (Dudová, Hastrmanová, 2007). Přitom matky samoživitelky jsou většinou velmi loajální zaměstnankyně právě proto, že si potřebují práci udržet (Hunsley, 1997, Junková, 1975, Hacajová, 1970).

Celkově tedy lze konstatovat, že samoživitelky jsou ekonomicky aktivnější než matky z úplných rodin, ale i patří ke skupinám nejvíce ohrožených nezaměstnaností a chudobou (Pfeiferová, 2010). To vše má za následek snižující se životní úroveň samoživitelek oproti životní úrovni zbytku populace. Dudová (2007) uvádí výsledky Mikrocenzů z roku 2001, kde měly úplné rodiny o 46 % vyšší příjmy než rodiny neúplné. Pro srovnání např. v roce 1973 tento rozdíl činil

21,8 %. Podle ČSÚ z roku 2004 nedosahovaly příjmy ani dvojnásobku životního minima až v 86 % čistých neúplných rodin s dětmi v čele se svobodnou osobou (Hašková, 2006).

Neúplné rodiny mají též vysokou míru materiální deprivace. Podle šetření ČSÚ v roce 2014 například trpěla materiální deprivací více než jedna čtvrtina neúplných rodin s dvěma a více dětmi. Patří stejně i k rodinám nejvíce ohroženým sociálním vyloučením. Podle ČSÚ sem spadá příjmová chudoba, materiální deprivace a nízká pracovní intenzita. Jak vysoká je míra sociálního vyloučení v neúplných rodinách s dětmi, ukazuje graf č. 4.

Graf 4. Sociální vyloučení v rodinách s dětmi (2014)

Zdroj: ČSÚ – Životní podmínky 2014

Finanční situaci samoživitelek za socialismu popisuje ve studii z roku 1970 Hacajová (1970). Uvádí, že čistý měsíční příjem svobodných matek byl o 19,2 % nižší a u rozvedených matek o 20 % nižší než průměrný měsíční příjem v úplných rodinách s dětmi. Ovdovělá žena s dětmi měla pak o 10 % nižší příjem než úplné rodiny, kde byla příznivější situace zaručena vdovským důchodem. Poukazuje na to, že situace osamělých matek byla přinejmenším svízelná. Průměrné mzdy osamělých žen s dětmi byly asi o ¼ nižší než průměrné mzdy mužů. Konstatuje, že průměrné příjmy na člena domácnosti v neúplné rodině byly o 10–30 % nižší než na členy z úplných rodin. Přitom ohledně pracovitosti samoživitelek uvedla, že „ekonomická aktivita žen v neúplných rodinách převyšuje pracovní využití žen vůbec“ (Hacajová, 1970, str. 45).

Ve výzkumu Junkové z roku 1975 bylo zaměstnaných 97 % rozvedených žen, oproti 74 % žen vdaných. I když byly průměrné příjmy rozvedených žen o něco vyšší než u žen vdaných, což

bylo dáno zejména daňovými úlevami, které v úplné rodině dostával muž, a rodinnými přídavky, oproti mužům měly ženy stále výrazně nižší příjmy. Samoživitelky více usilovaly o zvýšení kvalifikace a vyšší finanční ohodnocení, v čemž byly zaměstnavatelem většinou podporovány (Junková, 1975).

Schimmerlingová (1977) uvádí, že finanční situace neprovdaných matek byla výrazně horší než situace matek rozvedených. Rozdíly v příjmech úplné a neúplné rodiny se pohybovaly od 11–51 %. Dávky poskytované státem byly nejnižší v úplných rodinách, nejvyšší u ovdovělých matek a uprostřed byly matky rozvedené a svobodné. Dávky byly tedy odstupňované, což v dnešní době není. To, jak neúplná rodina vznikla, tedy ovlivňovalo výrazně její příjem a podobně celkovou psychosociální situaci rodiny. Při srovnání finanční situace úplných a neúplných rodin na tom byly nejlépe úplné rodiny, potom ovdovělé matky, rozvedené matky a na posledním místě se nacházely svobodné matky. U rodin svobodných matek byl největší rozdíl v příjmech oproti rodinám úplným při dvou dětech, kde se jednalo až o 51,4 %! S počtem dětí se také zhoršovala finanční situace rodiny. Kolem roku 1973 byl např. průměrný měsíční příjem 1 100 Kčs a až 25 % neúplných rodin mělo příjem pod hranicí 600 Kčs měsíčně. Přitom příjmy pod 1000 Kčs již ženy považovaly za hranici, kdy se dostávaly do dluhů či nemohly nic ušetřit.

Situace za socialismu byla samozřejmě odlišná a zadlužení tehdy a nyní bylo rozdílné. Po rozvodu měly ženy například právo na byt či dům a muži si museli hledat vlastní bydlení. Z neúplných rodin měly nejlepší finanční situaci rodiny s ovdovělou matkou, kde činil příspěvek od státu až polovinu měsíčních příjmů rodiny. Junková (1975) píše, že nejhůře na tom byly vždy rodiny se svobodnými matkami, kde ani stát nemohl vyrovnat nedostatečné materiální podmínky rodiny. A uvádí, že ani rodiny s vysoce kvalifikovanou matkou na vysoké pracovní pozici nemohly překročit hranici průměrného životního standardu v porovnání s úplnými rodinami, kde pracovali oba rodiče a měli nižší vzdělání či pracovní pozici. Macešský přístup státu ke svobodným matkám odrážel tradiční pojetí rodiny, které bylo za socialismu typické a ukazovalo limity progresivní režimu, který se jí tak rád zaštitoval.

Z důvodů vysokých nákladů na bydlení bydlely taktéž samoživitelky častěji ve společné domácnosti s rodiči, dalšími příbuznými i s dalšími lidmi. Junková (1975) se Schimmerlingovou (1977) uvádí, že po rozvodu bydlely matky častěji s příbuznými nebo se vrátily ke svým rodičům, s kterými bydlela zhruba čtvrtina rozvedených matek. Dudová (2016) píše, že podle ČSÚ v roce 2015 bydlelo 26,7 % samoživitelů společně s další rodinou, nejčastěji s rodiči.

2.2.1.1. Výživné

Výživné je upraveno zákonem č. 89/2012 Sb., občanského zákoníku. Ten ukládá vyživovací povinnost vůči svým dětem. Nejedná se pouze o finanční stránku, ale o celkové materiální zajištění dítěte. Tato povinnost trvá až do doby, kdy jsou děti schopny žít se samy, anebo uzavřením sňatku dítěte, kdy je povinnost nahrazena vyživovací povinností mezi manželi. Rozlišujeme mezi vyživovací povinností, která nastává rodiči při narození dítěte, a výživným, které stanovuje soud, pokud rodič svou vyživovací povinnost neplní. Výživné se nestanovuje pouze soudem, ale rodiče se na něm mohou také dohodnout.

Soud rozhoduje o výživném, pokud se manželé rozvádějí nebo se některý z rodičů o dítě nestará nebo se rodiče nejsou schopni sami domluvit na jeho výši. Při určování jeho výše soud vychází z potřeb dítěte a výživné se určuje podle majetkových poměrů obou rodičů i dítěte. Není rozhodující, jaké majetkové poměry uvádí rodič, který má platit, ale jeho reálné výdělečné schopnosti. Pokud rodič nechce výši svých příjmů uvést, může soud určit výši vlastní.

V případě neplacení výživného některým z rodičů, je možnost požádat soud o zpětné doplacení výživného za předcházející 3 roky u nezletilého dítěte, u zletilého dítěte ode dne podání návrhu. U nezletilého dítěte platí rodič rodiči, který má dítě v opatrování. U zletilého dítěte platí přímo dítěti. Pokud se změní majetkové poměry rodiče či dítěte, může soud změnit výši výživného. Při neplacení výživného lze podat návrh na nařízení exekuce nebo trestní oznámení. Pokud rodič úmyslně neplní svou vyživovací povinnost, jedná se o trestný čin „zanedbání povinné výživy“. V případě, že soud rozhodne o oprávněnosti neplacení výživného, může jít neplaticí rodič až na dva roky do vězení. Pokud ale rodič zaplatí dobrovolně dlužnou částku, alespoň v určité výši, může se vyhnout odsouzení. Jedná se o tzv. účinnou lítost.

Na rozdíl od řady jiných evropských zemí, v České republice neexistuje jasně definovaná výše výživného. Ta je buď záležitostí dohody mezi matkou a otcem, nebo libovůlí soudu. Ministerstvo spravedlnosti ČR vypracovalo pouze doporučující tabulku, ke které soudy ale nemusí přihlížet:

Věk dítěte	Výživné z čisté mzdy
0–5 let	11–15 %
6–9 let	13–17 %
10–14 let	15–19 %
15–17 let	16–22 %
18 a více let	19–25 %

Průměrnou výši určeného výživného za rok 2014 ukazuje tabulka č. 3 vycházející z údajů Ministerstva spravedlnosti ČR.

Tabulka 3. Průměrná výše určeného výživného v roce 2014

věk dítěte v letech	povinnost platit určena	první rozhodnutí o výživě dítěte	pro případ rozvodu povinnost stanovena
-5	matce	1 025 Kč	1 340 Kč
	otci	2 244 Kč	2 836 Kč
6–10	matce	1 307 Kč	1 550 Kč
	otci	2 815 Kč	3 204 Kč
11–14	matce	1 546 Kč	1 650 Kč
	otci	3 187 Kč	3 569 Kč
15–18	matce	1 699 Kč	1 971 Kč
	otci	3 513 Kč	3 866 Kč

Zdroj: Ministerstvo spravedlnosti ČR

Podle exekutorské komory z roku 2014 neplatilo výživné až 140 000 lidí a třetina platících ho platila nepravidelně. Pro rozvedené matky je přitom neplacení výživného otcem dítěte značným problémem. Uvádějí, že otcové, kteří výživné platit nechťejí, se všemožně snaží vyhnout tomu, aby se úřady dopátraly skutečné výše jejich příjmů. Uvádějí například nižší výnosy z podnikání nebo jsou oficiálně nezaměstnaní, ale pracují přitom „načerno“. I když matky často považují výživné za nízké, pokud ho otec neplatí vůbec nebo platí nepravidelně či nižší částky, citelně chybí v rozpočtu rodiny.

Vymáhání výživného je problematické. Žena může podat v případě neplacení žádost o exekuci, ale Dudová (2007) píše, že ta se provádí jen v případě, že příjem rodiny nepřesahuje hranici životního minima. Otcové rovněž uvádějí důvody pro neplacení výživného, jako např. že nemají dostatečný kontakt s dětmi, že matka využívá výživné na dítě pro vlastní potřeby, že peníze vlastně nepotřebuje apod. Mají též nerealistické představy o tom, jak vysoké jsou náklady na výchovu dětí. Od roku 2013 je rovněž možnost odebrat neplatícímu rodiči řidičský průkaz, pokud nepoužívá automobil pro výkon povolání (Dudová, 2016).

Výše výživného také ovlivňuje nárok na sociální dávky, při kterých se zohledňuje celkový příjem rodiny, do kterého spadá i výživné. Úřady pak vycházejí z oficiální výše výživného nařízeného soudem, ale nezohledňuje se již to, zda rodina výživné skutečně dostává a v jaké výši. Žena pak nemusí v tíživé finanční situaci na sociální dávky dosáhnout, a přitom nedostává ani výživné. Zřeknutí se výživného ale může být bráno jako dobrovolné se zřeknutí příjmů, což opět ovlivňuje šanci na získání sociálních dávek (Dudová, 2007).

Problémy taktéž způsobí, pokud otec pošle výživné za několik měsíců najednou. Ženám se tak náhle zvýší příjem a ztratí nárok na sociální dávky, o které musí posléze opět žádat. „Ženy samy popisují výživné jako dobrovolnou instituci, závislou primárně na vůli otce dětí, zda na ně budou přispívat a v jaké výši. Vyměřené výživné většinou nepokrývá ani polovinu přímých ekonomických nákladů na výchovu dítěte, natož čas strávený péčí” (Dudová, 2016, str. 8).

Vymáhání výživného bylo problematické i za socialismu. Schimmerlingová (1977) píše, že vymáhání výživného patřilo k nejčastějším problémům v rozvedených rodinách. Ani tehdy neexistovala žádná závazná metoda, jak určit jeho výši. Otázka výživného byla stálým předmětem kritiky. Rozvedené matky se dožadovaly urychlení postupu vymáhání výživného a větší postih otců, pokud výživné neplatili, a rovněž zajištění finanční pomoci rodině, pokud otec neplatí pravidelně. Ve výzkumu Junkové a Schimmerlingové (Junková, 1975, Schimmerlingová, 1977) 37 % rozvedených matek uvedlo problémy s vymáháním výživného od otce dítěte. Větší problém s finanční situací měly samozřejmě matky, které měly nižší příjmy a byly tak na výživném více závislé. Způsob rozchodu rodičů stejně tak ovlivňoval, zda byl posléze problém s vymáháním výživného či ne. Pokud se rozešli v dobrém, vzájemnou dohodou, otec ochotněji platil výživné a také se častěji vídal s dětmi.

Matky, které měly problém s výživným, dostávaly častěji od státu hmotnou pomoc či příspěvek na výživu než rodiny, kde problém s placením nenastal. Matky se taktéž častěji obracely pro pomoc na své rodiče. Otcové, kteří neplatili výživné nebo platili nepravidelně, měli konfliktní vztahy i s dětmi, anebo se s nimi vůbec nevídali. Zajímavé bylo zjištění, že i otcové, kteří dále bydleli po rozvodu ve společné domácnosti, stejně často neplatili výživné, jako otcové, kteří se odstěhovali ze společné domácnosti. I v případě finanční krize se matky obracely na své rodiče, a ne na bývalého manžela žijícího ve stejné domácnosti, stejně jako matky, které žily odděleně od bývalého manžela (Schimmerlingová, 1977).

2.2.1.2. Dávky

Sociální dávky představují určitou pomoc osamělým matkám. Jejich výše je ovšem nedostatečná a často nemohou pokrýt ani minimální potřeby rodiny. Dávky pouze doplňují příjmy rodiny do hranice životního minima. Ačkoli si tedy mohou někteří lidé myslet, že situace samoživitelek, které pobírají sociální dávky, je výhodná, nedá se o něčem takovém vůbec hovořit (Kofroň, 2005, Dudová, Hastrmanová, 2007). Dudová s Hastrmanovou (2007) uvádí, že systém sociální podpory dostatečně nereflexuje situaci rodin, kde je pouze jedna ekonomicky aktivní osoba, která navíc pečuje o děti. Jaký efekt měly sociální dávky např. v roce 2005 na snížení chudoby u jednotlivých domácností, ukazuje tabulka č. 4. Nejnižší efekt byl právě u neúplných rodin (Kofroň, 2005).

Tabulka 4. Eliminace chudoby pomocí sociálních dávek (domácnosti)

	efekt sociálních dávek v %	
	eliminace chudých v %	eliminace pod ŽM v %
druh domácnosti		
čistá úplná rodina	89,4	93,0
smíšená úplná rodina	81,3	85,3
čistá neúplná rodina s dětmi	52,5	61,3
smíšená neúplná rodina s dětmi	76,2	88,2
nerodinná domácnost	70,7	78,8
jednotlivec – muž	77,3	90,5
jednotlivec – žena	85,1	98,2

Zdroj: VÚPSV Praha, 2005

Životní minimum je hlavním ukazatelem při posuzování rodiny na nárok dávky státní sociální podpory. Ministerstvo práce a sociálních věcí definuje životní minimum takto: „Životní minimum je minimální společensky uznaná hranice peněžních příjmů k zajištění výživy a ostatních základních osobních potřeb“. Je upraveno zákonem č. 110/2006 Sb., o životním a existenčním minimu. Částky životního minima jsou stanoveny nařízením vlády č. 409/2011 Sb., o zvýšení částek životního minima a existenčního minima. Systém státní sociální podpory je upraven zákonem č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře. Životní minimum domácnosti je součtem všech částek životního minima jednotlivých členů domácnosti. Jak je výše životního minima nedostatečná můžeme např. porovnat s průměrnými čistými měsíčními výdaji domácnosti s dětmi, které činily podle statistiky ČSÚ v roce 2015 okolo 9400 Kč za měsíc na osobu.

Životní minimum pro rok 2016 činí měsíčně:

pro jednotlivce	3 410
pro první osobu v domácnosti	3 140
pro druhou a další osobu v domácnosti, která není nezaopatřeným dítětem	2 830
pro nezaopatřené dítě ve věku	
do 6 let	1 740
6 až 15 let	2 140
15 až 26 let (nezaopatřené)	2 450

Dávky státní sociální podpory tvoří: přídavek na dítě, rodičovský příspěvek, příspěvek na bydlení, porodné a pohřebné. Přídavek na dítě se poskytuje rodinám, jejichž celkový příjem je do 2,4 násobku životního minima. Měsíční částka pro nezaopatřené dítě do 6 let činí 500 Kč, od 6 do

15 let 610 Kč a od 15 do 26 let 700 Kč. Rodičovský příspěvek náleží rodiči, který soustavně pečuje o nezaopatřené dítě. Jeho maximální výše je 220 000 Kč a vyplácí se nejdéle do 4 let věku dítěte.

Peněžitá pomoc v mateřství, zkráceně mateřská, je dávka nemocenského pojištění a vyplácí ji Správa sociálního zabezpečení. Ženy na ni mají nárok, pokud jsou nemocensky pojištěny alespoň 270 dní v posledních dvou letech před porodem. Mateřská se vyplácí po dobu 28 týdnů. Může ji pobírat i muž, pokud splňuje stejné podmínky pojištění jako žena. Muži ji mohou čerpat buď po písemné dohodě s matkou, nebo rozhodnutím příslušného orgánu, pokud muž dostal dítě do opatrování. Výše mateřské činí 70 % z denního vyměřovacího základu z předchozího platu.

Co se týče dávek a příspěvků konkrétně pro samoživitele, píše k tomu Dudová: „osamělé matky (či rodiče) v současnosti nejsou v sociálním systému takřka nijak zvýhodněné“ (Dudová, 2016, str. 6). Pokud nějaké příspěvky dostanou, není to z důvodu, že jsou samoživiteli, ale že jsou ohroženi jako ostatní jednotlivci či rodiny ve společnosti. Tyto příspěvky se pak odvozují od výše životního minima rodiny. V roce 2007 se zrušil nárok na delší peněžitou podporu v mateřství, která byla pro samoživitelky 37 týdnů a nyní je 28 týdnů, tedy stejně jako pro matky, které žijí s partnerem. V roce 2010 byl zrušen sociální příplatek, který se odvíjel od výše příjmu a pro samoživitele byl vyšší o 5 %. Zůstal jen nárok na delší podporu o 7 dní při ošetřování nemocného dítěte (Dudová, 2016).

2.2.2. Psychické a sociální problémy

Samoživitelky žijí pod psychickým tlakem, neboť rodina je závislá jen na nich. Pokud by např. onemocněly nebo ztratily zaměstnání, nemá je kdo zastoupit (Dudová, Hastrmanová, 2007). Mohou se dostat do problémů při sebemenší nenadálé situaci. Mají pocit, že musí spoléhat pouze na sebe a že jsou děti závislé jen na nich. Vytváření rezerv či spoření do budoucna u nich prakticky nepřichází v úvahu. Nezvládnou tak nashromáždit žádné prostředky navíc, které by jim mohly poskytnout určitý pocit bezpečí a vytvořit rezervu pro horší časy. To vše vytváří obrovskou nejistotu. To následně vede ke stresu a frustraci. Osamělé matky podobně často trpí nižší sebeúctou, jsou méně spokojeny se životem, což se týká jak financí, tak vztahů, bydlení, práce apod. Mohou se u nich rovněž vyskytovat častější chronické zdravotní a psychické problémy a nemoci vyplývající z dlouhodobého stresu (Dudová, Hastrmanová, 2007, Hunsley, 1997).

Řada samoživitelek si neví se svou situací rady a neví, kam se obrátit o pomoc a potřebné informace, např. s bydlením, dávkami či péčí o dítě. Ne vždy jsou jim také všechny potřebné informace poskytnuty. Nemusí znát veškerá svá práva. Musí se naučit orientovat v komplikovaném systému. Zejména ty s nižším vzděláním mohou mít s těmito systémy problémy. Přitom sociální pracovníci a poradci jsou často jedinou osobou, na kterou se mohou se

svými problémy obrátit. Sociální pracovníci taktéž vždy nemusí vykazovat vstřícné jednání a matky si mohou připadat nepříjemně, pokud jdou např. žádat o sociální dávky. Mohou mít pocit, že jdou o něco žebrot. Někdy si na úřadech mohou připadat jako u výslechu, kdy musí odhalit veškeré své soukromí. Situace mohou být ponižující, stresující a matky se pak cítí zranitelné. Sociální systém, který jim měl pomoci, se stává naopak nepřítelem (Hunsley, 1997, Dudová, 2009).

Samoživitelky se rovněž dostávají častěji do určité izolace před okolním světem. Po rozvodu často ztratí přátele a příbuzné z manželovy strany. Není výjimkou, že se od nich bývalí přátelé nebo rodina distancují. Izolace je běžným problémem, hlavně když jsou děti malé. To způsobuje další psychické a emocionální problémy. Matky pak mohou zatrpknout a uzavřít ještě více sebe i své děti před nepřátelským světem. Nemají se na koho obrátit, když nastanou jakékoliv problémy. Tyto ženy musí zpravidla zvládnout mnohem více než ty z úplných rodin. Musí se naučit, jak vyjít s nedostatkem peněz či podpory, osvojit si nové strategie přežití. Mohou jim pomoci nové kontakty, které si vytvoří, např. s jinými samoživitelkami, s kterými mohou sdílet stejné problémy. Navzájem si pak různě vypomáhají, například s hlídáním dětí, při výměně oblečení a řadě dalších protislužeb, nejen materiálních (Matějček, 1975, Junková, 1975, Dudová, Hastrmanová, 2007).

Pro samoživitelky jsou přitom sociální kontakty velmi důležité. Pokud nemluvíme o přátelích a rodině, právě další samoživitelky mohou být velkou oporou. V nynější době existují některé neziskové organizace, kde se mohou samoživitelky navzájem setkávat a diskutovat. Mohou zde získat i odborné, psychologické či právní poradenství. Jsou to např. organizace Aperio, Women for women, Asociace neúplných rodin atd. Pořádají též různé kurzy a semináře, kde si mohou matky např. zvýšit svou kvalifikaci. Je to velmi důležitá pomoc, a to nejen z praktického, ale i psychologického hlediska. Matky získají určitou oporu, mají se na koho obrátit, svěřit se se svými problémy. Je to důležité pro socializaci nejen matek, ale i jejich dětí. Pokud se matka uzavře s dítětem jen doma, její psychické problémy se mohou jen prohlubovat, a to má samozřejmě negativní vliv nejen na ni, ale i na její děti. Matějček (1975) píše, že i osamělé matky, které jsou na výchovu a starost o děti samy, by si měly nalézt čas jen pro sebe, poněvadž těsné pouto, které vytváří se svými dětmi, může být někdy příliš těsné a nezdravé i pro samotné děti, které se stávají závislými na svých matkách a úzkostnými. Tyto případy se vyskytovaly také ve výzkumu Junkové a Schimmerlingové (Junková 1975, Schimmerlingová, 1977). Matka může mít pocit, že musí dítěti vynahrazovat chybějícího otce i za cenu velkých a nezdravých obětí.

Konkrétně se Junková (1975) se Schimmerlingovou (1977) rozvedených žen ptaly, zda mají někoho, komu mohou plně důvěřovat. Až 30 % žen odpovědělo záporně, oproti 16 %

záporných odpovědí vdaných žen. Tyto ženy tedy i nejobtížnější problémy řešily samy. V záležitostech svých dětí se radily nejčastěji se svými rodiči. Rozvedené matky byly také častěji nespokojené než matky z úplných rodin. Vypovídaly, že jim nezbývá téměř žádný volný čas, cítí se nemocné a vyčerpané.

2.2.3. Stigmatizace – je neúplná rodina horší než úplná?

I když společnost nehledí na samoživitelky již s takovým despektem jako dříve, tyto ženy mohou stále čelit určité stigmatizaci či negativním stereotypům. Někdo se může například domnívat, že matka zneužívá sociální dávky, místo aby pracovala, nebo že si složitou životní situaci zavinila sama, takže si nezaslouží žádnou pomoc. Relativně častá může být též domněnka, že matka zneužívá dávky tak, že žije s partnerem, ale prohlašuje se za samoživitelku. Jiní si mohou myslet, že bylo od ní nezodpovědné, že nezajistila svým dětem úplnou rodinu, a tedy pro děti rovněž otce, že tak své děti o něco ochudila. Neberou již např. v potaz, že vinu na neúplnosti rodiny má často právě otec (Dudová, 2007, 2009).

Matky samoživitelky samy často pociťují obavy, zda mohou zajistit kvalitní zázemí a výchovu svým dětem bez účasti otce. Musejí převzít roli matky i otce. Jsou si vědomy toho, že jejich situace nebude snadná a obávají se, že svým dětem nezajistí takovou kvalitu života, jakou by měly v úplné rodině. Na to, zda a v jaké míře, je neúplná rodina horší než úplná, se názory velmi různí. Odborníci a zřejmě i většina veřejnosti se shoduje na tom, že než žít v disharmonické rodině, kde dochází k častým hádkám, týrání apod., je neúplná rodina určitě lepším řešením. Přesto se matky stále musí vyrovnávat s určitým pocitem své vlastní nedostatečnosti (Dudová, 2007).

I když se složení rodin za uplynulé století značně změnilo a již neexistuje jeden jediný vzorec rodiny (Singly, 1999, Možný, 2008), společnost stále nahlíží na matky jako na ty více zodpovědné za výchovu dětí. Pokud pak matka musí navíc zastoupit roli jediného živatele a nastoupit tak např. velmi brzy do zaměstnání, může se na ní pohlížet jako na tu, která se nevěnuje dostatečně svým dětem na rozdíl od matky v úplné rodině, kde obživu může zajišťovat otec (Dudová, 2007, 2009). Cidlinská (2011) poznamenává, že i česká rodinná politika podporuje konzervativní model rodiny, kdy je matka primárně pečovatelka a otec živitel rodiny. Tento model pak není příznivý pro samoživitelky, které zajišťují pečovatelskou i živitelskou roli.

Matějček popisuje stereotypní pohled na úlohu matky: „Zůstane-li s dětmi muž, jeho čin je hodnocen nesmírně kladně, zůstane-li s nimi žena, je to považováno za naprostou samozřejmost a její povinnost“ (Matějček, 1975, str. 10). Nyní již určité nízké procento otců také nastupuje na rodičovskou dovolenou. Za socialismu bylo něco takového ale opravdovou raritou. Matějček taktéž uvádí, že se na rodiny samoživitelek hledělo jako na rodiny rozvrácené, což vzbuzovalo

silně negativní nádech. Tento negativní pohled nepůsobil negativně jen na matku, ale i na její děti. Dotazy a reakce ostatních dětí na to, proč nemá dítě tatínka, mohou některé děti vnímat velmi negativně. Neúplná rodina za socialismu byla tedy často brána jako ta, co má určitý handicap (Matějček, 1975).

I Renzetti a Curran (2003) konstatují, že v minulosti sociologie a další disciplíny spojovaly rodiny samoživitelek se sociální patologií. V těchto rodinách viděly ohniska chudoby a další sociální problémy jako kriminalitu mládeže, užívání drog a alkoholismus. Poznávají ale, že výzkumy v těchto rodinách nic patologického neobjevily.

O tom, jak pohlíží na neúplnou rodinu česká společnost dnes, píše Dudová: „české veřejné mínění již přijalo rozvod i narození dítěte mimo manželství jako celkem běžný jev a děti z rozvedených rodin již nejsou, zvláště ve větších městech, vnímány jako něčím zvláštní“ (Dudová, 2007, str. 19).

Šťastná (2009) rovněž poukazuje na to, že záleží, jak neúplná rodina vznikla. Pokud je žena ovdovělá či rozvedená, společnost se k ní staví lépe, má větší potřebu jí pomoci a schvaluje i určité sociální dávky než u matek, které se z vlastní vůle rozhodly být svobodné.

Šťastná (2009) dále zmiňuje, že co se týče přístupu společnosti k neúplným rodinám, tak i přes zlepšení situace za poslední desetiletí, se stále vyskytují případy, kdy společnost k těmto rodinám nepřistupuje stejně jako k úplným rodinám. Stále jsou zde cítit určité pochybnosti.

U samoživitelek v dřívějších dobách často docházelo k sociálnímu vyloučení. Sociální péče vedla k začlenění těchto matek do společnosti. Dudová a Hastrmanová (2007) uvádí, že podle výzkumu „Naše společnost“, který byl proveden v roce 2003, 83 % žen a 77 % mužů odpovědělo, že pokud chce mít matka dítě bez partnera, nemělo by jí v tom nic bránit, a v šetření z roku 2005 odpovědělo 51 % žen, že by chtělo mít dítě, i kdyby ho měly vychovávat bez partnera. Česká společnost v roce 2007 měla podle Dudové ke svobodným matkám postoj spíše tolerantní.

Samoživitelky také mohou čelit ve větší míře než matky z úplných rodin tzv. syndromu krkavčí matky, o kterém píše Cidlinská (2011). Je to tlak na matky, aby co nejlépe obstály ve své mateřské roli. Matky z úplných rodin mohou být nyní společností nahlíženy negativně, pokud chtějí jít příliš brzy do zaměstnání a nechtějí zůstat jen doma s dítětem. Samoživitelky většinou na výběr nemají a z finančních důvodů musí do práce nastoupit co nejdříve, aby rodinu uživily. To pak může v očích veřejnosti vzbuzovat stereotypní představy, že matka nemá na své dítě dostatek času a nevěnuje mu takovou pozornost, jako kdyby nemusela chodit do zaměstnání.

Podle statistik pro rok 2007 byla každá čtvrtá rodina v ČR neúplná. Jelikož se v průběhu života může v neúplné rodině v některé fázi rodičovství ocitnout stále více žen i mužů, dalo by se předpokládat, že stigma neúplných rodin bude postupně mizet a život v takové rodině bude stále

více považován za normální. Dudová (2007) však ukazuje, že tomu tak jednoznačně není. Podílí se na tom negativní stereotypy o osamělých matkách, které je prezentují jako nedostatečně zodpovědné matky:

Navíc je rozšířen předpoklad, podle kterého děti z neúplných rodin budou hůře všestranně prospívat než děti jiné. Pokud osamělé matky nepracují, jsou obviňovány ze zneužívání sociálních dávek; pokud pracují, nenaplnují psychologický ideál správného mateřství, který předpokládá, že matka zůstává minimálně do tří let věku dítěte doma, a i nadále se věnuje v první řadě dětem a jejich potřebám. Jedním z problémů těchto normativních diskurzů je ale například to, že porovnávají osamělé mateřství s abstraktním ideálem společného rodičovství ve fungující úplné rodině, který se mnohdy ukazuje být mýtem (Dudová, 2007, str. 42).

Ve výzkumu Junkové a Schimmerlingové z roku 1975 a 1977, který prováděly s rozvedenými matkami, se zaměřily rovněž na to, zda neúplná rodina plní stejně kvalitně funkce rodiny jako rodina úplná. Konstatují, že socializační a emoční je jsou v obou typech rodin plněny na podobné úrovni. V neúplných rodinách se pouze v několika případech vyskytovaly některé socializační problémy při výchově dětí a také mohly rodiny méně zajistit nadprůměrně dobré podmínky pro socializaci dětí. Neobjevily ale žádné výrazné problémy, které by se vyskytovaly více v neúplných rodinách. To se týkalo i alkoholismu a kriminality. Problémy se však objevovaly v souvislosti s finanční situací rodiny, bydlením, prací a technickou údržbou bytu. Výrazné zhoršení materiální stránky po rozvodu uvedlo 12–14 % matek. Častější problémy s výchovou měly matky, které se potýkaly s finančními problémy, měly nižší vzdělání, musely bydlet ve společné domácnosti s dalšími příbuznými, a to zejména s bývalým manželem. Ty rovněž častěji uváděly, že jsou nespokojeny se životem a že jsou jejich děti nešťastné, pochybovaly též o správnosti své výchovy. V těchto případech měly také děti častěji neurotické potíže (Junková, 1975, Schimmerlingová, 1977).

Nejhorší situaci zaznamenaly výzkumnice v rodinách, kde žil otec po rozvodu nadále ve společné domácnosti. Až v 85 % problematických rodin se jednalo o tento případ. Sociální problémy se téměř vůbec nevyskytovaly u matek s vysokou kvalifikací, naopak rodiny žen pracujících jako pomocné dělnice byly občas sociálně disfunkční a problémové. Junková (1975) viděla v těchto případech přímou spojitost s chudobou a zhoršenou sociální situací. Poznává, že v jedné třetině případů rodiny spíše než tím, že jsou neúplné, trpěly následky rozvodu. Schimmerlingová (1977) sice uvádí, že se jí potvrdila hypotéza, že co se týče socializační a emoční funkce rodiny, nemůže být úspěšně plněna tam, kde zcela chybí model otcovy role nebo kde je

silně pokřiven špatnými vztahy mezi otcem a rodinou, ale zároveň uvádí, že „je zřejmé, že socializační i emoční funkce může být plněna velmi dobře nebo zcela neuspokojivě právě tak v rodině úplné jako neúplné“ (Schimmerlingová, 1977, str. 114). Pokud se samy matky domnívaly, že jsou děti z neúplných rodin znevýhodněné, udávaly nejčastěji důvod, že jim chybí otec. Junková (1975) též poznamenává, že i ostatní výzkumy ze zahraničí se shodovaly na tom, že rozvod je pro rodinu lepší než setrvání v konfliktním manželství. Matějček napsal: „Úplnost‘ rodiny sama o sobě rozhodně není ještě zárukou výchovných úspěchů, stejně jako ‚neúplnost‘ rodiny sama o sobě nikterak neznamena, že by tu nutně musela být spousta těžkostí a nezdaru“ (Matějček, 1975, str. 51).

2.2.4. Děti samoživitelek

Studie se neshodují na tom, jaký vliv na kvalitu života dítěte má fakt, že se narodilo či se v průběhu života ocitlo v neúplné rodině. Nějak ho to ale určitě ovlivní. Například otázka, zda je pro dítě důležitý hlavně biologický otec nebo zda postačí, pokud dostane od dětství nějaký pozitivní mužský vzor, je komplikovaná. Většina se asi shodne, že pokud je rodina disharmonická s velkými a trvalými problémy, které se negativně odráží i na dětech, je pak lepší rozvod či rozchod rodičů (Dudová, 2007, Matějček, 1975).

Děti, které vyrůstají v rodině samoživitelky, musí čelit stejným problémům jako matka. Problémy, se kterými se vyrovnávají, na ně mohou působit negativně, a tak i ony mohou trpět sociálními, psychickými či zdravotními problémy. To se navíc děje v nejranějších letech dítěte, kdy se vyvíjí a získává představy o světě (Hunsley, 1997). Děti samoživitelek většinou dospívají dříve než jejich vrstevníci. Cítí větší zodpovědnost a snaží se často matce v její situaci pomoci a nahradit v určité míře chybějícího partnera.

Závislé však nemusí být jen dítě na matce, ale i matka na dítěti. Některé matky mohou na děti přenášet větší odpovědnost a nároky, často se jim svěřují s takovými problémy, které by normálně probíraly s partnerem, a ne s nimi. Ještě znatelněji se to projevuje v rodině, kde zastával otec negativní roli a rodinu opustil. Děti jsou o to více na matku fixované, a ta na nich, a vytváří se mezi nimi velmi silná, někdy až nezdravá emoční pouta. U dětí se mohou objevit úzkostné poruchy, deprese, neurózy apod. Dítě může mít pak problém žít svůj vlastní život (Dudová, 2007, Junková, 1975, Matějček, 1975). Matějček píše, že pokud se matce „podařilo připoutat dítě k sobě tak pevně, že se neodváží vlastní cestou jít, pak mu zkazila život. Potom dítě obětuje svůj život matce“ (Matějček, 1975, str. 45).

Junková (1975) se Shimmerlingovou (1977) píše, že v jejich výzkumu zdravotní stav dětí z rozvedených domácností koreloval se zdravotním stavem matky. Tyto děti měly častěji

chronickou nemoc či vadu. Matky udávaly rovněž častější neurotické projevy u svých dětí. Děti z neúplných rodin lpěly výrazně více na matce příliš úzkostně a byly nerady, když odcházela z domova. Kvalita či naopak nekvalita dětství se pak přenáší do dospělosti. Často zde dochází k mezigeneračnímu přenosu chudoby a sociálnímu vyloučení. Chudoba v dětství vytváří silné předpoklady k chudobě v dospělosti a ovlivňuje negativně životní šance (Šťastná, 2009, Hora, Kofroň, Sirovátka, 2008, Sirovátka, 2005).

Matějček (1975) uvádí, že dítě vyrůstající jen s matkou nemusí nutně trpět psychickou deprivací, tedy neuspokojením potřeb, ale spíše jejich nerovnoměrným či jinak narušeným uspokojováním. Zásobením podněty může být jednostranné. Matka může na jedné straně mít na dítě méně času, protože se musí věnovat práci a dalším problémům, nebo naopak na dítěti přehnaně lpí, přesycuje ho podněty a bojí se, aby ve výchově něco nezanedbala. Jednostrannost přichází zejména tam, kde se matka nemá s kým o výchově poradit, podělit se o odpovědnost atd. Dítě z neúplné rodiny může být též ochuzeno o širší společenské kontakty a role a může se pak cítit ve společnosti více nejisté. Matějček však zároveň uvádí, že „i když chybějící otec nebo matka v rodině jsou z hlediska společenské přípravy dítěte vážným nedostatkem, je někdy lépe nemít žádný vzor než vzor deformovaný, špatný, odpuzující“ (Matějček, 1975, str. 64).

Ve výzkumu Junkové (1975) a Schimmerlingové (1977) matky hodnotily zásahy otce do výchovy kladně jen v 8–13 % případů. 65 % otců do výchovy vůbec nezasahovalo a 34,6 % otců se vůbec s dítětem nestýkalo. Podle autorek tak otec pro dítě neprezentoval normy a vzory, které by měl otec prezentovat. Při výchově dětí hrála naopak významnou roli babička z matčiny strany.

Junková (1975) se Schimmerlingovou (1977) se rovněž zaměřily na rodiny, kde matka po rozvodu žila s druhem. Tyto matky se až ve 42 % domnívaly, že jejich děti nejsou nějak znevýhodněny oproti dětem z úplných rodin. To samé si myslelo jen 15,7 % rozvedených matek žijících bez partnera a 14 % matek z úplných rodin. Přitom v rodinách, kde žila matka po rozvodu s partnerem, byly zjištěny nejhorší výsledky ve výchově dětí. Schimmerlingová to vysvětluje tak, že se matky žijící s druhem zřejmě domnívaly, že pokud se samy cítí dobře, je vše v pořádku i pro jejich děti. Tyto matky byly také výrazně spokojenější s chováním svých dětí než matky žijící bez partnera. Rozvedené matky žijící bez druhu si častěji stěžovaly na neposlušnost dítěte než matky z úplných rodin. Měly též na děti vyšší nároky ve škole.

Nejhorší výsledky ve výchově dětí (spolu s rodinami, kde matka po rozvodu žila s novým partnerem) zjistily Junková (1975) se Schimmerlingovou (1977) v rodinách, kde spolu žili rozvedení manželé ve společné domácnosti. U dětí se vyskytovaly poruchy zažívání, zvracení, nechutenství, vzteklost. Probíhalo tu poštvávání dětí proti druhému rodiči, nejednotná výchova. Otcové, kteří dále žili ve společné domácnosti, se sice o děti zajímali významně více než otcové

žijící odděleně, ale matky to nepřijímaly pozitivněji než ty, kde žil otec odděleně. Ve stejné míře jako matky, kde žil otec odděleně, nesouhlasily se stýkáním otce s dětmi, což samozřejmě ve společné domácnosti nebylo možné. 14 % matek se ale radilo o výchově dětí s bývalým manželem, oproti 2,4 % matek, které žily odděleně. Spolubydlení bývalých manželů označily výzkumnice za trvale stresové a jako další nejrizikovější prostředí pro výchovu dětí v neúplných rodinách.

Nynější názory na výchovu dětí v neúplné rodině podle odborníků na výchovu a pedagogiku popisuje Dudová: „mnozí z nich předpokládají, že nepřítomnost otce v rodině ve většině případů znamená výchovné problémy, a mnohé statistiky dětské delikvence to dokazují“ (Dudová, 2007, str. 19). To uvádějí i výsledky některých šetření o dětech s prekriminálními rysy, ale jak píše Dudová, důvodem pro kriminalitu dětí není pravděpodobně primárně to, že v rodině chybí otec, ale že se neúplné rodiny nacházejí ve špatné ekonomické situaci (Dudová, 2007). V práci z roku 2009 Dudová (2009) konstatuje, že výsledky výzkumů, které se zabývají důsledky osamělého rodičovství na výchovu dětí, nejsou jednoznačné. V podstatě se shodují na tom, že děti, které žijí s jedním rodičem, si vedou o něco hůře než děti z úplných rodin, ale pokud jsou zahrnuty další faktory, rozdíly jsou menší, anebo vymizí úplně. Znevýhodněním zřejmě není neúplná rodina, ale zejména chudoba.

2.3. DALŠÍ FAKTORY OVLIVŇUJÍCÍ SITUACI SAMOŽIVITELEK

2.3.1. Slad'ování rodinného a pracovního života

Práce a rodina patří v životě většiny lidí mezi hlavní aktivity v průběhu jejich života. Pracovní a rodinný život se navzájem prolíná a ovlivňuje. Když si chce člověk založit rodinu, významně to také ovlivní jeho pracovní život a toto ovlivnění se projevuje rozdílně u mužů a žen. Nastává problém se skloubením rodinného a pracovního života: „Kombinace práce a rodiny je společenskými normami a stereotypy podmíněna převážně jako záležitost žen. Proto je tento problém přesouván na bedra žen a jako takový pak nepokládán za celospolečenský problém“ (Křížková, Dudová, 2005, str. 12). Pracovní dráha u matek a otců je často velmi rozdílná. Zatímco v životě matky do kariéry zasahuje mateřství, do pracovního života otce otcovství takovou měrou nezasahuje (Křížková, 2006).

Problém kombinace rodinného a pracovního života nastal, když se výdělečná činnost oddělila od domácnosti. V době průmyslové revoluce v 18. a 19. století odcházel muž do zaměstnání mimo domov téměř na celý den, a tak se otec začal vzdalovat své rodině a zejména

dětem. Začaly se objevovat spekulace, jaký vliv to bude mít na výchovu dětí. Postupně se však tento stav začal považovat za běžný (Křížková, Dudová, 2005).

Křížková (2006) píše, že ženy omezuje na trhu práce péče o děti a domácnost, ale také nerovné pozice žen na trhu práce a zaměstnavatelská politika, která vyhovuje více mužům. Nejčastěji znevýhodněné na trhu práce jsou ženy s předškolními dětmi, starší ženy a ženy po mateřské dovolené. Trh práce se však mění a objevují se alternativní formy organizace práce. Ty se týkají jak větší flexibility v místě práce, která tak může probíhat doma, na pracovišti či jinde, tak pracovní mobility, která vyžaduje možnost stěhovat se za prací, rekvalifikaci a časovou flexibilitu. Tyto alternativní formy práce mohou pomáhat zaměstnavatelům i zaměstnancům, ale jak píše Křížková, v českém prostředí se jedná o změny, které jsou téměř výhradně v zájmu zaměstnavatelů. Od zaměstnanců se vyžaduje větší flexibilita, nepravidelná pracovní doba, schopnost být tzv. neustále k dispozici. To způsobuje stres, nejistotu práce, ale hlavně tyto požadavky značně zvyšují nároky na kombinaci rodiny a zaměstnání. I z tohoto důvodu jsou pak ženy a muži vnímáni jako nerovnocenná pracovní síla, poněvadž zaměstnavatelé předpokládají vyšší flexibilitu právě od mužů, protože v péči o děti hrají větší úlohu stále matky. Ženy mají ztížený vstup na pracovní trh již při přijímání do zaměstnání. Pokud se ptali mužů a žen, co je pro ně důležitější v zaměstnání, muži uváděli seberealizaci, kariérní růst a platové ohodnocení. Ženy naopak vzdálenost do zaměstnání, pracovní dobu apod. To odpovídá větší nutnosti žen skloubit práci a rodinu, než je tomu u mužů (Maříková, 2006).

Křížková (2006) uvádí, že hlavní příčinou problémů zvládnutí práce a rodiny byl pro ženy i muže nedostatek peněz. V roce 2006 byl u žen tento důvod zastoupen v 72,6 % případů, u mužů v 60,8 %. Na druhém místě pak byla nemocnost dětí, tento důvod rodiče uvedli zhruba v 50 %. Ženy si dále stěžovaly, že jsou na rodinné povinnosti téměř samy a chyběla jim pomoc partnera v domácnosti a péči o děti či také pomoc dalších osob. Uváděly taktéž častou nedostupnost placených služeb. Muži naopak uváděli jako důvod své nespolupráce v domácnosti a péči o děti charakter své práce, a ne neochotu pomáhat ženě. Ve 41,4 % se objevoval jako důvod problémů s kombinací rodiny a práce život bez partnera. Strategiemi, které pak rodiče pro zkombinování volili nejčastěji, byla partnerská dělba práce a partnerská dohoda. Což ukazuje, o jak důležitý prvek jsou osamělé matky ochuzeny.

Dalšími strategiemi byla péče o děti dalšími lidmi vně rodiny, služby péče o nemocné a staré a flexibilita v práci. Ženy by rády více využily alternativní způsoby zaměstnání, např. práci z domova, která ale nebyla v takové míře, jak by potřebovaly, dostupná. Muži, kteří vypověděli, že zvládají dobře kombinaci práce a rodiny se častěji spoléhali na to, že péči o domácnost a děti zajistí partnerka. Matky pak potřebovaly více pomoc vně rodiny a nedostupnost služeb považovaly

za problém. Po 4 letech rodičovské dovolené, kdy se ženy vracejí na pracovní trh, si pak více přály pomoc ze strany partnera, poněvadž samy začaly pracovat na plný úvazek, ale ta od partnera nepřicházela (Křížková, 2006).

To, jak odpovídali rodiče na otázku, jak zvládají kombinaci práce a rodiny ukazuje tabulka č. 5. Z té vyplývá, že 57 % otců a 59,5 % matek odpovědělo, že ji zvládají bez větších problémů a muži výrazně lépe zvládali práci na úkor rodiny. Tak odpovídaly ale rodiny, kde byl muž i žena. Naopak rodiny, které měly největší problém s kombinací rodinného a pracovního života, tvořili rozvedení otcové a svobodné matky. Křížková (2006) uvádí, že pocit, že nezvládají práci a rodinu zřejmě i souvisel s horší životní úrovní těchto neúplných rodin, poněvadž trpí nejvýrazněji chudobou. Zřejmě i proto 48 % svobodných matek uvedlo životní úroveň své domácnosti jako špatnou, oproti 16,5 % vdaných matek.

Tabulka 5. Odpověď na otázku: Jak zvládáte pracovní a rodinné povinnosti? V % podle pohlaví

	Obojí bez větších problémů	Dobře zvládá práci, na úkor rodiny	Dobře zvládá rodinu, na úkor práce	Obojí tak napůl	Nezvlada- telné problémy doma i v práci	Neví
Muž	57,1	27,2	1,4	10,7	1,4	2,1
Žena	59,5	8,5	2,3	24,6	2,7	2,3

Zdroj: Rodiče 2005.

N muži= 767

N ženy= 768

Zdroj: Kombinace rodinného a pracovního života, Křížková, 2006

Možnosti skloubení práce a rodiny jsou ovlivňovány také genderovými stereotypy, kdy se stále matka považuje za primární pečovatelku a muž za živitele rodiny. Křížková (2006) píše, že pracovní a rodinnou dráhu žen a mužů ovlivňují stejně tzv. rodičovské ideologie. Ty např. vypovídají o tom, jaké názory mají matky a otcové na to, zda je lepší být s dítětem doma, či jít do zaměstnání a kdo z rodičů by měl zůstat s dítětem doma.

V České republice většina rodičů zastává ideologii intenzivního mateřství. Ve výzkumu Křížkové (2006) v roce 2006 si 80 % rodičů myslelo, že matka by měla být doma s dítětem na rodičovské dovolené až do 4 let věku dítěte. Do jednoho roku dítěte to preferovalo 89 % rodičů. Dokonce 16 % matek a otců si myslelo, že by matka měla být doma s dítětem až do 7 let. Nebyl výrazný rozdíl mezi názory matek a otců. Rodiče si rovněž mysleli, že malé děti by neměly nějak ovlivňovat pracovní dráhu muže a že by měl pracovat na plný či dokonce delší pracovní úvazek.

Realita odrážela názory rodičů. Do jednoho roku věku dítěte bylo v roce 2006 89 % matek s dítětem doma. 10 % matek v tomto období mělo částečný pracovní úvazek a od jednoho roku do 4 let bylo na rodičovské dovolené 77 % matek a přibližně čtvrtina matek pracovala na částečný úvazek. Od 4 do 7 roku věku dítěte, kdy se matky měly vracet do zaměstnání, jich bylo 10 % nezaměstnaných a 24,5 % zůstalo dál v domácnosti. Při otázce, zda by se měla matka s otcem střídát při péči o děti od 4 let, jedna pětina mužů nesouhlasila (Křížková, 2006).

Malé děti také ovlivňovaly rozdílně zaměstnání mužů a žen. U matek je ústup z pracovního trhu ovlivněn výrazně čtyřletou rodičovskou dovolenou, která je nejvyšší v Evropě. Rozdíl v zaměstnanosti bezdětných žen a matek s dětmi v tomto období byl v roce 2006 přibližně 39 %. V zemích, kde není tak dlouhá rodičovská a kde je větší nabídka zkrácených úvazků a alternativních forem práce, činil tento rozdíl v Evropě průměrně 14 % (Křížková, 2006). Hašková (2006) píše, že podle šetření Výzkumného ústavu práce a sociálních věcí z roku 2006 byl pro 40 % matek jedním z důvodů, proč nenastoupily po tříleté rodičovské zpět do práce, nemožnost umístit dítě do školky.

Hašková (2006) dále uvádí rozdíly v názorech na setrvání matky s dítětem doma podle vzdělání matek. Matky s nižším vzděláním preferovaly v roce 2006 dlouhodobý odchod z pracovního trhu, oproti matkám s vysokoškolským vzděláním. Chtěly rovněž, aby muž pracoval na plný pracovní úvazek a měl i přesčas v práci. Třetina matek se základním vzděláním preferovala zůstat doma s dítětem i mezi 4. až 7. rokem věku dítěte. Třetina vysokoškolaček uváděla ideální dobu návratu do práce mezi 1 a 3 rokem věku dítěte a čtvrtina by chtěla, aby měl otec kratší pracovní úvazek než plný. Preferovaly flexibilní pracovní dobu. Ženy s vyšším vzděláním též souhlasily s názorem, že by se rodiče v péči o děti měli střídát a spokojenost s pracovním životem považovaly za důležitý prvek v životě. Častěji si rovněž přály, aby s předškolním dítětem byl v domácnosti partner. Zajímavé ale bylo, že i přes tyto názory se i vysokoškolačky často držely tradiční dělby práce mezi muži a ženami v raném rodičovství. Dvě třetiny se domnívaly, že by matka měla zůstat doma s dítětem od 1 do 3 let věku dítěte a pouze 2 % preferovaly, aby byl na rodičovské dovolené otec. Ve skutečnosti v roce 2006 bylo pouhé 1 % mužů na rodičovské dovolené. A to zejména ti muži, kteří byli právě nezaměstnaní, anebo kde jejich ženy braly o hodně vyšší plat než oni. Hašková (2006) k tomu dodává, že zapojení otců do rané péče o děti by jednak pomohlo rozšířit otcovskou roli o vyšší stupeň, než je jen živitelská role, ale taktéž by to pomohlo při redukci diskriminace žen na pracovním trhu. Podle Haškové je potřeba dalších změn, které budou působit proti genderovým stereotypům v oblasti rané péče o děti, a také legislativních změn, které muže v péči o děti nebudou odrazovat, ale naopak motivovat.

V analýze věnované slad'ování rodinného a pracovního života, kterou realizovala nezisková organizace Gender Studies, se Kateřina Cidlinská (2011) zmiňuje o tom, že ačkoliv může rodič volit z variant dvou-, tří- a čtyřleté rodičovské dovolené, je nejschůdnější v podstatě jen tříletá varianta, poněvadž školky přijímají děti až od 3 let a péče o mladší děti než tříleté je velmi nedostatková. Zaměstnavatel má navíc povinnost umožnit návrat do zaměstnání po rodičovské dovolené na stejnou či adekvátní pozici jen do 3 let od nástupu rodiče na rodičovskou dovolenou. Matky se také zmiňovaly o celkové diskriminaci ze strany zaměstnavatelů, kteří se jich vyptávali, zda a kdy chtějí mít děti, a brali je jako méně efektivní zaměstnance než muže a bezdětné ženy. O systému rodinné politiky Cidlinská píše:

(...) současný systém rodinné politiky (tedy RD, institucionální péče o děti, legislativy) a trhu práce nutí ženy být s dětmi po porodu dlouho doma, neboť jim brání ve slad'ování a staví je tak v podstatě před otázku kariéra nebo rodina, nutí je k volbě buď anebo, volbě, kterou muži činit nemusí a zaměstnavatelé je za to odměňují tím, že je vnímají jako lukrativnější zaměstnance než ženy a neznevýhodňují je i když jsou otci (Cidlinská, 2011, str. 37).

Za socialismu byla situace značně odlišná. Socialistická společnost předpokládala, že matka nastoupí co nejdříve do zaměstnání. Doba, po kterou mohla být matka s dítětem na mateřské a posléze rodičovské dovolené se postupně zvyšovala. V 70. letech se ovšem považovalo za normální, pokud žena už v půl roce věku dítěte dala dítě na celodenní péči do jeslí a nastoupila do zaměstnání (Hašková, 2007).

Junková (1975) ve svém výzkumu z roku 1975 popisuje, že téměř všechny ženy z neúplných rodin pracovaly, výjimkou byly jen ženy v důchodu, i invalidním, nebo ženy s nejmenšími dětmi. Využívaly také méně často dvou let, kdy mohly zůstat s dětmi doma. Na otázku, kdyby mohly volit zaměstnání nebo delší setrvání v domácnosti, dokonce odpovídaly, že by upřednostnily zaměstnání. Až 85 % procent rozvedených matek uvedlo, že by chtěly pracovat. Ten samý názor mělo 79 % vdaných žen. Junková tak upozorňuje, že ženy nechtěly být orientovány pouze na domácnost.

Junková (1975) píše, že co se týče skloubení práce a rodiny, nebylo za socialismu mezi rozvedenými a vdanými ženami výraznějších rozdílů. Uvádí též, že pokud žena měla nějaké problémy s kombinací rodiny a zaměstnání, bylo zpravidla možné, aby je změnila. Rozvedené matky často uváděly spokojenost se zaměstnáním, méně spokojené byly se mzdou, oproti ženám vdaným, což je pochopitelné vzhledem k tomu, že byly jediné živitelky rodiny. Rozvedené ženy si rovněž častěji zvýšily na rodičovské dovolené kvalifikaci, oproti ženám vdaným. Jak vdané, tak

rozvedené ženy zastávaly většinou názor, že zaměstnavatelé nedělají rozdíl mezi rozvedenou matkou a matkou z úplné rodiny. Rozdíly nebyly ani v častější absenci rozvedených matek v zaměstnání z důvodu, že nemá kdo jiný s dětmi v nemoci zůstat doma než u vdaných žen. Pokud zůstal doma s nemocným dítětem někdo jiný než matka, nebyl to ale ani v úplných rodinách otec dětí, ale nejčastěji prarodiče. Jak se matkám dařilo skloubení práce a rodiny, vidíme v tabulce č. 6. Ukazuje se zde, o kolik byla situace pro matky při sladování rodinného a pracovního života lepší než po roce 1989.

Tabulka 6. Hodnocení možnosti vykonávat zaměstnání vzhledem k rodinnému životu

	rozvedené ženy		vdané ženy	
	absol.	relat.	absol.	relat.
1. ano, celkem bez problémů	326	42,8	154	45,7
2. celkem ano, i když jsou problémy	344	45,2	158	46,8
3. spíše ne, mám značné problémy	68	8,9	18	5,3
4. ne, mám velké problémy	23	3,0	7	2,1
Celkem	761	100,0	337	100,0

Část respondentek z těch, které nepracují, na otázku neodpověděla./

Zdroj: Sociální situace neúplné rodiny, Junková, 1975

Podle studie Junkové (1975) se tedy zdá, že za socialismu bylo skloubení práce a rodiny pro matky jednodušší, poněvadž bylo více zařízení, kam mohly dát své děti na hlídání, a také zaměstnavatel se snažil vycházet matkám vstříc. Přesto Junková upozorňuje, že ačkoliv vláda socialistické společnosti ukládala podnikům a organizacím péči o své pracovníky a významnou měrou o zaměstnané matky, zvláště pokud žily v neúplných rodinách, nebyly možnosti, které mohly podniky matkám poskytnout, dostatečně využity a Junková v nich viděla značné rezervy. Upozorňuje na nedodržování zákoníku práce, úpravě individuální pracovní doby matkám s malými dětmi atd. Podobně považovala za nedostatečné možnosti, kam se mohla matka obrátit se svými problémy. Ve výzkumu měla pětina rozvedených matek upravenou pracovní dobu. Při otázce, zda pracoviště nějak pomohlo ženám s rodinnými problémy, dvě třetiny žen odpověděly, že jim pomoc poskytnuta nebyla. V případě poskytnutí pomoci se ta nelišila u žen rozvedených, vdaných či svobodných. Pomoc se týkala např. přeřazení na místo pracoviště bližší domovu, zajištění rekreace pro matku a děti, poskytnutí bezúročných půjček, úlevy v zaměstnání, příspěvku na školu v přírodě, pomoci s ubytováním či právního poradenství.

Odlíšné výsledky ohledně přístupu zaměstnavatele k mateřství svých zaměstnankyň ale uvádí Hašková (2007), jež vychází ze studie z roku 1972, již provedl Československý výzkumný ústav práce a sociálních věcí. V té se jen desetina matek vyjádřila, že se na pracovišti shledala s pochopením k jejich mateřství. Více než polovina mluvila o částečném pochopení a třetina dokonce uvedla velké problémy. Hašková uvádí, že tehdejší opatření pro kombinování práce a rodiny se zaměřovala zejména na prodloužení doby, kdy mohly matky zůstat s malými dětmi doma, a rozšiřování počtu zařízení celodenní péče o děti pro zaměstnané matky. Po navrácení do zaměstnání nastupovaly matky na plný úvazek, protože ani tehdy nebyly rozšířené flexibilní formy práce.

2.3.2. Jesle, mateřské školky

Jedním z důležitých aspektů pro samoživitelky a matky obecně je dostupnost zařízení pro péči o děti. V případě matek samoživitelek je tato otázka zásadní, poněvadž se samozřejmě nemohou o povinnosti s hlídáním dětí podělit se svým partnerem. Pokud nyní pomineme jiné formy hlídání, které mohou poskytnout rodinní příslušníci, zejména prarodiče, je pro matku klíčové umístění dítěte do některého kolektivního zařízení typu jeslí a školek.

Kuchařová se Svobodovou (2006) popisují, že systém předškolní výchovy se začíná objevovat již od roku 1869. Mateřské školy byly určeny pro děti od 3 do 6 let. Dále existovaly jesličky, které přijímaly děti do 3 let. Od roku 1948 počet mateřských škol výrazně stoupl a vzrostl stejně i počet dětí, které je navštěvovaly. Další nárůst přišel v 60. letech. V roce 1989 navštěvovalo mateřskou školu 96 % dětí a jesle 20 % dětí, ve věku od 6. měsíců do 3 let (Kuchařová, Svobodová, 2006).

Po roce 1989 nastala v ČR výrazná změna, která se projevila značnou redukcí jeslí a rovněž určitého počtu mateřských škol. Na počátku 90. let bylo v České republice 1043 jeslí, v roce 2005 to bylo již jen 54 jeslí! Mezi lety 1989 a 2005 klesl počet školek o 36 %. Podle Kuchařové a Svobodové (2006) v roce 2006 například chodilo do jeslí jen 0,5 % dětí do věku tří let. Zanikly taktéž tzv. podnikové jesle.

Před rokem 1989 byl v Československu rozsáhlý systém jeslí a mateřských škol. Autorky uvádějí, že počet míst v jeslích klesal sice již od 80. let, protože bylo méně dětí (Kuchařová, Svobodová, 2006). Po roce 1989 ovšem počet jeslí drasticky klesl a také určitý počet mateřských škol. Se změnou politického systému byly jesle brány jako komunistický produkt, ve kterém docházelo k (re)socializaci a institucionalizaci dětí, a pravicová konzervativní ideologie, která se rovněž snažila dostat ženy do domácnosti, nebyla pokračování jeslí nakloněna (Uhl, 2016, Kolářová, 2007). Kuchařová se Svobodovou (2006) rovněž zmiňují jako důvod klesajícího počtu

dětí navštěvujících jesle změnu hodnotové orientace, snížení porodnosti a prodloužení pobírání rodičovského příspěvku na 3 a později na 4 roky, takže matky s dětmi zůstávaly déle doma. Tyto trendy podporovala vyjádření některých psychologů a psycholožek, že pro dítě je lepší, pokud s ním zůstane matka doma do 3 let.

Mateřské školy a jesle byly do roku 1990 státním zařízením. Po revoluci patří jak obcím, tak soukromým subjektům. Z hlediska legislativy spadají mateřské školy pod Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy. Co se týče jeslí, Uhl (2016) uvádí, že fakt, že jesle nyní spadají pod obce a zrušilo se jejich financování ze státního rozpočtu, znamenal v podstatě jejich zánik: „V současné době jsme dospěli ke zcela rozpadlému systému institucionálního vzdělávání pro děti mladší 3 let“ (Uhl, 2016, str. 6).

Podle Haškové (2006) ženy, které využívaly jesle v roce 2006, tak v necelé třetině činily z důvodu přání vrátit se do zaměstnání. Více než dvě pětiny žen uvedly jako důvod finanční nutnost a 16 % strach ze ztráty zaměstnání. 80 % rodičů bylo s péčí jeslí spokojeno. Z rodičů, kteří jesle nevyužívali, zastávala zhruba polovina názor, že dítě by mělo být minimálně do „školkového věku“ doma. Čtvrtina z nich ale uvedla, že nedala děti do jeslí z důvodu jejich nedostupnosti.

Co se týče pokrytí jeslemi v ČR, Cidlinská (2011) upozorňuje, že v malých obcích se nemusí školka ani vyskytovat nebo je špatně dosažitelná hromadnou dopravou: „školky přijímají děti až od 3 let a jesle pro mladší děti jsou téměř na všech místech republiky nedostupné“ (Cidlinská, 2011, str. 32). Problémem některých školek je i jejich omezená otevírací doba. Některé mají např. otevřeno jen 4 hodiny denně, což je nedostatečné, a matka ani s částečným úvazkem nestíhá dítě do zařízení přivést a odvést.

Za socialismu a taktéž po roce 1989 měly samoživitelky tzv. přednostní právo na umístění dítěte do jeslí a školky. Toto se bohužel změnilo v roce 2012, kdy na základě doporučení Veřejného ochránce práv došlo k jeho zrušení. O přijímání do školky má rozhodovat především věk, a ne zaměstnanost či rodinný stav matky. To, zda vedení školky nyní přihlédne k situaci samoživitelky, závisí jen na jeho rozhodnutí. Samoživitelky tak nyní mohou spoléhat jen na tzv. sociální kritéria. To znamená, že ředitel/ka školky přihlédne k sociální situaci či potřebnosti dítěte. Pod tu spadá i to, že dítě žije v rodině samoživitelky (Veřejný ochránce práv, 2011, 2012). V roce 2010 byl zrušen sociální příplatek, jehož nárok se odvozoval podle příjmu. S jeho zrušením se zrušilo i odpuštění školného v jeslích a školkách pro ty, kteří měli na tento příplatek nárok (Dudová, 2016). Pro nejchudší rodiny pak může být školkové tak drahé, že si nebudou moci dovolit dítě do zařízení umístit (Uhl, 2016).

Od 1. 1. 2016 spustilo Ministerstvo práce a sociálních věcí (dále MPSV) projekt tzv. mikrojeslí. Jedná se o veřejnou službu financovanou z Evropského sociálního fondu v rámci

Operačního programu Zaměstnanost. Služba je v pilotní fázi a má ověřit nový systém služeb péče o předškolní děti. O finanční podporu mohou žádat obce, organizace obcemi zřízené nebo neziskové organizace, které budou provoz mikrojesejí zajišťovat. MPSV bude poskytovat těmto subjektům poradenství, podporu, workshopy atd. Mikrojesle jsou určeny pro děti od 6 měsíců do 4 let. V kolektivu budou maximálně 4 děti. Služba má být dostupná 5 dní v týdnu, minimálně 8 hodin denně. Měla by vynahradit téměř neexistující síť jesejí a být cenově i místně dostupná. O děti se budou starat kvalifikované chůvy. V rámci projektu bude možné také získat profesní kvalifikaci Chůvy pro děti do zahájení povinné školní docházky (MPSV, 2016).

2.4. GENDER

Pokud se zabýváme rodinou, nerovnostmi, diskriminací žen či mužů, nerovnými právy matky a otce, musíme se nutně zmínit o genderu, který ale musíme odlišovat od pojmu pohlaví. Renzetti a Curran (2003) zmiňují, že pohlaví se týká biologie a že pohlavní rozdíly mezi muži a ženami jsou univerzální. Muži a ženy se odlišují pohlavními orgány a reprodukčními dispozicemi. Gender může být nazýván sociálním pohlavím. Popisuje sociální rozdíly mezi muži a ženami, které jsou kulturně vytvořené. Na jejich základě je přiřazováno odlišné chování ženám a mužům. Role, které zastávají muži a ženy se liší podle kultury a času. Tyto charakteristiky tedy nejsou přirozené, ale vytvořené kulturou a společností (Renzetti, Curran, 2003). Podobně Adkinsová (2006) píše, že pohlaví můžeme definovat jako anatomické a tělesné rozdíly mezi muži a ženami a gender jako sociální význam, který společnost těmto rozdílům přisuzuje.

S genderovými kategoriemi maskulinita a feminita se pojí charakteristiky chování spojované s „typicky mužským“ a „typicky ženským“ chováním. Jsou ovlivňovány sociálním očekáváním. Jsou to představy společnosti o ideálních mužských a ženských vlastnostech, které by měli všichni muži a ženy mít. Předpokládá se, že ženy mají obvykle femininní vlastnosti a muži maskulinní (Renzetti, Curran, 2003).

Podle tradičních představ se maskulinita neboli mužnost vyznačuje např. silou, sebejistotou, racionálním uvažováním, samostatností, aktivitou. Feminita či ženskost naopak slabostí, závislostí, poddajností, citovostí spíše než racionálností a pasivitou (Paulík, 2010). V každé kultuře mají lidé určité představy o vymezení maskulinity a feminity a o vlastnostech a schopnostech s nimi spojovanými. Maskulinita a feminita si jsou v těchto představách opakem. Tato opozice ovšem není symetrická, poněvadž ve všech známých kulturách je maskulinita nadřazena feminitě. Je brána jako hodnotnější a považuje se za normu lidství (Pavlik, 2007).

Genderová socializace začíná již v raném dětství (Renzetti, Curran, 2003). Již v porodnici můžeme např. rozlišit novorozeňata na holčičky a chlapečky, poněvadž personál porodnice dává např. růžové jmenovky holčičkám a modré chlapečkům. Dívky jsou vnímány jako jemné a líbezné a chlapci jako silní. Zde začínají genderové stereotypy, kdy začínáme předpokládat a očekávat rozdílné chování a vlastnosti u dívek a chlapců. Tato očekávání se na nás přenášejí socializací. Dozvídáme se, jaké jsou v dané společnosti představy o ženách a mužích a snažíme se podle nich chovat. Přenášejí se na nás nejdříve od rodičů a poté ve školce, škole, od známých, příbuzných, z médií atd.

O rozdílných požadavcích na muže a ženy píše např. Oakley: „Dospělí posuzují začlenění mladých žen mezi dospělé podle úspěšnosti v manželství, zatímco začlenění mladých mužů se posuzuje podle úspěšnosti v zaměstnání, úrovně ambicí a racionálního uvažování“ (Oakley, 2000, str. 140). Renzetti a Curran charakterizují socializaci takto: „Socializace je proces, jehož prostřednictvím si lidé předávají a vstřebávají společenské hodnoty a normy, včetně těch, které se týkají genderu“ (Renzetti, Curran, 2003, str. 93). Socializace je celoživotním procesem a genderová socializace může být podporována jak přímo, kdy odměňujeme chlapce a dívky za genderově správné chování a naopak trestáme, pokud se od něj odchýlí, tak nepřímo, např. oblečením, hračkami, knížkami, jak rodiče s dětmi jednají atd. Navzájem se socializují i děti samy v dětských kolektivech (Renzetti, Curran, 2003). Beauvoir (1949) svým známým výrokem, že ženou se nerodíme, ale stáváme se jí, chtěla poukázat na to, že až teprve socializací se naučíme, co to znamená být žena, jaké má daná kultura představy o ženách a jak se máme jako ženy chovat. Oakley (2000) zase zmiňuje, že společnost jedince „trestá“, pokud se odchýlí od své genderové role, a to např. společenským posměchem nebo i vynucovanými zákony. Problémy, se kterými se potýká svobodná matka, např. ekonomické sankce, jsou podle ní ukazatelem společenského nesouhlasu.

Renzetti a Curran (2003) popisují teorii „optických skel kultury“ psycholožky Sandry Bem, která říká, že každá kultura má skryté předpoklady, jak by členové dané společnosti měli vypadat, uvažovat, cítit se a jednat. Tyto předpoklady jsou zakotvené v kulturních diskurzích, společenských institucích i psychice jednotlivců a neviditelně a systematicky přenáší vzorce myšlení a chování na další generace. V americké a západní kultuře popisuje tři genderová „optická skla“: genderovou polarizaci, androcentrismus a biologický esencialismus.

Genderová polarizace říká, že muži a ženy jsou odlišné bytosti a tato odlišnost je základním principem společenského uspořádání. Probíhá zde dělení na femininní a maskulinní nejen mezi ženami a muži, ale toto dělení se používá i na dělení věcí, činností atd.

Androcentrismus je princip, podle kterého jsou muži nadřazeni ženám, protože maskulinita je standardem, vůči kterému se poměruje lidství. Muž je normou a žena je odchylkou od této normy. Děti se přes toto sklo učí, že muži mají vyšší hodnotu.

Biologický esencialismus legitimizuje a racionalizuje další dvě skla jako přirozené a nevyhnutelné důsledky biologických rozdílů mezi muži a ženami. Androcentrismus je ve společnosti tak hluboce zažitý, že i projekty, které se jeví jako genderově neutrální, jsou androcentrické (Renzetti, Curran, 2003).

Prostřednictvím androcentrismu se udržuje nadvláda mužů, o které Bourdieu (2000) píše, že nahlédnout věci objektivně je složité, poněvadž máme již tak zažitá podvědomá schémata mužského řádu, že „když chceme uvažovat o mužské nadvládě, je nebezpečí, že se uchýlíme ke způsobu myšlení, které je samo plodem této nadvlády“ (Bourdieu, 2000, str. 9). Struktury mužské nadvlády jsou neustále reprodukovány jak samými muži a ženami, tak také institucemi, rodinou, církví, školou, státem. Nadvláda někoho nad někým přitom může přijít ovládaným přirozená, poněvadž k reflexi mohou využít jen ty nástroje poznání, které mají společné s ovládajícími. Ovládaný pak nemůže jinak než nadvládu uznávat. To Bourdieu označuje jako symbolické násilí. O nadvládě nad ženami píše: „oběti nadvlády pak mohou své podřadné či podřízené úkoly, přidělované jim pro jejich měkkost, laskavost, poslušnost, oddanost a odříkavost, vykonávat (naštěstí) s pocitem štěstí“ (Bourdieu, 2000, str. 54). Giddens k tomu dodává, že „neexistuje žádná společnost, v níž by muži nedisponovali v té či oné sféře sociálního života větším bohatstvím, statusem a vlivem než ženy“ (Giddens, 2008, str. 273).

S genderem se pojí rovněž genderové stereotypy, které definuje Jarkovská jako „předsudečné představy o tom, jací/jaké mají muži a ženy být a jak se mají chovat a že ženy a muži se skutečně chovají a myslí odlišně“ (Jarkovská, 2004, str. 20). Jsou to diskriminační představy o typických mužských a ženských vlastnostech a o rolích žen a mužů ve společnosti. Každá doba a kultura přináší jiná očekávání, předsudky a normy. Pokud žena či muž neplní představy společnosti jako správné ženy či muže, může se o nich poté např. mluvit o mužích jako zženštilých a o ženách jako mužatkách. Společnost se snaží ženy a muže zaškatulkovat do určitých rolí, což může mnohé jedince omezovat či diskriminovat.

Stereotypy podle Jarkovské (2004) představují určitý světonázor. Objevují se ve vztazích, v rodině, v práci atd. V rodině například ve formě stereotypních názorů, že domácí práce jsou více záležitostí ženy než muže. V práci se může jednat o diskriminaci žen, kdy se zaměstnavatel domnívá, že žena nebude dobrou zaměstnankyní, poněvadž pro ni bude důležitější rodina a bude často chybět v zaměstnání kvůli dětem. O rodině, která je neúplná, se může předpokládat, že bude horší než rodina úplná atd. Abychom se chovali adekvátně své ženské či mužské roli, můžeme se

cítit stresováni, že nezapadáme do určitých stereotypních představ a snažíme se těmto představám přizpůsobit. Když se zamýšlíme nad stereotypními názory, zároveň tím pomáháme působit proti diskriminaci žen a mužů. Různé kultury přitom pohlížejí rozdílně na to, co je považováno za ženské a co za mužské. Stereotypní pohled na muže a ženy nám brání nevidět jen černobíle. Nevidíme pak například, že muži mají mnoho „ženských“ vlastností a naopak. Pokud nahlížíme na muže a ženy genderově stereotypně, vidíme na nich jen to, co zapadá do našich zažitých představ, a co je v souladu s jejich biologickým pohlavím, a tím se dále utvrzujeme ve správnosti našeho vidění světa (Jarkovská, 2004).

S genderem souvisí rovněž tradiční nerovné dělení práce mezi muži a ženami v domácnosti. Ta byla vždy hlavně územím ženy. Práce v domácnosti je neplacená, a tudíž byla vždy méně významná než výdělečná činnost, kterou zajišťoval muž mimo domov (Smetáčková, 2007). Kritika tradiční dělby práce mezi pohlavími chtěla poukázat na to, že i když je práce v domácnosti neplacená a neoceněná, není rozhodně nevýznamná. Žena v domácnosti je finančně závislá na muži. Když ženy začaly nastupovat do zaměstnání, zvýšil se sice jejich ekonomický příjem a staly se méně finančně závislé na muži, ale dál musely často vykonávat i domácí práce. To se nazývá jako tzv. druhá směna. Singly (1999) uvádí, že v šetření z roku 1985 zaměstnané ženy trávily domácími pracemi 4 hodiny a 40 minut denně a zaměstnaní muži 2 hodiny a 35 minut. Černá (2010) popisuje průměrný čas žen a mužů strávený domácími pracemi a v zaměstnání v roce 2005. Čeští muži strávili průměrně 47 hodin týdně v zaměstnání a 5,5 hodin týdně domácími pracemi. Ženy byly 42 hodin v zaměstnání a 21 hodin strávily domácími pracemi. Z toho zřetelně vyplývá, že ženy se i při zaměstnání stále výrazněji více věnovaly domácím pracím a péči o děti a blízké osoby než muži.

2.4.1. Genderové aspekty pracovního trhu

Na pracovním trhu je postavení žen a mužů rozdílné. To se týká jak platů, tak příležitostí pracovního vzestupu, diskriminace ze strany přijímání do zaměstnání apod. Tyto aspekty silně ovlivňují všechny ženy, ale pro samoživitelky jsou ještě více omezující (Smetáčková, 2007).

Pokud se jedná o příjmy, ve většině zemí mají ženy stále nižší příjmy než muži. Černá (2007) uvádí, že v České republice v 80. letech měli muži o 30 % vyšší platy než ženy na stejné pracovní pozici. V roce 2016 tento rozdíl činí stále vysokých 22 %, což je, jak uvádí Ministerstvo práce a sociálních věcí, třetí nejhorší v EU (MPSV, 2016).

Dalším z problémů, který se váže na stereotypy, je genderová dělba práce na tradiční „ženská“ a „mužská“ povolání. Ženy jsou přitom mnohem více zastoupeny v hůře placených zaměstnáních. Mluví se pak o tzv. feminizovaných profesích. Je rovněž znám jev, kdy profese, do

kteře začalo hromadně nastupovat více žen, ztratila prestiž a začala být hůře ohodnocená. Typickými pracovními segmenty, ve kterých pracují více ženy a práce je hůře ohodnocená, je školství, zdravotnictví a sociální služby. Jindy zase do profesí, které byly hůře placené, muži nenastupovali, a tak je začaly nahrazovat ženy, které neměly na výběr a vzaly tak i hůře placenou práci (Smetáčková, 2007). Bourdieu např. popisuje rozdíl mezi kuchařem a kuchařkou: „stačí, aby se práce považované za ženskou podjali muži, a hned se tím jaksi povznese a promění“ (Bourdieu, 2000, str. 56). A dále píše: „každá činnost, ať je jakákoli, se v jistém smyslu stává kvalifikovanou, jakmile ji konají muži (kteří jsou z toho pohledu už sami od sebe všichni kvalitní)“ (Bourdieu, 2000, str. 56).

Smetáčková (2007) uvádí, že na pracovním trhu se vyskytuje také tzv. horizontální a vertikální segregace. Horizontální segregace popisuje jev, kdy se muži a ženy soustřeďují v rozdílných povoláních. Například stereotypní dělení podle představy, že ženy inklinují k povoláním, kde se starají o druhé lidi, a muži k technickým oborům. Vertikální genderová segregace znamená rozdílné umístění žen a mužů z hlediska pracovních hierarchií. Muži jsou více na vyšších a vedoucích pozicích, ženy na nejnižších pozicích. To dále souvisí s dalším termínem, tzv. efektem skleněného stropu, který představuje formální a neformální bariéry pro ženy a jejich kariérní postup. Opakem je efekt skleněného výtahu, který urychluje kariérní postup mužů bez ohledu na jejich vzdělání, zkušenosti atd. Důsledkem je výrazně vyšší zastoupení mužů na řídicích pozicích (Smetáčková, 2007).

Z výše uvedených důvodů pak vyplývá rozdílné finanční ohodnocení žen a mužů, tedy nižší platy pro ženy a vyšší pro muže. Ovšem i na stejných pracovních pozicích ženy berou nižší platy než muži (Smetáčková, 2007, Bourdieu, 2000). Bourdieu píše o dosažitelnosti některých míst, zvláště těch vyšších, ženami, že „je-li některé postavení pro ženu těžko dostupné, je to proto, že je stříženo na míru mužům“, a dodává: „normy, podle nichž se měří ženám, rozhodně nejsou univerzální“ (Bourdieu, 2000, str. 58). Dále dodává, že rovnost mužů a žen v práci je pouze formální. Zdá se, že muži a ženy mají všude stejné šance, ale ve skutečnosti vždy ženy zaujímají nižší, méně výhodné a jisté pozice než muži. I za úplně stejných podmínek jsou vždy méně placené než muži, a i když mají stejně vysoké vzdělání, dostanou nižší místa (Bourdieu, 2000).

O diskriminaci žen s dětmi při hledání zaměstnání píše Černá: „ženy bez dětí mají větší šanci získat zaměstnání než ženy s dětmi; tento diskriminační prvek je v ČR patrnější než v ostatních zemích EU“ (Černá, 2010, str. 5). Dále potvrzuje, že ženy trpí vyšší nezaměstnaností než muži a nezaměstnaných žen v České republice je ještě vyšší procento než v EU.

3. EMPIRICKÁ ČÁST

Na začátku empirické části představím metodu, kterou jsem použila ke svému výzkumu, a účel výzkumu. Popíši, jak jsem vybírala vzorek, jak probíhal sběr dat a jejich následná analýza. Zastavila jsem se také nad hodnocením kvality výzkumu a etickými otázkami. Na konec empirické části jsem zařadila analýzu rozhovorů a její výsledky.

Ve svém výzkumu jsem se zaměřila na otázky ohledně finanční situace samoživitelek, jejich psychických a sociálních problémů, výživného, sociálních dávek. Na to, jaký mají názor na pomoc od státu a na samoživitelství jako takové. Zda mají někoho, na koho se mohly obrátit o pomoc. Myslí si, že samoživitelství nějak ovlivnilo jejich děti a v jakém směru? Zažívaly nějaké problémy v zaměstnání ohledně kombinace práce a rodiny? Zaznamenaly nějaké negativní reakce ve spojitosti se svým samoživitelstvím? Jakým problémům čelily a čelí a změnila se v něčem jejich situace za uplynulá desetiletí?

3.1. METODOLOGIE

Cílem praktické části mé bakalářské práce bylo porovnat situaci samoživitelek za socialismu a v současnosti prostřednictvím rozhovorů s vybranými samoživitelkami. Chtěla jsem popsat a odhalit problémy, kterým čelily a čelí samoživitelky v České republice, jak z hlediska psychického, sociálního, tak ekonomického. Jak ony samy vnímají svou situaci, ve které se nachází nyní nebo ve které se nacházely kdysi. Snažila jsem se zjistit, co vše samoživitelkám každodenní život komplikuje, jak se jim daří sladit péči o dítě s prací a dalšími povinnostmi a vyjít s nedostatkem financí. Jaké dopady mělo či má samoživitelství na jejich psychiku, sociální vztahy, zdraví, a to nejen na ně, ale rovněž na jejich děti. V empirické části budu navazovat a vycházet z okruhů popsanych v teoretické části.

3.1.1. Použité metody

Zvolila jsem kvalitativní metodu výzkumu, poněvadž mým cílem bylo dosáhnout co nejhlubšího pochopení zkoumaného problému a vzhled do každodenních problémů a života samoživitelek. Jak píše Hendl: „*Hlavní skupinu metod sběru dat v empirickém výzkumu tvoří naslouchání, vyprávění, kladení otázek lidem a získávání jejich odpovědí*“ (2005, str. 164). Nejde mi o generalizaci na celou populaci, ale o pochopení fenoménu samoživitelství, a hlavně o subjektivní pocity samoživitelek a úskalí jejich života a potažmo jejich dětí. V kvalitativním výzkumu jde o porozumění a „*porozumění pak vyžaduje vzhled, do co největšího množství dimenzí daného*

problému“ (Disman, 2002, str. 286). Kvalitativní výzkum mi umožnil sblížit se se zkoumanými ženami a porozumět jim. Umožnil mi hlubokou sondu do jejich vidění a citění. Sbírala jsem mnoho dat o malém počtu samoživitelek (Disman, 2002). Výzkumné otázky se mohou v průběhu výzkumu proměňovat s tím, jak vyvstávají nové informace a problémy, a rovněž sběr, analýza a interpretace dat probíhají vesměs paralelně (Hendl, 2005).

Data jsem sbírala formou polostrukturovaných rozhovorů. Ty jsem zvolila zejména proto, že jsem chtěla porozumět názorům, pocitům a postojům účastnic, porozumět jejich životní situaci a jejich prožívání, jak ony samy rozumí sociální realitě, ve které se ocitly. Polostrukturovaný rozhovor mi pomohl držet se alespoň částečně předem navržených otázek a směřovat tak rozhovor k cíli mého výzkumu, ale zároveň mi umožnil větší prostor, aby se mohly matky volně rozmluvit o své situaci (Hendl, 2005). Rozhovory mi také pomohly dozvědět se informace, které nemohu získat jinde (Vaňková, 2009/2010). Umožňují též improvizaci a spontánní reakci na různé situace, které mohly v průběhu výzkumu nastat.

S matkami jsem mohla navázat bližší vztah a vytvořit pocit důvěry, aby se více uvolnily a otevřely. Snažila jsem se o aktivní naslouchání, empatii, navození pocitu důvěry a pozitivní atmosféry, ale taktéž o určitý nadhled, abych se mohla držet stanoveného rámce rozhovoru. Samoživitelky také neměly mít pocit, že jsou do něčeho tlačeny. Myslím, že příznivě též působil fakt, že jsem žena, a matkám se tak lépe hovořilo o tak osobních věcech. Rozhovory jsem nahrávala na diktafon a poté přepisovala. Použila jsem metodu doslovné transkripce. Jedná se o metodu velmi časově náročnou, ovšem pro následnou analýzu nezbytnou (Hendl, 2005). Rozhovory jsem poté roztřídila pomocí metody otevřeného kódování. Přepsaný text jsem rozdělila na jednotlivé segmenty a označila je kategoriemi (Strauss, Corbinová, 1999). Poté jsem v textu hledala kontrasty, podobnosti či naopak rozdíly, abych mohla jednotlivé výpovědi matek porovnávat.

3.1.2. Výběr vzorku

Všechny účastnice výzkumu jsem získala přes své známé. Poněvadž jsem pro výzkum potřebovala samoživitelky, které své děti vychovávaly za doby socialismu, a další, které je měly až po roce 1989, mám ve výzkumu tři starší ženy a tři ženy mladší. Všechny samoživitelky nyní žijí v Praze, a kromě dvou se také v Praze narodily. Rozhovory probíhaly vždy u respondentek doma. Trvaly většinou kolem jedné hodiny. Rozhovory jsme nezačínaly okamžitě, nejdřív jsem navodila atmosféru, povídaly jsme si o něčem jiném a představila jsem jim, jak bude rozhovor probíhat. Všechny matky byly k rozhovoru vstřícné.

3.1.2.1. Vzorek

Ve vzorku jsou tři matky ve věku od 65 do 70 a tři matky ve věku 35 až 45 let. Všechny matky, kromě jedné, mají již děti dospělé. Matky mají středoškolské vzdělání s maturitou či bez maturity, jedna si nyní dodělává dálkově soukromou vysokou školu. Většina z nich měla v životě průměrně či podprůměrně placené zaměstnání. Některé matky jsou rozvedené, některé se nikdy nevdaly. Pro rozřídění matek ve své bakalářské práci jsem matkám, které patří do kategorie starších matek a které vychovávaly své děti ještě za socialismu, přidělila křestní ženská jména začínající na písmeno S a mladším ženám, které vychovávaly děti po revoluci, jsem dala jména začínající na M.

3.1.3. Hodnocení kvality výzkumu

Kvalitativní výzkum má sice nízkou reliabilitu, zato validita je vysoká, poněvadž se výzkum zaměřuje opravdu na to, co jsme chtěli zkoumat. Určíme si jasné cíle a po celou dobu výzkumu kontrolujeme, zda se jich držíme (Disman, 2002). Výsledky z kvalitativního výzkumu nemohou reprezentovat celou populaci. Jde v nich o dosažení vhledu a porozumění problému. Kvalitu výzkumu zajistíme také transparentností použitých postupů a výzkumníkovou schopností reagovat na změny (Hendl, 2005). Jako v každém výzkumu, kde se pracuje s lidmi, hraje zde roli reaktivita. Výzkumník svou osobou může ovlivnit výzkumný proces, výsledky mohou být zkresleny jak výzkumníkem, tak účastníky výzkumu. Výzkumník proto musí v průběhu celého procesu neustále vyhodnocovat, zda se výzkum ubírá správným směrem a zda jej nezkrusluje vlastními postoji a názory.

3.1.3.1. Etické otázky výzkumu

Uvědomovala jsem si, jak je téma rozhovorů pro matky citlivé. Některé matky přiznaly, že určité negativní zkušenosti již raději zapoměly a nyní se jim v rozhovorech opět vracejí. Tři matky se v určité chvíli při některých vzpomínkách rozplakaly. Určité okamžiky v nich vyvolávaly hněv, frustraci a rozhořčení, když vzpomínaly na některé problémy, s kterými se musely v samoživitelství potýkat. Nejen v těchto, ale zejména v těchto okamžicích, jsem se snažila o zvláštní empatii a snažila se nastolit co nejkldnější a nejvstřícnější atmosféru, aby si ženy mohly najít čas na uklidnění a vzpomínky na nich nezanechaly negativní stopu. Některé z nich ale po rozhovoru dokonce uvedly, že se cítí lépe, protože se mohly svěřit se svými mnohdy nelehkými zkušenostmi a někdo jim naslouchal.

S matkami jsem podepsala informovaný souhlas, který zároveň potvrzuje dobrovolnost jejich participace. I když jsem se snažila získat odpovědi na co nejvíce témat, u některých matek

jsem cítila, že už jsou pro ně příliš osobní a že při odpovědi záměrně odbíhají jinam, takže jsem se na tuto otázku už neptala, případně jsem se ji pokusila pozměnit a doptat se na ni později.

Jména všech účastnic jsem samozřejmě anonymizovala, rovněž tak jména jejich dětí a partnerů a také další údaje, které by je mohly nějak blíže identifikovat.

3.2. ANALÝZA DAT

3.2.1. Jak se matky staly samoživitelkami

Moje první otázka na začátku rozhovorů zněla, jak se vlastně matky staly samoživitelkami. Některé matky se s otcem dítěte rozvedly, některé si ho nikdy nevzaly.

Susanu přítel opustil týden před narozením dcery. Tvrdí, že to zvládala dobře a že jí nechyběl: *„Já jsem se tak těšila na děťátko, že jsem na mužskýho vůbec nemyslela. Já chtěla být s dítětem sama.“* Z počátku to tedy vypadalo, že Susaně vůbec nevadilo, že zůstane s dcerou sama, ale v průběhu rozhovoru se ukázalo, že přítel byl pravděpodobně ženatý, ale Susaně tvrdil, že je rozvedený. Susana proto raději volila rozchod, než aby byla dál v nevědomosti a nejistotě, co může příteli věřit.

Soběslava si otce dcery taktéž nevzala a rozešli se v podstatě těsně po narození dcery. Otěhotněla v poměrně vysokém věku po 3 měsících známosti, a poněvadž se jí otěhotnět nikdy dříve nedařilo, bylo pro ni těhotenství překvapením, neplánovala ho. I v tomto případě byla na rizikovém těhotenství. Otec dítěte měl psychické problémy, nezachoval se dobře vůči matce a ani se nezajímal o dceru: *„Samoživitelkou jsem se stala, protože jsem si tatínka mé dcery nevzala, tak asi tak. A tím pádem se pak člověk o to musí starat sám no. Spíš jsem si ho nechtěla vzít, aby to zas nevyznělo, že vzal roha a já jsem tedy chudák zůstala sama, to ne, ale nechtěla jsem si ho vzít.“*

Marie přišla do jiného stavu ve 22 letech po tříleté známosti s otcem dítěte. Otec dítěte moc nechtěl, ale snažili se spolu žít, což se ovšem nedařilo. Hlavním důvodem rozchodu byla partnerova závislost na alkoholu a také jeho nevěry:

„Našla jsem si člověka, s kterým jsem zjistila, že není možno žít no. No byl alkoholik, a ještě navíc byl na ženský, takže prostě mi utíkal. Když se dcera narodila, tak jsme spolu byli ještě chvíli, tak do 3 měsíců, a když pak přišel domu vopilej a řekl, že dcerku vyhodí z okna, dokavad nepřestane řvát, tak tím to skončilo.“

Marie si ještě podle svých slov naivně myslela, že to nějak urovnají, takže chtěla, aby dcera měla otcovo jméno, čehož prý dodnes lituje.

Rovněž Martina se s partnerem rozešla kvůli jeho alkoholismu. Když se opil, byl velmi agresivní, matku bil a o syna se nestaral: „*Žila jsem s přítelem a život s ním byl dost o ničem. Bil mě, nestaral se o kluka, odešla jsem od něj vlastně po dvou letech.*“

Matylda byla sice vdaná 15 let, ale v podstatě byla na vše sama i v manželství. Synovi bylo v době rozvodu 11 let. Kvůli dlouhotrvajícím rozporům podala žádost o rozvod:

„No úplně jednoduše, manžel neplnil takovou tu funkci správného otce žejo, takže jako ono to bylo dlouho špatný už dřív, ale člověk to jako furt udržuje kvůli dítěti a ono pak zjistíte vlastně, že to vůbec nemáte udržovat kvůli dítěti, že spíš kvůli tomu dítěti by se to mělo asi vodbourat úplně, ale vydržela jsem to tich 15 let no.“

Matylda sice přímo neuvedla alkoholismus jako důvod rozchodu s manželem, ale i on pil a poté matku dokonce někdy bil: „*Na syna nikdy nevztáhl ruku, na mě jo, v podnapilým stavu byl agresivní, já sem se ho pak bála už.*“

Všichni partneři mladších žen tedy měli problém s alkoholem, a i když to nebyl jediný důvod rozchodu, určitě to byl jeden z nejvýznamnějších.

3.2.2. Výživné

Vůbec nejjobsáhlejší bylo zřejmě téma výživného. S tím měly problémy všechny matky ve výzkumu a všechny měly potřebu to pojmenovat. Problematické bylo jeho vymáhání od otce dítěte, jeho výše, návštěvy u soudů či u právníků a úředníků. Pro všechny to bylo stresující, většina cítila, že zákon není na jejich straně, že se o všechno musí postarat samy a že postupy, jak se dopracovat ke skutečnému vyplácení alimentů, jsou zdoluhavé a nedokonalé. V tomto ohledu se zdá, že situace za socialismu a po něm se nějak výrazně nezměnila, tedy nezlepšila. U všech matek či potažmo u jejich dětí mají také otcové dluh z neplacení výživného a tyto peníze už podle vlastních slov zřejmě matky nikdy neuvidí.

Soběslava k výživnému řekla:

„Já jsem vlastně vztah s tatínkem má dcery prožívala hlavně u soudů, protože hlavně kvůli výživnému. On tam prostě dělal toho chudáka a jak já se mám strašně dobře. Celou tu dobu nemohl pochopit, že jsem dostala porodný, jako za co (!), a jestli tedy mám málo, že on by mi sehnal nějaký zaměstnání, kterým bych si mohla přivydělávat.“

Otec zde používal důvody pro neplacení výživného, které popisuje i Dudová (2007), např., že se má matka dostatečně dobře a peníze tedy nepotřebuje. Otec platil nepravidelné malé částky, ale po zvýšení, o které musela u soudu Soběslava zažádat, přestal platit úplně. Kvůli jeho neplacení musela jít také na policii. Rozsudek šel k soudu a otec dítěte byl odsouzen na 9 měsíců. Zda ale k trestu skutečně nastoupil už se nedozvěděla a nemyslí si to. Soběslava si taktéž myslí, že dnešní výše alimentů je oproti její době vysoká. V tomto má poměrně zkreslený názor na výši výživného; vychází jen z toho, co je prezentováno médií: „*Já prostě nevím, jak to mají dneska ty samoživitelky, ale když slyším dneska ty hranice těch alimentů, tak mě to přijde hodně!*“ Pak ale zároveň sama dodala, že záleží, zda otec tak vysoké alimenty nakonec skutečně platí:

„Tady de vo to, že to, co on dostane nařízeno, že má platit je docela slušný, ale to, že on to dělá tak, že z nějakýho důvodu si to dovede zařídit, že neplatí, nebo že si dovede zařídit, že k soudu vůbec nejde ten jeho plat kterej bere, to je druhá věc. Ale to je věc toho soudnictví, nebo já nevím, kdo se má o tohleto starat.“

Odpověď na otázku, kdo to má tedy zařídit, aby se výživné vymáhalo efektivně, by chtěly znát zřejmě všechny matky, jejichž otec dítěte tyto povinnosti neplní. To Světluš například ani netušila, že si může v průběhu let zažádat o zvýšení výživného. Nikdo ji na to neupozornil, což určitě můžeme považovat za slabinu systému:

„No já byla husa, já brala pak pořád tu samou částku, co mi vyměřili při rozvodu, to výživný pak bylo určitě vyšší, když byla dcera starší, on měl plat slušnej, to by určitě platil víc. No já když si na to vzpomenu, tak si říkám, pane bože, jak je to možný, že jsem s tím vyšla, no a vyšla jsem s tím, nikdy jsem nebyla nikde žebrot, nikdy jsem si nebyla půjčovat.“

Na dceru dostávala stejné výživné navržené při rozvodu, kdy dceři bylo 8 let, až do doby, kdy odmaturovala. Kdyby například fungovala automatická valorizace výživného, něco takového by nebylo možné. Tato matka měla štěstí, že nepatřila k těm chudším matkám, měla slušný plat a také pomoc rodičů, vlastní byt. Díky tomu mohla vystačit s výživným, které jí bylo stanoveno po rozvodu.

Otec dítěte Marie má dluh na výživném už přes půl milionu a stejně jako všechny ostatní matky ani Marie nevěří, že tyto peníze někdy dostane. Otec platil výživné jen ze začátku, když zažádala u soudu o zvýšení, otec přestal platit úplně. Marie musela podat na otce trestní oznámení

pro neplacení výživného, ale poněvadž vždy zaplatil alespoň minimální částku, trestu se pokaždé vyhnul:

„Já jsem vod něj dostávala výživný, jediné když jsem podala trestní oznámení, který jsem musela vždycky podat jednou za půl roku, ale on pravděpodobně měl někde známý policajty, protože ty mu řekli, že když se bude snažit a pošle třeba stovku, takže prostě snaha. Takže já jsem prostě jenom podávala a voni řekli, ale vždyť on se snažil, von za to nemůže.“

Matylda měla problémy s tím, aby se manžel k soudu vůbec dostavil. S manželem komunikovali jen přes své právníky, k soudu chodila jen Matylda a za manžela jeho právník a ani ten nebyl u každého soudního jednání: *„von se nedostavil k žádnému soudu, to chodil jen pan právník vobčas a tam na mě nakydal vždycky tu špínu.“* Právník na ni také vyvíjel psychický nátlak, např. častými telefonáty v nevhodnou dobu: *„No a když teda on na mě poslal svého právníka, který mi neustále telefonoval, v 6 hodin ráno, v 9 večer, jo prostě teror. On byl takovej až jako hulvátskej docela. A pak na mě psali k soudu šílený dopisy, pomlouvačný, že moje právníčka řekla, že to je snad i na trestní oznámení.“* Když jí přátelé a rodina radili, aby na manžela podala exekuci, neměla na něco takového žaludek kvůli nové manželově rodině. Zde je vidět, jak ženy mohou brát ohled na muže, ale neplatí to již naopak:

„Já sem si pak představila ty děti tam, jak tam lítá exekuce, a já sem takovej blbec a já na to nemám. Já jsem na to pak už neměla nervy prostě se s tím zaobírat. Já už chci mít klid. To se cítíte tak strašně bezmocná, že nic na něj nemáte. Já začala potom se zdravim docela haprovat a říkám, já se na všechno můžu vyprdnout jako jo.“

Ani Martina výživné momentálně nedostává. Protože otec neplatil, podala na něj po 4 měsících neplacení trestní oznámení:

„Ted'ko 4 měsíce neplatil, už mi došla trpělivost, takže jsem podala trestní oznámení na něj. Ale měla jsem s tím hodně běhání, on nechtěl přiznat otcovství. Prošla jsem si několika soudama, který pro mě nebyly příjemné.“

Výživné nedostává a sociální odbor jí místo toho vyplácí hmotnou nouzi. Kdyby otec dítěte začal platit výživné, hmotnou nouzi by jí již nevypláceli: *„Takže voni to berou takhle, že když von vopravdu neplatí a mám rozsudek na výši výživného a von jako prokazatelně neplatí, tak voni mi ty peníze vzít nemůžou.“*

3.2.3. Policie a soudy

Většina matek zažila nějakou interakci se soudy či komisemi, některé z nich dokonce s policií, kde musely zažalovat otce dítěte za neplacení výživného. Většina z nich popisovala zážitky spojené s těmito místy jako negativní zkušenost. Zažily zde pocity ponížení, přenášení viny na ženy a omlouvání mužů, nepřátelské chování či snahu odradit ženy od dalších kroků, poněvadž takové chování celkově ženy demotivuje.

Soběslava má špatné vzpomínky na soud kvůli výživnému: *„Měla jsem takovýho pana doktora u soudu, ten předsedal soudu, ten šel na ruku jemu (otci dítěte) a já jsem vždycky všechno prohrála. Já do teďka nevím proč. Takže prostě kdykoliv jsem zažádala o zvýšení, tak se nikdy žádný zvýšení nekonalo no.“* Naopak na policii se setkala s pozitivní zkušeností: *„No jednou jsem to dotáhla až támhle na policii, kde si mě předvolali, ta poručiice se mnou souhlasila, dokonce jsem požádala, aby mě dali ten rozsudek k soudu, ten Novák (otec dítěte) byl odsouzenej asi na 9 měsíců.“*

Susana se jednou dostala před komisi, která schvalovala příspěvky, a setkala se s negativní reakcí od jednoho muže z komise. Naopak další paní z komise jí nakonec příspěvek schválila:

„Jednou jsem se dostala před komisi, která schvalovala příspěvky, protože mi je nechtěli dát, a když jsem říkala, že nemůžu sehnat žádnou práci, tak mě řekl jeden z komise, že si můžu najít práci i na odpolední, na ranní a můžu dát dítě do týdenních jeslí. Načež jsem mu řekla, že sem dítě porodila proto, abych s ním byla a ne abych ho měla zavřený v jeslích. Pak mě ta pani schválila a dala příspěvek pět stovek.“

Marie musela podávat trestní oznámení na policii kvůli neplacení výživného a myslí si, že otec dítěte měl na policii nějaké známé, poněvadž ti byli vždy na jeho straně a radili mu, jak se placení výživného vyhnout. Místo aby hledali odpovědnost u něj, přenášeli ji na rodinu matky. Na policii zažívala negativní zkušenosti a pocity: *„Mě dokonce řekli policajti, že mám rodinu, ať se vo mě postará rodina. Docela ty policajti byli takový vostrý docela. Bylo to dost nepříjemný, protože já jsem tam pak nechtěla ani chodit, protože se mi jako vysmívali jo, když třeba jako říkali, a proč jste si našla takovýho chlapa?“*

Martina s policií naopak problémy neměla. Když podala na manžela exekuci kvůli neplacení výživného, bylo jí řečeno: *„na policii mi bylo řečeno, že každěj je vyhledatelnej tady v České republice, takže ho najdou.“* Nesetkala se tam s nějakým negativním přístupem.

Matylda musela k soudům kvůli výživnému docela často. Jednou se jí dostalo pozitivní reakce od soudkyně: „*Voni i ty soudci ho docela jako utli, dokonce jedna ta paní soudkyně mu řekla, ano, my jsme váš návrh četl, a zdá se nám poněkud militantní*“ (velký smích).“

Zajímavé bylo zjištění, že se matky setkaly většinou s negativními reakcemi a postoji ze strany mužů, jak soudců, tak policistů či členů komise, a naopak s pochopením a podporou ze strany žen na stejných pozicích.

3.2.4. Sociální dávky a sociální odbor

Sociální dávky dostávala alespoň po určitou dobu většina matek. Bylo to v době, kdy se dostaly pod hranici životního minima. Některé z nich neměly úplný přehled o tom, na jaké sociální dávky mají nárok, a byla u nich znát v tomto směru nejistota.

Soběslava měla se sociálním odborem dobré zkušenosti, poněvadž tam problematického otce dítěte znali a byli po osobních špatných zkušenostech s ním na matčině straně:

„Já jsem se sociálními pracovníky vycházela dobře, voni jeho měly plný zuby. Takže já jsem s nimi neměla problém, že voni by se se mnou nechtěly bavit, nebo něco takového. Pomáhala mi paní Novotná, ano, vona mi opravdu pomáhala, ona mě vyslechla a řekla, že mu řekne, že tohle udělá, tohle udělá, nebo ho donutili k něčemu atd.“

To Susana popisuje zážitky na sociálním odboru zcela odlišně, asi jako nejhorší zkušenost z doby, kdy byla samoživitelkou. Tato matka patří ze všech matek ve výzkumu mezi ty nejchudší, byla také nejdéle dobu samoživitelkou. Po celou dobu samoživitelství, kromě pár krátkých výpadků ze zdravotních důvodů, pracovala na plný úvazek, a přesto se nacházela většinu let pod životním minimem. Byla příkladem samoživitelky, o kterém píše ve svém příspěvku „*Pracuji, a přesto jsou chudí*“ Šustová (2013), kdy plat je tak nízký, že nestačí na to, aby se díky němu dostaly nad hranici životního minima. Protože bývalý partner naplatil výživné vůbec, musela docházet pravidelně pro podporu na sociální odbor, který jí doplácel dávky do hranice životního minima. Na otázku, zda jí na úřadě pomáhali a co by o nich řekla, odpověděla:

„Ale prd pomáhali! Ty mě spíš škodili, než aby mě pomáhali. Vždycky mi sebrali nějaký peníze a snížili dávky a nedali dávky. Na úřadu si dělali co chtěli, neinformovali dostatečně, chybu nepřiznali, nevyšli člověku vstříc, i když znali jeho těžkou situaci. Po každé návštěvě na sociálce mi bylo špatně. Já už jsem neměla ani chuť, ani sílu se s nima hádat.“

Pro tuto matku byla riziková ztráta skutečně každé koruny, takže když se jednou stalo, že jí sociálka omylem přeplatila nějakou částku a pak jí to chtěla strhnout, dostala se Susana do finanční tísně:

„Já jsem to chtěla splácet, a pak když jsem tam přišla, tak jsem zjistila, že ta pani mě to strhla celý, takže jsem byla bez 865 korun, a to pro mě byly tehdy ohromné peníze. Já byla prostě bez peněz, nebo sem brala takový minimum a voni na mě chtěli ještě takových peněz zpátky. Na tohle všechno já jsem chtěla už dávno zapomenout a vo sociálce sem vždycky ani nechtěla slyšet, protože to mě vždycky úplně kypí žluč v těle. Pána boha, a to není jedinej případ říkám, tam se toho dělo.“

To paní Světlušce neměla o sociálních dávkách nebo kam se pro ně obrátit vůbec tušení:

„Mě to nikdo neporadil a já jsem to jako nevěděla. Na sociálce jsem nikdy nebyla. Ne vopravdu ne. Já prostě teprve když jste mi vy položila tady tu otázku, tak si říkám, jak jsem byla blbá. Kdyby třeba ta sociální péče dala člověku alespoň částečné avízo někdy, podívejte se, vždyť to by oni měli dělat.“

Tato matka naštěstí nikdy nebyla v tak špatné finanční situaci, aby sociální dávky potřebovala, takže asi ani proto se o ně více nezajímala. U ní byl problém spíše to, že ani netušila, že může zažádat o zvýšení výživného od otce, jak jsem zmínila v kapitole o výživném.

Matylda brala nějakou dobu přídatky, ale jen v době, kdy byla pod životním minimem, jakmile si našla lepší práci, tak jí sociální dávky snížili a pak vzali úplně: *„Měla jsem nějak to minimum a stejně jsem nesplňovala nějaký ty podmínky, měla jsem přídatky asi 600 a pak mi je zkrouhli na 300 a když jsem přišla na tu novou práci, tak mi je sebrali úplně. Takže jsem neměla nárok jako vůbec no, to bylo fajn.“*

Marii platili dávky, když byla pod životním minimem, což bylo do věku 3 let dcery, když s ní byla na rodičovské. Potom nastoupila do zaměstnání a její plat již přesahoval životní minimum: *„Sociálka mi doplácela do životního minima. Oni mi dávali občas i tu hmotnou nouzi, ale to bylo jenom výjimečně, protože to jsem zase moc nechtěla. Když jsem potom nastoupila do zaměstnání, tak potom řekli, že už na to nemám nárok no, na ty dávky. To by se mi zvedl jako plat.“* Později chodila na sociální úřad jen k dorovnání výživného, které otec neplatil, a pro občasné příspěvky na dceru, když jela např. na tábor, což si ale vyžádalo hodně papírování: *„Tak mě třeba jednou za tři roky dali třeba těch 100, nebo 1500 korun jo. Ale to vám můžu říct, to bylo lejster na vyplňování, jestli mám televizi, jestli mám v čem prát, to bylo tak ponižující. Že vlastně*

kontrolujou, zda jsme na tom tak špatně no...“ Nepřipadala si, že by chodila přímo žebrať, ale přiznala, že záleželo, na jakou paní jste na úřadě natrefili.

Martina byla doma se synem až téměř do jeho 4 let. Po tu dobu brala rodičovskou. S tou by ale samozřejmě nevystačila, takže na sociálním odboru dostala příspěvek na bydlení a pobírá rovněž hmotnou nouzi. O tom, jaký měla pocit, když šla na sociální odbor, řekla:

„Hmm, pocit ponížení. Na tý sociálce jsem si připadala jako žebračka a vopravdu co to bylo za vyřizování, nějaké 2 měsíce, co jsem byla bez financí. Připadala jsem si třeba ponížená při otázce ,a jste si jistá, že je pan Novák jeho vlastní otec‘? Připadala jsem si jako, že tam prostě přišla blondýna a že na mě koukali skrz prsty.“

Sociální pracovnice ji navštívily také doma: *„Přišly, zjišťovaly si majetkové poměry, jestli jako vopravdu si nežiju na vysoké noze, vidíte sama, vopravdu to plácám, jak se dá.“*

3.2.5. Finanční situace

Většina matek se po dobu svého samoživitelství dostala do finanční tísně. Některé jen po určité době, jiné byly pod hranicí životního minima i spoustu let. Většina z nich pobírala nějaký čas sociální dávky, jak jsem zmínila výše. Některým finančně pomáhali rodiče, to byla pro matky důležitá pomoc. Jiné i přesto, že pracovaly na plný pracovní úvazek nebyly sto dostat se přes hranici životního minima. Celkově ani jedna z matek neuvedla, že by byla v natolik dobré finanční situaci, aby mohla něco více ušetřit či si dopřát něco navíc.

Mezi nejchudší matky z mého výzkumu patřila, jak jsem uvedla již v předchozí kapitole, Susana: *„No to se mi často stalo, že jsem neměla vůbec peníze na jídlo, sem počítala drobný, abych mohla nakoupit dcerce výživu.“*

Susana je taktéž příkladem svobodné matky, o kterých píše Schimmerlinová (1977) a Junková (1975), a to ve spojitosti s výší sociálních dávek. Dávky byly v té době odstupňované podle toho, jak se matka do role samoživitelky dostala. Nejvyšší dávky tak dostávaly vdovy, pak matky rozvedené a nejnižší dávky dostávaly matky svobodné a ty tak patřily do nejchudší skupiny samoživitelek.

Soběslava si např. vedla obálkový systém, kde měla na měsíc na vše vždy přesně rozdělené peníze: *„ve svý podstatě jsem měla obálkový systém, kde bylo nadepsáno todle todle todle, no a když jsem dostala peníze, ty jsem měla dlouho ty obálky.“*

Světluš se nacházela v době manželství na svou dobu v nadstandardních poměrech díky tomu, že její manžel byl důstojník. Žili ve služebním vojenském bytě, který jí po rozvodu zůstal.

Po rozvodu si našla také dobře placené zaměstnání u Československých státních drah. Díky tomu pak mohla jezdit i na zahraniční dovolené a měla zdarma jízdné pro sebe i pro dceru. Matka švadlena jim zase zajišťovala ošacení. To vše jí pomohlo k relativně slušným finančním poměrům. Ona sama si možná ani všechny výhody, které měla, neuvědomovala:

„To je právě to nejhorší, já si nemůžu stěžovat. Já jsem byla asi taková dobrá hospodyně, že jsem prostě, já jsem si nikdy nestěžovala. Před Vánocema jsme jezdili do Berlína, na dárky kupovat, na nějaký výměnný rekreace, to bylo přes ROH od ČSD, jo a jezdili jsme spolu na zájezdy do Berlína, do Drážďan, já tam mohla jezdit a dcera taky, na volnou ČSD jízdenku.“

Matylda řekla: *„To jsem zaplatila vždycky nájem, telefon a samozřejmě jídlo pro prcka že jo. Já sem se třeba až tak nenajedla, ale Kuba musel mít prostě všechno. Třeba oblečení mi pomáhalo ty bazárky, přes internet, že jsem malému nakoupila hrozně věci za zlomek ceny. Že jsem si prostě nemohla dovolit mu nakoupit nový.“*

Marie si nepřipadala přímo chudá, protože je prý zvyklá žít z mála. Jí však pomáhali dost finančně rodiče, na které se mohla vždy obrátit o pomoc: *„Ale chudá, víte co, já pocházím z takových docela chudých poměrů a moje maminka vždycky říká, drž se při zemi děvče, může bejt ještě hůř že jo, takže takhle.“* Hůře to prožívala u dcery:

„Vadilo mi to jako na dceři, když dcera nemohla například někam jet, s dětma někam. To jsem byla hodně smutná z toho no. Když se dostala do akvabel, tak to stálo vopravdu dost peněz, a to se mi snažili pomáhat rodiče no. No jí to říkali spíš, že je socka, mě to nikdy nikdo neřek, ale jí to říkaly děti. No tak byly zlý takový. To bylo zrovna po tý revoluci, když lidi začli být dost bohatý a začli to dávat na odiv no.“

Nezdá se, že by matky z mého výzkumu čelily tak odlišným finančním problémům před rokem 1989 a po něm. Situace se samozřejmě ve společnosti v mnohém změnila kvůli novému režimu, ale ohledně matek v mém výzkumu se dá říci, že se s finančními problémy potýkaly obě skupiny. Jak zmínila Marie, po roce 1989 byly vzhledem k přeměně společnosti na kapitalistickou finanční rozdíly více vidět. Snad by se dalo říci, že ty z matek, které se dostaly až pod hranici chudoby, na tom byly v té době vzhledem ke zbytku společnosti zhruba stejně špatně, bez ohledu na dobu či režim.

3.2.6. Psychické a sociální problémy

Jedním z témat, které mě zajímalo, bylo taktéž psychické a fyzické zdraví matek i jejich dětí. Některých matek jsem se na něj zeptala přímo, další se o něm zmínily při vyprávění o jiných tématech. Některé si ani neuvědomovaly nebo nechtěly přiznat samy sobě, že by ony či jejich děti mohly být nějak postiženy situací, že zůstaly samy bez otce dítěte.

Paní Soběslava trpěla psychickými problémy už před narozením dcery. S otcem dítěte se seznámila v léčebně a ani on nebyl psychicky v pořádku. Matce psal po narození dcery výhrušné dopisy, kvůli čemuž musela jít na policii: „*On dělal někde u trati, kde jezdil vlak, a že jednou tam skončí pod tím vlakem a zas to budu mít já na svědomí a takovýhle hrůzy, takže já jsem si s ním užila.*“ Psychické problémy bohužel zdědila i dcera, takže docházela už od dětství k psychologovi. Trpěla také hyperaktivitou, a protože v jeslích to vůbec nezvládala, silně brečela a zlobila, byla s ní matka do 3 let doma. To často zvládala psychicky špatně i matka: „*Já jsem na ni jednou ječela, když něco udělala, já už nevím co, a ona se počůrala. A jednou jsme zase jeli za babičkou a já jí říkám ‚Danuško já mám nervy v kýblu, já už toho mám všeho nad hlavu‘. Takovýhle věci mě do dneska mrzí.*“ Dcera byla na matku jako malá navíc hodně upnutá: „*Ona byla na mě docela taková záhadně fixovaná, z ní to leze třeba až teď teprve, že třeba stála u okna a koukala se jak to, že už tak dlouho nejdu, když jsem třeba jednou taky někam šla, to jsou ty samotný děti no.*“ O větší fixaci na matku dětmi samoživitelek, o které píše v kapitole 2. 2. 4., se zmiňuje mnoho autorů.

Marie sice řekla, že neví, zda měla nějaké problémy, ale po své výpovědi si sama uvědomila, že ji situace určitě ovlivnila:

„To já nevím. To bych se musela jednou někdy vypovídat nějakému psychologovi, aby to ze mě dostal, ale nevím, mám migrény, jestli to je z toho. Teď už tolik nemám jo, já už jsem velká holka, takže si už dokážu poručit že jo. Žaludek mě bolí, proč to je, že jo. Já si pamatuju, když byly doby, když jsem žila s tímhle tatínkem dcery a kdy byly doby, když jsem nevěděla dne ani doby v jakým přijde stavu, a že jako chodil v hrozném stavu, a tak jsem měla kolikrát můžu říct, že jsem se držela, jsem bydlela ve 2. patře a měla jsem tendenci vyskočit z okna.“

U dcery si myslí, že žádné psychické či zdravotní problémy nemá, a říká o ní, že je o hodně silnější než ona.

Matyldě začaly psychické i zdravotní problémy po rozvodu s manželem:

„Mě začly ty peripetie ze zdravím, to jsem jako nečekala. Já jsem tohohle člověka (jejího manžela) už úplně vypustila z hlavy, já se vůbec netrápím už z tohohle ne. Ale ty leta předtím byly těžký no.

Ale stresovali mě teda leta, a to nemluvim vo tich stresech, co jsem měla v manželství. Já už pak taky uvažovala, že bych zašla k nějakýmu psychologovi, ale pak jsem si říkala mám kamarádky, tak se vykecám jim. “

Syn začal mít psychické problémy hned po rozvodu:

„Synovi bylo 11, 12 a to bylo úskalí teda, to bylo teda špatný, protože se strašně zhoršil ve škole a začal dělat takový blbiny, my jsme skončili pak u psychologa a bylo to hrozný prostě, von jako vůbec nerespektoval nic. Já jsem si to tehdy nepřipouštěla, že by to mohla bejt reakce na rozvod. Já jsem vo všem jako mluvila, on byl jakoby srozumněj s tím. Mě to tenkrát jako tak přišlo no, ale jako v tý dětský dušičce se to vohrává úplně jinak no. A ten prospěch se strašně, jako rapidně zhoršil teda. “

Na otázku, zda jí syn rozvod někdy vyčítal, řekla: *„No von mi to v životě nevyčet, naopak vždycky jako řek, že je na jednu stránku rád, že jsme se rozvedli, že je tady klid jo. No ale stejně to v tom dítěti je. Já vždycky synovi říkám, promiň, že jsem ti vybrala takovýho tatínka. To už se smějem dneska. “*

Také Martina se potýká po rozchodu s partnerem stále s psychickými problémy a situaci má ztíženou tím, že syn trpí hyperaktivitou, a tak je jeho výchova hodně náročná. Když se musela přestěhovat ze čtyřpokojového bytu, kde bydlela s otcem dítěte, do malé garsonky, zvládala tento přechod těžce: *„Docházím ke svojí psychiatři, beru antidepressiva, protože už jako, už jsem prostě nemohla a ono se to všechno tak sešlo. Já jsem měla endogenní depresi, že jsem nebyla schopná se postarat sama o sebe, natož o dítě. “* Tehdy jí pomohl zejména exmanžel, který jí pomohl s přestěhováním a první týden s nimi bydlel a staral se o jejího syna:

„Potom mi vlastně začaly ty antidepressiva zabírat a od té doby jsem jakoby v určité prostě linii, že funguju. Ale kolikrát to bylo, že jsem si prostě říkala, že už to nedám, že už ne, že nemůžu prostě dál. Opravdu jsem si kolikrát říkala, já už to prostě nevydržím, a já se normálně seberu a půjdu pryč a dítě tady nechám. Samozřejmě bych to neudělala. “

Toho, že opustila partnera, ale určitě nelituje:

„Vopravdu udělala jsem to nejlepší, co jsem mohla, protože to bych vopravdu dneska asi skončila támhle v Bohnicích. Vopravdu jsem kolikrát v noci brečela, říkala jsem si, proč jsem musela natrefit na takového s prominutím prostě blbce, který nebyl schopen se postarat o vlastního syna, kterej vo

něj prostě nemá zájem. On když přišel hodně opilý, což on pil jako dost, tak vopravdu výhrůžky z jeho strany, že se postará, aby mi Kubu sebrali, že mě udá na sociálce a podobně.“

Její syn, kterému jsou nyní teprve 4 roky si už ale matčiny problémy uvědomuje, a i přesto, že je matka často unavená z něho, snaží se jí pomoci a utěšit ji. To je přesný příklad toho, co uvádí Hunsley (1997) a Dudová (2007), že děti samoživitelek jsou často vyspělejší, sdílí s matkou její problémy a snaží se jí pomoci, a tato situace je navíc ovlivňuje v jejich nejranějších letech. Martina si tuto situaci uvědomuje, a cítí pocity bezmoci a výčitky svědomí vůči synovi, že mu nemohla zajistit úplnou rodinu a on s ní musí sdílet její osud:

„Já jsem brečela a von přišel ke mně a obejmul mě, ‚maminko nebreč, to bude dobrý, máš mě a můžu ti někdy pomoci?‘ A to mě strašně rozlítostní tohle, že proč von jako musí vlastně takhle malinkej sdílet se mnou tady tu bezmoc a tu bolest. Takže jako taková ta bezmoc, že nemá tu plnohodnotnou rodinu, to pro mě asi bylo nejtěžší.“

3.2.7. Vliv absence otce na dítě podle matek

Chtěla jsem, aby mi matky řekly, zda si myslí, že dítě nějak ovlivnilo to, že vyrůstalo či vyrůstá bez otce. Zda samotným dětem podle nich otec chyběl, zda se s ním stýkají a zda mají např. samy nyní problémy v partnerských vztazích.

U Světlušě o otci dcery prý vůbec nemluvili:

„To je zajímavý, prostě my jsme nikdy o něm nemluvily, my jsme vopravdu žily jako spolu a já jsem měla rodiče, takže my jsme udržovaly takový vztah s rodinou. Dcera si na nic nestěžovala. Ale měla jsem na ní občas vztek, protože ona neprospívala ve škole, tak jak jsem si to představovala. Že veškerou péči, kterou má, bydlela slušně, hlad neměla, babička byla švadlena a oblíkala jí, ona neměla o nic nouzi a mě to někdy přišlo, že si toho vůbec nepovažuje, protože občas byla jako lajdák v té škole. Dobře, neměla otce... ale připadalo mi, že jí nic nechybí.“

Toto bylo zajímavé vyprávění. Paní Světlušě si jako by vůbec nepřipustila, že by dcera mohla otce postrádat nebo že by jí mohlo něco chybět. To, že nemá otce, nepovažovala za důležité. To byla situace, kterou popisuje i Junková (1975), že matky, pokud mají pocit, že jim samotným po rozvodu nic nechybí, si myslí, že nechybí nic ani jejich dětem. Na otce se prý dcera ani nikdy nevyptávala: *„Nikdy jsme o něm nemluvily, nikdy se na něho neptala, já nevím co jí udělal, jestli s ním někdy někde mluvila a von jí něco řekl, já vám nevím, vona se vo něm ani nezminila, nikdy!“* Světlušě však neodpověděla na otázku, jak to měla v dospělosti dcera sama s muži, zda jí absence

otce třeba nějak ovlivnila, a začala mluvit o něčem jiném. Byla to otázka, na kterou očividně nechtěla odpovídat, a zdálo se mi, že ani její vztah s dcerou není úplně v pořádku.

Susana měla podobnou odpověď jako paní Světluš, když jsem se jí zeptala, zda si myslí, že dcera strádala nějak tím, že nemá tatínka:

„Né, já sem jí ho vynahradila. Já sem jí dělala tatínka i maminku. Netrpěla. Vona se po tatínkovi neptala, tatínek jí nechyběl. Byla s maminkou šťastná. Nikdy neřikala proč nemám tátu, já bych chtěla mít tátu, kde je můj táta a proč s náma není táta? Ani když byla větší. Učila jsem dceru na kole, běhala sem za ní na chodníku, naučila sem jí plavat, bruslit...“

Soběslava si naopak myslí, že otec dceři spíše chyběl. Měla taktéž poměrně tradiční představy o potřebách dítěte, co se týče absence otce v rodině:

„Tak jako tatínek jí asi chyběl, ale jak se ona opravdu cítila, to nemůžu vědět, jak se to dítě cítilo, že by vod rána do večera mluvila vo tatínkovi, tak to jako samozřejmě nemluvila. Já jsem jí dá se říct do jejích 15 let vo jejím tatínkovi neřekla slovo špatný. Já si myslím, že to tý Daně určitě chybělo. Já prostě si myslim, že určitě to musí mít vliv, když vyrůstáte v rodině s tím mužem, nebo nevyrůstáte.“

Vztahy dcery okomentovala: *„Vztahy nezvládá nějak. Ona neustále hledá nějakou známost a pořád to k ničemu není. Vona to těžce nese ještě do dneška, že nemá tatínka. A vona na to svádí všechny možný problémy, že neměla nikdy tatínka, že neměla mužskej vzor a že tu žádněj mužskej nebyl a takovýhle.“* Soběslava se také vyjádřila, že považuje za nezodpovědné, pokud si matka pořídí dítě již s vidinou absence otce: *„No tak nezodpovědné to zcela určitě je! Dneska je to takový trend, že tý ženě dneska ani nezáleží na tom, aby byla vdaná, aby měla doma muže, ale hlavně aby měla to dítě, a mě to přijde hrozný.“* Zde se opět projevil její velmi tradiční představy o rodině.

Marie řekla, že dcera je hodně soběstačná a ve vztazích dominantní a nepotřebuje muže, který zastane typické mužské práce, poněvadž to doma zvládala matka, a tak se to naučila i dcera. Tím pádem ale očekává od mužů něco trochu jiného a má problémy se vztahy. A v tom vidí Marie právě možné ovlivnění tím, že dcera neměla otce:

„Vona si třeba prohlížela fotky s tátou a vždycky jenom udělala šup šup a vůbec nikdy nekomentovala tátu, nikdy! Prostě vo tom nikdy nechtěla povídat. Vona to možná neuměla nikdy dostat ze sebe. Ale možná proto má někde blok s chlapama no. Chtěla by strašně chlapa, ale má smůlu ňák. Vona tím jak je samostatná, ňák nepotřebuje, aby s ní byli pořád, to má po mě. Měla

dva vztahy, ale vždycky to byli takoví mamánci, neuměli se postavit na vlastní nohy. Si myslím, že se jí bojejí i ty chlapi.“

Dceři částečně otce nahradil její děda, s kterým má velmi blízký vztah až do teď: *„Hlavně děda no, toho miluje do dneška. Ten děda jí vynahradil toho tátu. Ale vopravdu. Měla tam ten vzor no. A taky se naučila spoustu věcí, který bych jí asi jako ženská nenaučila, proto vona je tak samostatná.“*

Matylda nedokázala dát jasnou odpověď na to, zda si myslí, že synovi otec chybí a jeho absence ho nějak ovlivnila: *„Já fakt nevím jestli mu ten táta chybí, protože on se k tomu nevyjadřuje. Víte co, já sem nějaká naivní, protože já bych chtěla, aby si to na jednu stránku vyříkali, protože má bohužel jenom jednoho tátu, aby prostě našli nějakou cestu k sobě, a já nevím jestli je to dobře, nebo špatně. To mi teda řekněte.“* Syn měl otce docela rád, ale procítl zejména potom, co ho otec podvedl den po oslavě 18. narozenin, kdy ho nechal podepsat smlouvu, že mu zaplatil dluh na výživném, ale žádné peníze mu potom nedal. To byl pro syna jistě velký šok a pro matku ještě větší. Od té doby se syn s otcem téměř nevidá:

„Von právě že na syna udělal levou, von ještě přišel na jeho oslavu 18. narozenin na diskotéku, kde dělal, jak ho má strašně rád, a pak ho druhý den naložil do auta a jeli k tomuhle právníkovi a prostě mu dali podepsat nějakou listinu, protože von mu vlastně dlužil asi 30 000, protože mu taky neplatil, a my jsme na něj tenkrát podávali trestní oznámení a von mu právě podepsal, těsně měsíc před soudem, že von mu ty peníze předal a von mu vlastně nic nedal. A ten můj blb mladej nezkušenej to podepsal, protože mu věřil, tomu ..., takže mu nakukal, že mu to samozřejmě doplatí. Víte co, mě tenkrát vzal takovej amok (...), no a syn vlastně v tý době procítnul (...) a syn mu nemůže vodpustit ten strašnej podvod, že vlastně se nechal tak napálit.“

Matylda si rovněž myslí, že syn zdědil po otci žárlivost, a nejen kvůli tomu má nyní problémy najít si dlouhodobější vztah: *„Von (manžel) byl strašně žárlivej, ale vopravdu žárlivej chorobně, a nejhorší na tom je, že já to někdy pozoruju i na tom dítěti, když von má nějakou partnerku a von žárlí a já ,prosim tě, já tě někam dohodim k nějakýmu, pudeš se léčit, nebo budeš jak ten tvůj táta‘.“*

Martina se domnívá, že původní otec synovi nechybí: *„Nechybí, on se po něm neptal, von jako na fotku řekne, to je Marek, neřekne táta Marek.“* Ale zde se často vyskytoval bývalý manžel, který je často navštěvoval a se synem jí také občas pomáhal. Toho rovněž syn nazývá tátou: *„Von tady chodil exmanžel, vlastně dva roky byl s náma skoro pořád no. Exmanžel mi vlastně pomáhal*

synka vychovávat vod roku a půl. Když byly Vánoce, narozeniny, vždycky mu něco koupil. Jeho vlastní táta ne. Já si nepamatuju, že by Marek synovi koupil nějaký dárek někdy, vůbec.“

Názor matek na to, jak dítě ovlivnila absence otce, zda jim otec chyběl či chybí, se různil. Některé si myslí, že to dítě určitě ovlivní, a to spíše negativně, jiné si myslí, že to na něj vliv nemá a že dokázaly výchovu dětí zajistit dostatečně samy, či situaci nedokázaly posoudit. V tomto jsem neviděla výrazný rozdíl v názorech matek před rokem 1989 a po něm. Nedá se říci, že by mladší matky, které měly děti po roce 1989, byly např. více otevřené názoru, že samoživitelství je v pořádku a otec pro dítě není potřeba.

3.2.8. Jesle a školka

Co se týče jeslí a školek, výrazně se zde projevila možnost, že matky mohly svěřit děti na hlídání svým nejbližším příbuzným. Do jeslí nechodilo žádné dítě, kromě dítěte Susany, která neměla jinou možnost. Všechny ostatní matky byly minimálně do 3 let věku dítěte doma. Do školky již většina dětí chodila, ale velmi se různila intenzita, jak dlouho a často děti ve školce pobývaly. I zde děti matek, které mohly hlídat jiní příbuzní, navštěvovaly školku méně. Opět jediná Susana musela dceru dávat do školky každý den na minimálně 9 hodin denně.

Dcera Soběslavy pobyt v jeslích vůbec nezvládala kvůli své hyperaktivitě, a tak s ní matka byla do 3 let doma. Sama Soběslava potvrdila, že za socialismu bylo běžné, že děti chodily již jako velmi malé do jeslí:

„To bylo automatický, že šly děti do jeslí nebo do školky, kdo si mohl dovolit, aby nešel do práce, že jo. To prostě vůbec nebylo nějaký takový, že dneska se pracuje z domova, že některá ta žena se dneska má, já bych řekla, že plno věcí je teda lepších, než to teda bylo. Pro ty samoživitelky určitě, ale vůbec jako pro matky, že co takhle čtu jako v časopisech.“

Když po 3 letech nastoupila zpět do zaměstnání, ve kterém pracovala již před těhotenstvím, byla jí umožněna práce na zkrácený úvazek na 6 hodin denně: *„Já jsem ze začátku pracovala jen 6 hodin, protože jsem byla prostě toho názoru, že když jsem si pořídila dítě, který jsem si chtěla nechat, tak se o něj musím starat, tudíž jsem chodila do práce jenom na 6 hodin. Takže jsem tím pádem i míň vydělávala.“* To, zda vidí jako výhodu moci být s dítětem např. do 3 let doma, nebo ho dát do jeslí či školky, viděla nejednoznačně:

„To je strašně těžký, já si myslím, když je s tím manželem, tak je třeba lepší být doma dýl, ale já jsem toho měla někdy až nad hlavu. Na všechno bejt sama, i na dceru bejt sama. Já jsem byla ráda,

že šla do školky. Já si nemyslim, že by tím strádala, protože ona strádala i se mnou (smích), když tady nikoho jinýho neměla. Tak byla aspoň s jinýma dětma.“

Soběslava by tedy jesle uvítala jako úlevu pro sebe i jako zpestření prostředí pro dceru.

Susana musela dát dceru do jeslí už v roce a půl, a to každý den na 9 hodin. Zvládala to špatně jak ona, tak dcera: *„No to bylo strašný, to jsem byla pořád ubřečená a pořád jsem brečela a dcerka taky brečela. Když jsem musela dát dítě do jeslí v jednom roce a půl, tak to bylo pro mě psychicky strašný.“* Zde tedy bylo umístění dcery tak brzy do jeslí a na tak dlouho hodně náročné jak pro matku, tak dítě, ale poněvadž Susana neměla žádnou jinou možnost hlídání a musela jít na plný úvazek do zaměstnání, aby rodinu uživila, nebylo jiné řešení. Školku, kam šla dcera od 3 let, už zvládala dobře jak dcera, tak matka.

Na rozdíl od Susany, Světluše školku ani jesle vůbec neřešila. V té době byla ještě vdaná, a protože manžel vydělával dostatečný plat, byla žena v domácnosti a mohla být s dítětem doma až do jeho 8 let, kdy se s manželem rozvedla. Ani Matylda nemusela jesle řešit, poněvadž byla taktéž ještě vdaná a byla s dítětem doma na mateřské. Do školky syn chodil jen na zkrácenou dobu, protože na hlídání se významně podílela babička.

Marie byla s dcerou doma do 3 let. Jesle v té době po revoluci výrazně ubyly a v místě jejího bydliště byly jen jedny. Od 3 let dcera chodila do školky, kde matka zároveň pracovala i bydlela. Získala totiž ve školce služební byt. S dcerou by ale byla ráda doma déle: *„Já bych byla radši doma s dítětem do 7 let doma, kdyby to šlo, ale musela bych na to mít no. Já to vidím teď jak dělám v tý školce, jak jsou ty děti nedomazlený, jak jdou vod tý mámy hrozně brzo, a to choděj třeba ve třech letech jo a stejně mi to přijde, že některý by to ještě potřebovaly.“* Když jsem se jí zeptala, zda ona si přijde nedomazlená, když jako malá také chodila do jeslí, tak jen odvětila, že to byla jiná doba. Vyjádřila se taktéž k matkám s vyšším vzděláním:

„Voni ty doktorandky nebo s vyšším vzděláním voni to dávaj ty děti do tich kloubků a to, mají peníze, že to dávaj do soukromých, tam je to narvaný těmahle doktorkama a pak když mají tři roky, tak to začnou dávat k nám, tak to dávaj do státního. Ale maj možnost to dávat do tý doby do tich soukromých zařízení. Mě někdy připadá, že těm rodičům to dítě překáží. Ale možná, že to je úplně jinak jo, možná že je nutěj ty zaměstnavatelé, to nikdo neví jo. Já nevodsuzuju nikoho. Tedy někdy si říkám, když je tam dítě vod půl sedmý do pěti, to je dýl než voni dělaj sami v práci, ale člověk neví, že jo, jak to má, jak dlouho dojíždějí do práce že jo.“

Martina byla na rodičovské se synem do jeho necelých 4 let. Jesle sice mohla využít, ale k tomu řekla: „*Určitě ta možnost je, ale já jsem vopravdu nechtěla, já jsem si s ním chtěla užít prostě to miminkovství. Já jsem nechtěla přijít o jeho dětství.*“ Martina tedy využila plnou délku, kdy měla nárok být s dítětem doma. Díky přídávkům ze sociálního úřadu na rodičovské finančně vydržela. Je rovněž otázkou, zda by syna vůbec do jeslí kvůli jeho nemoci vzali. Matka byla sice ráda, že může být se synem doma, na druhou stranu by někdy možnosti jeslí uvítala. Po rodičovské je přihlášená na Úřadu práce a hledá si práci a syn šel do školky, ale musel jít do speciální školky:

„On má jednu z poruch ADHD a je to hyperaktivita, právě proto mi chodí do speciální internátní školky, kde může i spát. Je to vlastně pro matky samoživitelky, které chodí do práce. Je to perfektní školka. A jsem za tu školku strašně ráda, naučili ho tam hodně věcí. Že já už třeba kolikrát jsem neměla nervy na to ho něco jakoby učit, jo, že už, už toho prostě bylo někdy takhle (ukazuje nad hlavu). Oni v té školce se i zaměřují na takovýhle děti, mají tam psycholožku, mají tam logopedku, on mi třeba do nějakých 3 let nemluvil, jen jednoduchá slova.“

Tuto školku si matka velmi chválí, jak díky přístupu učitelek, tak i proto, že je dotovaná, a zejména pro samoživitelky je tak velmi výhodné, že po prokázání finanční nouze je cena velmi nízká: „*To je školka, která je dotovaná vlastně státem, a tím, že jsem v hmotce a přinesu platné potvrzení, tak neplatím. Takže vopravdu školka, to mi přineslo samo nebe. To mi nabídli na logopedii, protože von v normální školce by se nesnesl s ostatníma dětma.*“

Z matek v mém výzkumu musela dát dítě do jeslí jen jedna. Ženy po roce 1989 byly všechny s dětmi doma na rodičovské dovolené do 3 let věku dítěte. Co se týče matek před rokem 1989, musela dát dceru do jeslí jediná Susana. To je sice v rozporu s častou představou, že před rokem 1989 musela být většina dětí v jeslích, což potvrdila např. i Soběslava, ale starší matky v mém výzkumu byly poněkud výjimkami. Soběslava měla potvrzení od dětské lékařky, že dcera pro svou hyperaktivitu nemůže být umístěna do jeslí, takže zde hrály roli zdravotní důvody. Světluše byla do 8 let věku dcery vdaná a manžel jako důstojník v armádě měl dostatečně vysoký příjem, aby matka nemusela do zaměstnání. Byla žena v domácnosti až do doby, kdy se s manželem rozvedla. Tvořila v tomto jistě výjimku v době socialismu. U mladších žen po roce 1989 jedna nemohla umístit syna do jeslí také ze zdravotních důvodů, kvůli jeho hyperaktivitě. Další matka byla v té době ještě vdaná, takže manžel zajišťoval dostatečný příjem, aby mohla zůstat doma na rodičovské, jesle tedy vůbec nepotřebovala řešit. Třetí matka dceru do jeslí nedala, poněvadž s finanční pomocí od rodičů a některými přídávky, které jako samoživitelka dostala, i

ona mohla zůstat na rodičovské dovolené. Ani jedna z matek ale možnost umístit dítě do jeslí nepreferovala. Řekly, že byly rády, že mohly být s dětmi doma.

3.2.9. Zaměstnání

Se zaměstnáním a se sladěním s péčí o dítě neměly matky v mém výzkumu překvapivě ani jedna výraznější problém. Bylo to ovšem také dáno tím, že některé v době, kdy děti byly nejmenší, ještě byly vdané, takže mohly být s dítětem déle doma nebo měly výraznou pomoc při hlídání ze strany rodičů.

Světluše nastoupila do práce, když bylo dceři 8 let. V té době se rozvedla s manželem. Zaměstnání získala na inzerát jako sekretářka, a protože byla jediná uchazečka, zaměstnavatel ji přijal velmi rychle: *„prostě ti mě vzali úplně s otevřenou náručí, já jsem obchodní školu měla, takže voni prostě byli úplně šťastný, že jsem se tam nachomejtla.“* Neměla ani žádné problémy s tím, že se stará sama o dítě, či když musela být s dcerou doma při nemoci:

„To se tam neřešilo, vůbec. Řekla jsem, že hledám zaměstnání, protože se rozvádím, tak to už i ten jeden, co u toho byl, mě tam přemlouval, abych jako přišla a kdesi cosi. Když byla dcera nemocná, oni to brali jako samozřejmost, měla jsem paragraf, měla jsem na to nárok být s ní doma. No tak mě jako brali, že jsme si všichni rovni. Já jsem pracovala vždycky na plný úvazek, nikdy zkrácený. Asi z finančních důvodů jsem na to ani nepomýšlela, to už si nepamatuju. A dcera chodila do družiny. V zaměstnání jsem byla ohromně spokojená, oni byli spokojení se mnou, měla jsem tam perfektní vztahy, takový jako přátelský. Takže já jsem si na nic nestěžovala.“

Soběslava nastoupila po tříleté rodičovské do stejného zaměstnání, kde pracovala od 18 let. Vzhledem k tomu, že tam pracovala tak dlouho a vycházela dobře s kolegy i se zaměstnavatelem, umožnili jí práci na 6 hodinový zkrácený úvazek: *„Kdybych měla pracovat od začátku na 8,5 hodiny, tak to by bylo těžký, ale já jsem to prostě nechtěla, prostě porodila jsem si dítě a povinnost byla se vo něj starat a chtěla jsem se starat, takže 6 hodin bylo to minimum, co mě nechali a co mě ještě jakž takž uživilo že jo.“* Když jsem toto uvedla jako nespornou výhodu oproti např. dnešní situaci některých matek, odpověděla:

„Tohle absolutně nemůžete srovnávat. Dneska mě přijde, že jsou i ty lidi jiný, než byli dřív. Protože já si myslím, že to všechno pramení z toho blbýho komunismu, všichni jsme si byli rovni, nikdo dohromady neměl nikomu co závidět. Proč by mi někdo něco záviděl, spíš jako byli ochotný, spíš se snažili mi všichni v tý práci pomoci.“

Zde si Soběslava poněkud protiřečila. Mluvila sice o blbém komunismu, ale přitom vyjmenovávala jeho výhody. Soběslavě sice nepomáhali s hlídáním rodiče, ale dceru mohla často dávat ke švagrové: *„Dcera chodila často k tý Janičce, ona jí tam měla docela často. Já jsem jí zase toliko netahala po těch pracích tím, že jsem měla tu Janičku.“* O této pomoci se ale výrazně nerozváděla, a to zřejmě proto, že se se švagrovou před lety hodně pohádaly a nyní se již nestýkají.

Ani Susana neměla v práci potíže s tím, když potřebovala být s dítětem doma na nemocenské. O tom, zda jí zaměstnavatel vyšel spíše vstříc či naopak, řekla:

„Vedoucí mi občas vyhověl, když jsem potřebovala jít pro dítě do školky nebo do jeslí, aby tam nebylo poslední. Někdy mi taky dovolil, abych ho mohla mít v práci. Když jsem si ale jednou stěžovala, že mám málo peněz, že by mi mohli přidat, tak mi řekli, že nejsou žádný zaopatřovací ústav.“

Zde se tedy ukázala přívětivější tvář vedoucího Susany, ale pokud šlo o vlastního zaměstnavatele, tak ten žádné úlevy matce samoživitelce neposkytoval. Výrazně jí pomohlo, že našla práci blízko domova a také blízko jeslí, školky a školy, kam dcera docházela: *„Do práce jsem taky občas jezdila na kole, abych byla pro dítě dřív ve školce. Měla jsem blízko zaměstnání, což bylo velkou výhodou.“*

Marie měla lehčí situaci, poněvadž dcera chodila do školky, kde matka rovněž pracovala. Kolegyně jí vycházely vstříc a také jí pomáhaly: *„Já měla tu výhodu, že když byla dcera nemocná, tak jsem prostě chodila do práce, jsem jí tady nechala a chodila jsem jí každých 20 minut prostě kontrolovat anebo někdo z kolegyň. Protože víte jak to je, byla bych na nemocenský s ní a co bych jako brala. Později jí výrazně vypomáhala matka: „potom šla maminka do předčasného důchodu ze zdravotních důvodů, tak tam zastupovali potom hodně rodiče no.“*

Matyldě výrazně pomáhali s hlídáním rodiče, zejména matka. Ti bydlí ve stejném panelovém domě jako ona. Díky tomu mohla pracovat dokonce v zaměstnání na směny: *„Já dělala vodpolední a máma mi se synem pomáhala, že jo, aby se někde netoulal a tak. Bez těch rodičů bych tuhle práci na směny dělat nemohla ani náhodou. Takže to byla velká výhoda, že jsme bydleli takhle blízko s rodičema.“* A babička taktéž pomohla, když byl syn nemocný: *„Já jsem s ním byla doma jen v ty nejhorší dny, když měl třeba horečku, tak jsem si nevzala paragraf, ale třeba jeden dva dny dovolenou a pak mi ho dokurýrovala máma. Dala jsem ho mámě (směje se).“* U této matky prarodiče v podstatě zastoupily úlohu otce.

Všechny matky, které vychovávaly děti před rokem 1989 se setkaly v zaměstnání spíše s pochopením a podporou. Jak kolegové, tak zaměstnavatel, jim vycházeli vstříc. Nezaznamenaly

ani žádnou diskriminaci. Neměly problémy, pokud byly děti nemocné a musely s nimi zůstat doma na paragraf. Hrál zde určitě významnou roli fakt, o kterém pojednává Dudová a Hastrmanová (2007), že za socialismu se podniky nezaměřovaly tolik na tvorbu zisku, takže na samoživitelky se nemuselo pohlížet jako na méně výkonné a rizikové zaměstnance, a zaměstnavatel byl také součástí systému sociálního zabezpečení.

Z matek, které měly děti po roce 1989 jedna zatím ještě nepracuje. Další matka získala zaměstnání ve školce, kde zároveň bydlí, takže měla výrazně ulehčenou situaci, a kolegyně jí vždy vycházely vstříc a pomáhaly jí. Ani třetí matka neměla v zaměstnání problémy se skloubením práce a rodiny, poněvadž jí s péčí o syna pomáhala výrazně její matka. Matky po roce 1989 se tedy spíše nedostaly do takové situace, kde by mohly v zaměstnání narazit na nějaké problémy kvůli jejich samoživitelství.

3.2.10. Pomoc nejbližšího okolí

Většině matek výrazně pomáhali rodiče. Jednalo se o pomoc jak při hlídání dětí, tak i finanční. To, že se matky obracejí o pomoc nejčastěji na své rodiče, potvrzuje i Dudová (2009). Ty, co tuto možnost neměly, byly ve výrazně znevýhodněné situaci.

Susana však neměla od svých rodičů podporu téměř žádnou. Matka jí vypomohla jen občas, když byla dcera v kojeneckém věku: „*Rodiče mi nepomáhali nijak. Mamka mi potají vždycky dala nějakou korunu, tak 50 korun, aby to táta nevěděl. Protože otec říkal, když jsem si to zavinila sama, ať si to vyžeru.*“ Takový postoj od vlastního otce jistě nebyl pro Susanu lehký. Zda byla proto na rodiče našťvaná, ale odpověděla rázně ne. Při otázce, zda jí rodiče nějak pomáhali, když byla dcera starší, byla už trochu našťvaná:

„A v čem by mi měli pomáhat? Já nevím, proč jsou jiné samoživitelky tak neschopné a potřebovaly to. Mě se každé divil, že sem dobrá, že jsem sama s dítětem, že si ho sama vychovávám. A každé mi v tom obdivoval, a nevím, co na tom viděli, no tohlencto, že ty fňukny to nezvládaly samy, já jsem to zvládala no.“

Tato reakce byla tak emotivní, že si myslím, že této matce nějaká pomoc určitě chyběla. Susana zde zřejmě zakrývala svou frustraci, kdy zůstala na vše sama, tím, že poukazovala na to, že ona vše zvládala dobře, a vymezovala se i vůči ostatním samoživitelkám, které pomoc potřebují.

Matka Soběslavy dceru hlídala jen velmi zřídka, protože podle slov Soběslavy na hyperaktivní dítě neměla nervy a finanční pomoc z její strany se také nedala očekávat: „*No tak nepodporovala mě nějak finančně, to samozřejmě vůbec ne, to vůbec nepřicházelo v úvahu.*“ Ale

zároveň na Soběslavu apelovala, aby se o dceru náležitě starala: „*Moje maminka mi říkala vždycky, chtěla jsi mít dítě, chtěla, tak se prostě starej o dítě a ne, aby jsi někde chodila*‘.“ Jak už jsem psala dříve, Soběslava sice neměla pomoc od vlastních rodičů, ale velmi jí vypomohla s hlídáním švagrová, která nepracovala a byla v domácnosti s vlastními dětmi, a dcera tam často chodila: „*To, že tam Danča chodila, tak to mi pomáhalo ohromně. To kdybych neměla, tak vopravdu nevím. To bych se ze všeho asi úplně zbláznila.*“

I Světluše měla ve svých rodičích podporu. Navíc matka byla švadlena, a tak Světluše výrazně ušetřila na oblečení jak pro sebe, tak pro dceru:

„Já jsem měla ty rodiče, tak na prázdniny jezdila k rodičům, na svátky vánoční, na všecko jsme jezdili k rodičům, takže my jsme udržovali takový vztah jako s rodinou. Moje maminka byla výborná švadlena, ona šila na dceru i na mě. Ano, ve všem jsem se na ní mohla spolehnout. No my jsme si to tenkrát vlastně ani tak nepovažovali, my jsme to brali jako samozřejmou věc a teprve dneska si říkám, ježiš marjá, kdybych já tu maminku neměla, tak jsem takhle v životě nedopadla, jako dobře. Že jako jsme neměli žádnou nouzi. Bez té maminky bych to nezvládla, ona mi děsně pomohla. Já jsem jí pořádně ani za všechno nepoděkovala a teď už nemůžu (rozplakala se).“

Marie se mohla na své rodiče spolehnout ve všech směrech. Jak s hlídáním, tak s finanční pomocí:

„No rodiče mi pomáhali, kdybych neměla rodiče, tak možná skončím na ulici. A do dneška mě pomáhaj, hlavně dceři mojí, a i mě no. Máma mi vždycky říkala, hele hlavně mít zaplaceněj nájem, složenky a vostatní dostaneš vod nás, když nebudeš mít co jíst, tak přijď k nám.“

Pomoc rodičů taktéž ocenila o víkendech: „*Já jsem dávala na víkendy dítě k rodičům, to přiznám no, že mě lezla dcera občas na nervy.*“

Také Matyldě rodiče, jak už jsem psala výše, pomáhali dost výrazně. Od nich rovněž získala největší podporu: „*Od našich, jedině od našich. A vod mých sourozenců. Na ty se vždycky můžu spolehnout, ale hlavní prim hrajou naši no. A po tom rozvodu, voni mě hrozně pomohli.*“ Ani sama matka díky tomu necítí, že by žili po rozvodu se synem sami, protože v podstatě žili s jejími rodiči.

Martině pomáhal zejména po narození syna její bývalý manžel. Její rodiče jsou rozvedení. S matkou a jejím současným manželem si Martina nerozumí a nevidá se s nimi: „*Její prostě názory, i její manžel, tak šli celou dobu proti mně, prostě s ní nevyházím. Takže ta mi nepomáhá*

absolutně vůbec. “ Úplně jiný vztah má ale se svým otcem: „*Táta teda na to, že mu je 70 a je v důchodu, tak ten mi pomohl takovým způsobem, že já ho nemít, tak nevím. Táta mi pomohl finančně i psychicky.*“

3.2.11. Pohled na samoživitelství a pomoc státu očima matek

Zajímá mě názor samotných matek na samoživitelství a také zda si myslí, že jim stát dostatečně pomáhá či pomáhal. Všechny se vesměs shodly, že žádnou zvláštní pomoc od státu nezaznamenaly.

Světluška řekla: „*No já si myslím, že mě nikdo nepomáhal s ničím. Já nemám pocit, že mě stát s něčím pomáhal, no to já vůbec nemám ten pocit, že voni mě tenkrát pomáhali, že by se nám dařilo lépe, ne, to vůbec ne.*“

Susana si určitě nemyslí, že by stát tehdy pomáhal samoživitelkám dostatečně, vzhledem k jejím negativním zážitkům se sociálním odborem. Nedokáže zhodnotit, jak se mají samoživitelky nyní. Vzhledem k tomu, že ona byla nucena dát dceru velmi brzy do jeslí, vidí nyní výhodu hlavně v tom, že matky mohou být s dětmi déle doma. Dodala rovněž: „*No určitě to nemají horší, než jsme to měly my, to tedy určitě ne, mají také více peněz, jednorázové plenky, nemusí se s nima vyvařovat, co jsem se namakala s plinkama (...), drahé kočárky (...).*“ O kočárcích se zmínila i Soběslava:

„Dneska když vidím ty maminky, já bych je poslala vopravdu někam, dneska ty maminky mají všechno nové. Když jsem dělala v tom bazaru, ještě před pár lety, vždyť ty maminky měly třeba třetí, čtvrtý kočár. My jsme neměly žádný peníze, abychom si mohly koupit výbavu.“

I když měla Soběslava dobré zkušenosti se sociálním odborem, o státu a jeho pomoci jako takové se vyjádřila: „*Ale stát jako takovej, dobře dali mi porodný, brala jsem mateřskou, a to je asi všecko, holka mohla jít do jeslí.*“ O dnešních matkách si taktéž myslí, že se do těžké situace samoživitelství dostávají vlastní nezodpovědností:

„Dneska to ženy berou strašně na lehkou váhu, voni hledaj někoho, kdo by jim udělal dítě, a už dopředu ví, že si ho nevemou, a to se mi zase teda nelíbí. Nikdy bych do toho nešla programovaně, že budu mít dítě a že toho chlapa nechci, že si jenom nějakýho seženu. Kdyby ten Novák takovej nebyl, tak já bych si ho vzala. Já prostě dobrovolně sama vod sebe bych si ... já jsem programovaně to dítě neměla, to se prostě stalo pro mě zázrakem.“

Zde narážela na to, že přišla do jiného stavu v poměrně vysokém věku a ani nedoufala, že by dítě ještě mohla mít.

Velmi podobný názor na rozhodnutí matek, že chtějí být plánovaně s dítětem samy bez mužů měla i Marie. Myslela si, že je to od nich dokonce sobecké: „*No myslim, že vůči tomu dítěti i možná jo no. Si možná neuvědomujou ani, jak to tomu dítěti do toho života připravěj. Někdo si to vybírá dobrovolně, že chce bejt sám s dítětem, co s chlapem, že jo třeba. Já jsem nikdy nechtěla bejt sama, já jsem si to nevybrala bejt sama.*“ O pomoci od státu řekla: „*Nevim, jak dneska, neznám nikoho takovýho jako mladýho, ale za mý situace teda nepomáhali skoro vůbec no. S tím třeba, že jsem si podávala žádost o byt a nic.*“

Zajímavé bylo sledovat, jak matky, co byly samoživitelkami ještě za socialismu, si myslí, že dnešní matky se mají lépe a naopak. Marie např. jmenovala výhody, které měla její matka:

„Za socialismu měla samoživitelka výhody, moje maminka byla samoživitelka několik let, a to jsme jezdili na tábory, my jsme měli všechno, protože to ROH co bylo, jestli zaplatila nějakých tich 200 korun členské poplatek, my jsme měli všechno. Byly ty podnikový chaty.“

Tyto výhody ale ocenila i Soběslava: „*Ty kroužky byly levný. Ted' je to všechno drahý, nevim jak to ty lidi dělaj. Dneska nikdo neví, jak by přišel k penězům, tak se všechno zvyšuje. Na tábory jezdila, ale do dneška mi to vyčítá* (smích).“ To samé řekla Susana: „*Mohla jezdit na tábory zadarmo, kroužky byly levnější.*“

Martina byla jediná, která přímo řekla, že jí stát opravdu pomohl. Ta byla vděčná za to, že jí stát pomohl, aby neskončila na úplném dně:

„Jako ne, že si nemůžu stěžovat, mohlo by tich peněz bejt jako víc, ale myslim si, že ano, že stát se o mě opravdu postaral, když jsem na tom byla opravdu nejhůř, takže stát se o mě postaral. Že jsem s tím malým nemusela někam do azylového domu, že jsem si našla tenhle pronájem.“

Matky si samozřejmě nemusí uvědomovat veškerou pomoc od státu. Před rokem 1989 byla např. po celé republice rozšířená síť jeslí, které po roce 1989 téměř vymizely, o čemž píše např. Kuchařová se Svobodovou (2006). Nynější matky tak mají potíže umístit dítě do jeslí, poněvadž téměř neexistují, i když se to postupně zlepšuje. Na druhou stranu před rokem 1989 byly naopak matky tlačeny, aby děti do jeslí daly, což byl druhý extrém. Optimální by byla možnost dostupnosti jeslí pro matky, které to potřebují či chtějí, ale i možnost rozhodnutí matky zůstat s dítětem doma. Například Susana, která byla nucena dát dceru do jeslí, tím trpěla a dcera taktéž. Něco jiného je

také občasné umístění dítěte do jeslí, což může matce výrazně pomoci než nucené umístění dětí do jeslí na celý den, po celý týden.

Před rokem 1989 byla stejně rozšířená síť školních družin, podnikových jeslí, děti měly možnost jezdit na tábory, kroužky byly levné. Matky též využívaly rekreaci od zaměstnavatele. To se po roce 1989 změnilo. Začaly se zároveň snižovat některé dávky, které matky před rokem 1989 dostávaly. O změně, respektive zhoršení sociálního systému po roce 1989, píše např. Dudová (2009). Ta rovněž podotýká, že se matky musely více obracet o pomoc na vlastní rodiče při hlídání dětí, právě kvůli rušení většiny jeslí, a i některých školek. To je jistě slabostí sociálního systému, který by měl dostatečné možnosti hlídání dětí zajistit. Síť školek je naštěstí více rozšířená než síť jeslí a matky z mé práce tuto pomoc oceňovaly a oceňují.

3.3. SHRNUTÍ

Z rozhovorů bylo nejpatrnější, jak velkou pomocí byly a jsou pro tyto matky jejich rodiče. Většina matek uvedla, že rodiče jim velmi pomáhali. Jednalo se jak o pomoc s hlídáním dětí, tak u některých i o pomoc finanční. Všechny, které tuto pomoc měly, uvedly, že si neumí představit, jak by svou situaci zvládaly právě bez této pomoci. Mít se na koho obrátit v nouzi, kdo se postará o dítě, když je matka například nemocná, musí do práce, nevychází s penězi či potřebuje založit, je pro tyto matky bez partnera velmi důležité. Rozdíl, který jsem u matek zaznamenala, byl ten, že ty, které vychovávaly děti před rokem 1989 uvedly, že nějaká finanční pomoc ze strany rodičů u nich v podstatě nepřicházela v úvahu, naopak všem matkám po roce 1989 rodiče finančně pomáhali, a to někdy i dost významně.

Dalším výrazným tématem bylo téma výživného. Jak se ukázalo, nebyl výrazný rozdíl mezi matkami před revolucí a po roce 1989. Ani jedna matka neuvédla, že by dostávala výživné v takové výši, v jaké bylo stanoveno, maximálně jen po určitou krátkou dobu. Systém jeho vymáhání jim také nepřipadal dostatečný, právě naopak. Otcové buď neplatili vůbec, nebo nepravidelně či v nedostatečné výši. Některé matky musely dostávat výživné přes sociální odbor nebo se samy postarat, aby otec dítěte něco zaplatil. To obnášelo mnohá soudní jednání, některé taktéž musely navštívit policii. Ani pro jednu z nich tyto záležitosti nebyly jednoduché a značně je vyčerpávaly, takže některé matky měly tendenci od vymáhání téměř ustoupit, jen aby už měly klid. Což se někdy ukázalo jako účinná zbraň, jak je od vymáhání odradit.

Všechny matky z mého výzkumu, kromě Soběslavy, trpěly nějakými psychickými problémy, které některým přešly i do problémů fyzických. V tomto případě nebyl žádný výrazný rozdíl mezi matkami za socialismu a nyní a týkalo se to vesměs i jejich dětí. Nemohu s jistotou

řici, v jaké míře je měly z důvodu samoživitelství. Pro zodpovězení této otázky by byl potřeba o mnoho obsáhlejší výzkum. Jak ale samy některé z nich uvedly, psychické ani zdravotní problémy se u nich neobjevily dříve, než začaly mít problémy s bývalým partnerem či manželem a zůstaly na starost o dítě samy. Případně se jejich problémy ještě prohloubily. Určitý rozdíl mezi matkami jsem zaznamenala v tom, že ty po revoluci častěji uvažovaly o vyhledání odborné pomoci, jak pro sebe, tak pro své děti, a dokázaly si více připustit možnost, že na ně i jejich děti může mít samoživitelství v tomto směru negativní vliv. Většina dětí těchto matek měla také psychické problémy. Z odpovědí matek též vyplynulo, že děti měly a mají problémy ve vztazích a je pro ně obtížné si najít dlouhodobý fungující partnerský vztah a některé matky se domnívaly, že to může být právě důsledkem toho, že vyrůstaly v neúplné rodině bez otce.

Ani jedna z matek neměla výraznější problémy v zaměstnání, při sladění rodiny a zaměstnání. Některé z nich ovšem nastoupily do zaměstnání až když měly děti odrostlejší a některým výrazně pomohly rodiče, takže nemusely v zaměstnání řešit případné absence. Z mladších matek jedna teprve skončila rodičovskou a nepracovala, druhá měla výhodu, že pracuje v mateřské škole, kde zároveň bydlí, a tak nemusela hledat nikoho na hlídání, a třetí mohla pracovat dokonce na směny, poněvadž její matka si svou pracovní dobu upravila podle její, aby se při starosti o syna mohly střídat. Co se týče matek, které měly děti za socialismu, žádná z nich se nesešla s nějakými problémy, kdy by jim zaměstnavatel vyčítal např. nemocnost dítěte, občasná dřívější opuštění pracoviště kvůli vyzvednutí dítěte, případně úpravu pracovní doby. V zaměstnání se shledaly spíše s pochopením.

Na to navazuje téma jeslí a školek. Pouze jedna matka musela využít jeslí. Do školky chodily téměř všechny děti, ale ne dříve než od 3 let. Na dotaz, zda jim např. chyběla možnost umístit dítě do jeslí, ani jedna z matek neodpověděla zcela kladně, v tom se nelišily matky za socialismu a po revoluci. Ze starších matek jediná Susana, která musela dát dcerku do jeslí v roce a půl, tím naopak trpěla. Soběslava by sice tuto možnost uvítala, ale jen občas, aby si trochu odpočinula od hyperaktivní dcery. Všechny mladší matky uvedly, že kdyby si musely vybrat, zda být s dítětem doma do tří let, či jít do zaměstnání, preferovaly by zůstat doma. Jedna se dokonce vyjádřila, že by chtěla být s dcerou doma až do její školní docházky, kdyby si to mohla finančně dovolit.

Na školku měla většina z nich již jiný názor. Všechny s ní byly spokojené a tuto pomoc vítaly. Žádná také neměla problém s umístěním dítěte. Kromě dcery Světluše do ní chodily všechny děti. Světluše byla výjimkou a jako ještě vdaná žena v domácnosti mohla zůstat s dcerou doma až do jejích 8 let. Lišila se ovšem doba, na jak dlouho děti do školky dávaly. Kromě Susany, která dceru musela do školky dávat stejně jako do jeslí každý den od pondělí do pátku na 9 hodin,

ostatní matky ji nevyužívaly zdaleka tak intenzivně. Pokud mohly děti hlídat a postarat se o ně prarodiče či jiní blízcí příbuzní, daly děti raději k nim.

Co se týče finanční situace, ani jedna samoživitelka neuvedla, že by se o peníze nemusela strachovat či mohla něco více ušetřit. Naopak se většina z nich ocitla alespoň po nějakou dobu samoživitelství pod hranicí chudoby. Ty, které musely kvůli špatné finanční situaci pro dávky na sociální odbor, na to vesměs nevzpomínají v dobrém, žádná se necítila dobře, když musela jít o peníze žádat. Pokud se matky ocitly v chudobě, nebyl výrazný rozdíl mezi těmi před rokem 1989 a po něm.

Ohledně stigmatizace samoživitelství matky na jednu stranu uvedly, že se neshledaly s negativními reakcemi ve svém okolí, na druhou stranu někteří vlastní rodiče dali dcerám najevo, že si tuto situaci zaviniily samy a musí si tedy rovněž samy poradit. Tento názor rodičů se ale objevil spíše u matek, které měly děti za socialismu, naopak mladším matkám rodiče spíše pomáhali a nevyčítali jim, že nezajistily dětem otce. Matky se ale setkaly s negativními reakcemi na některých úřadech, u soudů či na policii, kde jim bylo někdy i přímo řečeno, že si za situaci, ve které se ocitly, mohou především samy a vina je zejména na nich, či se setkaly dokonce s urážlivými poznámkami. Tyto negativní zážitky měly matky za socialismu i po roce 1989. Je smutné zjištění, že se toto doposud děje a přístup k samoživitelkám se za dlouhá desetiletí nezlepšil. Zejména je zarážející, že se s takovým přístupem setkávají na místech, kde by měli matkám pomáhat, a ne je navíc ponižovat či shazovat.

4. ZÁVĚR

Ve své práci jsem se snažila popsat každodenní problémy, které zažívaly a zažívají matky samoživitelky v České republice. Zajímalo mne, s čím se potýkaly za socialismu a po roce 1989. Pokusila jsem se nastínit, zda se jejich situace v určitých oblastech nějak změnila, ať zhoršila, či zlepšila.

Fenomény, které se za uplynulá desetiletí stále nezlepšily, jsou např. finanční situace samoživitelek, problémy s vymáháním výživného a jeho následné pravidelné placení otcem dítěte ve výši, v jaké bylo stanoveno, psychické problémy matek, potažmo i jejich dětí, které souvisí se samoživitelstvím.

Situace ohledně výživného je stále problematická. Je potřeba najít účinné metody jeho vymáhání či jeho efektivní nahrazení, pokud otec svou povinnost neplní. Je alarmující, že se pro tento problém za posledních 50 let stále nenašly účinné postupy a opatření, přestože o komplikacích spojených s výživným se zmiňují i dosavadní výzkumy, a to včetně těch provedených již za socialismu.

Téměř všechny samoživitelky se ocitly po nějakou dobu v tíživé finanční situaci a celkově se všechny shodly, že pro ně nebyla po celou dobu samoživitelství uspokojivá. Toto zjištění se shoduje s ostatními výzkumy, které potvrzují, že samoživitelky patří ke skupině společností nejohroženější chudobou.

Stejnou strategii, kterou volily matky za socialismu, používají i ty současné, a to pomoc jejich rodičů, potažmo jiných blízkých osob. V tomto se neliší od ostatních matek, které zmiňuje dostupná literatura. Pro většinu z nich je tato pomoc tak zásadní, že si neumí představit, jak by bez ní svou situaci zvládaly. Matkám po roce 1989 rodiče kromě toho pomáhali také finančně. Pomoc od státu naopak samoživitelky hodnotily kromě jedné jako nedostatečnou, a i když se v průběhu desetiletí měnila, v tomto názoru se nelišily matky za socialismu a po něm. Jak se dalo očekávat, současné matky si myslí, že se měly samoživitelky lépe před rokem 1989, a ty, které své děti před tímto rokem vychovávaly, si myslí přesný opak.

Děti těchto žen jsou bezesporu situací, že vyrůstají se samoživitelkou, ovlivněny, je však těžké usuzovat, jak moc a v jakém směru. Matky nemají jednotný názor na to, jak absence otce dítě ovlivnila a zda je ovlivnila negativně. Nemohla jsem efektivně porovnat problémy matek v zaměstnání, poněvadž ty po roce 1989 se nedostaly plně do situace, v níž by mohly na nějaké výraznější problémy při skloubení práce a rodiny narazit. Matky za socialismu se s žádnými potížemi v práci nesetkaly.

Každá z matek kromě jedné pobírala po určitou dobu sociální dávky. Žádná ale fakt, že musela o dávky zažádat, nepopisovala jako lehkou záležitost. Na sociálním odboru se navíc některé z nich setkaly s negativním či ponižujícím přístupem a ten zažily rovněž u soudů, na policii či dalších úřadech. Vzhledem k tomu, že se jedná o oficiální místa, která by měla matkám naopak pomáhat, není to jistě pozitivní zjištění. Navíc se s tímto jednáním setkávaly matky jak za socialismu, tak ty současné a dá se tedy konstatovat, že se tento stav za uplynulé půl století dosud nezlepšil.

Situace samoživitelek je stále neuspokojivá. Přesto, že jejich počet nepřetržitě narůstá, sociální a rodinná politika státu pořád jejich potřeby dostatečně nereflektuje. Místo pomoci jim naopak některé příspěvky ruší a samoživitelky přicházejí i o těch několik málo výhod, které dříve měly.

Jestliže se matka může opřít o pomoc prarodičů či získá například lépe placené zaměstnání a má kam umístit dítě po dobu práce, nemusí pro ni být situace tak obtížná, zejména po finanční stránce. Pokud se ovšem k samoživitelství přidá navíc chudoba, ocitají se jak matky, tak jejich děti ve výrazně zhoršených podmínkách. Z dětí těchto matek vyrůstá nová generace, která už jen z důvodu, že se narodila do rodiny samoživitelky, může přicházet do života znevýhodněna. V tomto směru by byl vhodný další výzkum, který by se zaměřil na to, jaký vliv má samoživitelství na děti. Společnost by se měla na pomoc samoživitelkám více zaměřit a jejich nelehkou situaci se jim snažit větší měrou ulehčit.

POUŽITÁ LITERATURA

ADKINSOVÁ, Lisa. *Feministická sociální teorie*. In HARRINGTON, Austin. *Moderní sociální teorie: základní témata a myšlenkové proudy*. Praha: Portál, 2006. ISBN 80-7367-093-3.

BEAUVOIR, Simone de. *Druhé pohlaví*. Překlad Josef Kostohryz, Hana Uhlířová. Praha: Orbis, 1966. Malá moderní encyklopedie (Orbis), sv. 55.

BOURDIEU, Pierre. *Nadvláda mužů*. Praha: Karolinum, 2000.

CIDLINSKÁ, Kateřina. *Analýza skupinové diskuse s ženami na rodičovské dovolené o sladování rodinného a pracovního života*. In SOKAČOVÁ, Linda. *Komparativní analýza situace v oblasti sladování rodinného a pracovního života*. Praha. 2011. Gender studies, o.p.s. Dostupné z: http://www.genderstudies.cz/download/Komparativni_analyza.pdf

ČERNÁ, Milena. *Ženy a chudoba*. In APPELTOVÁ, Michaela, KUBÁLKOVÁ, Petra a Tereza WENNERHOLM ČÁSLAVSKÁ (eds.). *Ženy a česká společnost: hodnocení implementace Pekingské akční platformy na národní a mezinárodní úrovni (Peking + 15)*. Praha: Otevřená společnost – Centrum ProEquality, 2010. Policy paper ProEquality. ISBN 978-80-87110-19-5.

ČSÚ. 2013. *Jaké je složení domácností v ČR?* Praha: ČSÚ, odbor statistiky obyvatelstva [online]. 7. března 2013 [cit. 21. 7. 2016]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/jake_je_slozeni_domacnosti_v_cr20130307

ČSÚ. 2013. *Téměř v pětině rodinných domácností žijí závislé děti jen s jedním rodičem*. Praha: ČSÚ. 1. 2. 2013. Dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/20568791/czam020113analyza.pdf/b8a85309-30f2-4bb0-8c82-b8cccbedd548?version=1.0>

ČSÚ. 2014. *Životní podmínky 2014*. Praha: ČSÚ, oddělení sociálních šetření ČSÚ, 2014. Dostupné z: https://www.czso.cz/documents/10180/26971264/tk_silc2014_podklady.pdf/c7798571-528d-4b9e-b22d-bf976d8c8999?version=1.0

ČSÚ. 2015. *6–17. Průměrná výše určeného výživného*. In „Zaostřeno na ženy a muže – 2015“ [online]. Praha: Ministerstvo spravedlnosti [cit. 10. 7. 2016]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/20556865/300002156617.pdf/93bde9bd-d20e-470e-9401-3bfb9811afcd?version=1.0>

ČSÚ. 2015. *1–31. Čisté neúplné rodiny podle počtu dětí a hlavní příčiny neúplnosti rodin v roce 2014*. In Zaostřeno na ženy a muže – 2015 [online]. Praha: ČSÚ [cit. 20. 7. 2016]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/20556865/300002151131.pdf/04d87c01-2dd3-44b0-8c83-eff017095654?version=1.0>

ČSÚ. 2015. *Domácnosti s vyživovanými dětmi podle typu rodiny, počtu dětí a pracujících členů*. In Vydání a spotřeba domácností statistiky rodinných účtů – doplňující třídění – 2015. Praha: ČSÚ [cit. 5. 9. 2016]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/32579071/1600191631.pdf/92d9be1c-8ef5-47b9-8dab-0d685cafcd78?version=1.0>

DISMAN, Miroslav. *Jak se vyrábí sociologická znalost: Příručka pro uživatele*. 3.vyd. Praha: Karolinum, 2002, 374 s. ISBN 80-246-0139-7.

DUDOVÁ, Radka. *Postavení sólo rodičů v ČR: Koncepce a realizace sociální a rodinné politiky v ČR se zaměřením na péči o seniory i o děti*. Praha: Alternativa 50+, 2016. ISBN: 978-80-88155-00-3

DUDOVÁ, Radka a Šárka HASTRMANOVÁ. *Otcové, matky a porozvodová péče o děti*. 1. vyd. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2007, 129 s. ISBN 978-80-7330-124-8.

DUDOVÁ, Radka, Hana HAŠKOVÁ a Hana MAŘÍKOVÁ, KŘÍŽKOVÁ, Alena (ed.). *Kombinace pracovního a rodinného života v ČR: politiky, čas, peníze a individuální, rodinné a firemní strategie*. 1. vyd. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky, 2005, 91 s. Sociologické studie/Sociological Studies, 05:04. ISBN 80-7330-077-x.

DUDOVÁ, Radka. 2009. „Práce jako řešení? Strategie obživy osamělých matek v ČR.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 45 (4): 753-784. ISSN 0038-0288. Dostupné z: http://sreview.soc.cas.cz/uploads/7480a1aebe8987dbcf7ab33a059cc8b1f76ef896_dudova.pdf

GIDDENS, Anthony. *Unikající svět: jak globalizace mění náš život*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2000. Post (Sociologické nakladatelství). ISBN 80-85850-91-5.

GIDDENS, Anthony. *Sociologie*. Praha: Argo, 2008. ISBN 80-7203-124-4.

HACAJOVÁ, Ludmila. *Sociálně-ekonomické postavení osamělých žen s nezaopatřenými dětmi*. Demografie. Praha, 1975, 14(1), 39-47. ISSN 0011-8265.

HAMPLOVÁ, Dana (ed.). *Mimomanželská plodnost v České republice po roce 1989: sociální a ekonomické souvislosti*. 1. vyd. Praha: Sociologický ústav, 2006, 92 s. Sociologické studie = Sociological studies, SS 06:5. ISBN 80-7330-093-1.

HAŠKOVÁ, Hana. 2007. „Doma, v jeslích nebo ve školce? Rodinná a institucionální péče o předškolní děti v české společnosti v kontextu změn na trhu práce, sociálních politik a veřejných diskurzů mezi lety 1945-2006.“ Praha: Gender, rovné příležitosti, výzkum 8 (2): 15-26. ISSN 1213-0028.

HAŠKOVÁ, Hana. *Reprodukční plány a realita rané péče o děti*. In KŘÍŽKOVÁ, Alena (ed.). *Pracovní a rodinné role a jejich kombinace v životě českých rodičů: plány versus realita*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd ČR, 2006. Sociologické studie (Sociologický ústav AV ČR), 06/14. ISBN 80-7330-112-1.

HAVELKOVÁ, Barbara. *Genderová rovnost v období socialismu*. In BOBEK, Michal, Pavel MOLEK a Vojtěch ŠIMÍČEK (eds.). *Komunistické právo v Československu: kapitoly z dějin bezpráví*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita Brno, Mezinárodní politologický ústav, 2009, str. 179-206. ISBN 978-80-210-4844-7. Elektronicky přístupné na <http://www.komunistickepravo.cz/>

HAVELKOVÁ, Hana. *První a druhá vlna feminismu: podobnosti a rozdíly*. In VALDROVÁ, Jana. *Abc feminismu*. Brno: Nesehnutí, 2004. ISBN 80-903228-3-2.

HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2005, 407 s. ISBN 80-736-7040-2.

HEŘMANSKÝ, M., NOVOTNÁ, H., EZZEDINE, P., SEIDLOVÁ MÁLKOVÁ, G., ŠTOVÍČKOVÁ JANTULOVÁ, M., VAŇKOVÁ, M., ŠPAČEK, O., KLAPILOVÁ K. *E_Úvod do společenskovedních metod*, Praha: FHS UK [online]. 2009/2010 [cit. 17. 10. 2016] Dostupné z: <http://moodle.fhs.cuni.cz/course/view.php?id=614>.

HORA, Ondřej, Pavel KOFROŇ a Tomáš SIROVÁTKA. *Příjmová chudoba a materiální deprivace v České republice s důrazem na situaci dětí podle výsledků šetření SILC*. 1. vyd. Praha: VÚPSV, výzkumné centrum Brno, 2008, 65, 9 s. ISBN 978-80-7416-002-8.

HUNSLEY, Terrance. *Lone Parent Incomes and Social Policy Outcomes: Canada in International Perspective*. Kingston, Ontario: School of Policy Studies, Queen's University, 1997, 121 s. ISBN 978-088-9117-570

JARCOVSKÁ, Lucie. *Prohlédněme genderové stereotypy*. In VALDROVÁ, Jana. *Abc feminizmu*. Brno: Nesehnutí, 2004. ISBN 80-903228-3-2.

JUNKOVÁ, Lydie. *Sociální situace neúplné rodiny: (výsledky empirického výzkumu sociální situace neúplné rodiny rozvedené ženy s dětmi do 15let)*. Praha: Československý výzkumný ústav práce a sociálních věcí, 1975, 181 s.

KOLÁŘOVÁ, Jitka (ed.). *Klíč k jeslím*. 1. vyd. Praha: Gender Studies. 2007. ISBN 978-80-86520-22-3. Dostupné z: http://aa.ecn.cz/img_upload/8b47a03bf445e4c3031ce326c68558ae/Klic_tisk04.pdf

KŘÍŽKOVÁ, Alena (ed.), DUDOVÁ, Radka, Hana HAŠKOVÁ a Hana MAŘÍKOVÁ. *Kombinace pracovního a rodinného života v ČR: politiky, čas, peníze a individuální, rodinné a firemní strategie*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky, 2005. Sociologické studie/Sociological Studies, 05:04. ISBN 80-7330-077-X.

KŘÍŽKOVÁ, Alena (ed.). *Pracovní a rodinné role a jejich kombinace v životě českých rodičů: plány versus realita*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd ČR, 2006. Sociologické studie (Sociologický ústav AV ČR), 06/14. ISBN 80-7330-112-1.

KUCHAŘOVÁ, Věra a SVOBODOVÁ, Kamila. *Sít' zařízení denní péče o děti předškolního věku v ČR*. 1. vyd. Praha: VÚPSV, 2006. 57 s. ISBN 80-87007-51-4., dostupné z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_225.pdf

KUCHAŘOVÁ, Věra. *Rodina a zaměstnání V. Neúplné rodiny: (deskriptivní fáze analýzy)*. 1. vyd. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, 2007, 57 s. ISBN 978-80-87007-65-5.

MAŘÍKOVÁ, Hana. *Péče o nezletilé děti: Jesle a mateřské školy*. In KŘÍŽKOVÁ, Alena (ed.), DUDOVÁ, Radka, Hana HAŠKOVÁ a Hana MAŘÍKOVÁ. *Kombinace pracovního a rodinného života v ČR: politiky, čas, peníze a individuální, rodinné a firemní strategie*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky, 2005. Sociologické studie/Sociological Studies, 05:04. ISBN 80-7330-077-X.

MAŘÍKOVÁ, Hana, Alena KRÍŽKOVÁ a Marta VOHLÍDALOVÁ. *Živitelé a živitelky: reflexe (a) praxe*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2012, 303 s. Gender sondy. ISBN 978-80-7419-100-8.

MATĚJČEK, Zdeněk, Zdeňka MÁROVÁ, Senta RADVANOVÁ. *Výchova dětí v neúplné rodině*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1975, 113 s. Knihy pro rodiče (SPN).

MOŽNÝ, Ivo. *Rodina a společnost*. 2., upr. vyd. Ilustrace Vladimír Jiránek. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2008. Studijní texty (Sociologické nakladatelství). ISBN 978-80-86429-87-8.

MOŽNÝ, Ivo. *Rodina a společnost*. Ilustroval Vladimír JIRÁNEK. Praha: Sociologické nakladatelství, 2006. Studijní texty (Sociologické nakladatelství). ISBN 80-86429-58-X.

MPSV, 2016. *MPSV podpoří mikrojesle, zájem je obrovský*: Tisková zpráva. Praha: MPSV, 2016. Dostupné z: <http://mikrojesle.mpsv.cz/wp-content/uploads/2016/06/MPSV-podpo%C5%99%C3%AD-mikrojesle-z%C3%A1jem-je-obrovsk%C3%BD.pdf>

MPSV, 2016. *MPSV podpoří vznik mikrojeslí*: Tisková zpráva. Praha: MPSV, 2016. Dostupné z: <http://mikrojesle.mpsv.cz/wp-content/uploads/2016/06/MPSV-podpo%C5%99%C3%AD-vznik-mikrojesl%C3%AD.pdf>

MPSV, 2016. *Rovná odměna*. Praha: MPSV, 2016. Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/cs/25032>

Národní zpráva o rodině. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2004, 224 s. ISBN 80-86878-18-x.

OAKLEY, Ann. *Pohlaví, gender a společnost*. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-403-6.

Peněžitá pomoc v mateřství, 2015. Česká správa sociálního zabezpečení: Nemocenské pojištění: dávky [online]. Česká správa sociálního zabezpečení, [cit. 19. 7. 2016]. Dostupné z: <http://www.cssz.cz/cz/nemocenske-pojisteni/davky/penezita-pomoc-v-materstvi.htm>

PAULÍK, Karel. *Psychologie lidské odolnosti*. Praha: Grada, 2010. Psyché (Grada). ISBN 978-80-247-2959-6.

PAVLÍK, Petr. *Ženy a muži v genderové perspektivě: gender přináší nový pohled*. In SMETÁČKOVÁ, Irena. *Příručka pro genderově citlivé výchovné poradenství*. Praha: Otevřená společnost, 2007. ISBN 978-80-87110-00-3.

PFEIFEROVÁ, Štěpánka. *Sladování rodinného a pracovního života a (ne)rovné příležitosti matek samoživitelek*. [online]. 31. 8. 2010 [cit. 20. 9. 2016]. Dostupné z: <http://www.feminismus.cz/cz/clanky/sladovani-rodinneho-a-pracovniho-zivota-a-ne-rovne-prilezitosti-matek-samozivitelek>

RENZETTI, Claire M. a CURRAN Daniel J. *Ženy, muži a společnost*. Praha: Karolinum, 2003. ISBN 80-246-0525-2.

Rodičovský příspěvek. Integrovaný portál MPSV [online]. MPSV odbor 44, 6. 1. 2016 [cit. 19. 7. 2016]. Dostupné z: https://portal.mpsv.cz/soc/ssp/obcane/rodicovsky_prisp

SCHIMMERLINGOVÁ, Věra. *Analýza vybraných problémů života a potřeb neúplných rodin: 2. část výsledků empirického výzkumu sociální situace neúplné rodiny rozvedené ženy s dětmi do 15 let*. Praha: Československý výzkumný ústav práce a sociálních věcí, 1977. Výzkumné práce (Československý výzkumný ústav práce a sociálních věcí).

SINGLY, François de. *Sociologie současné rodiny*. Praha: Portál, 1999. ISBN 80-7178-249-1.

SIROVÁTKA, Tomáš. *Příjmová chudoba, materiální deprivace a sociální vyloučení v České republice a srovnání se zeměmi EU: (výzkumná zpráva z projektu Monitorování chudoby)*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, 2005. ISBN 80-239-5520-9.

SMETÁČKOVÁ, Irena. *Příručka pro genderově citlivé výchovné poradenství*. Praha: Otevřená společnost, 2007. ISBN 978-80-87110-00-3.

SOKAČOVÁ, Linda. *Významné ženy a hnutí v historii feminismu*. In VALDROVÁ, Jana. *Abc feminismu*. Brno: Nesehnutí, 2004. ISBN 80-903228-3-2.

SOKOLOVÁ, Věra. *Současné trendy feministického myšlení*. In VALDROVÁ, Jana. *Abc feminismu*. Brno: Nesehnutí, 2004. ISBN 80-903228-3-2.

Statistická ročenka školství 2015/2016: výkonové ukazatele [online]. Praha: MŠMT, odbor školské statistiky, analýz a informační strategie, 2016, [cit. 19. 7. 2016]. Dostupné z: <http://toiler.uiv.cz/rocenka/rocenka.asp>

STRAUSS, Anselm L. a Juliet CORBINOVÁ. *Základy kvalitativního výzkumu: postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Brno: Sdružení Podané ruce, 1999. SCAN. ISBN 80-85834-60-X.

ŠANDERA, Jiří a Věra HABERLOVÁ. *Sociodemografická analýza neúplných rodin s nezletilými dětmi v České republice HR135/10*. Praha: Národní centrum sociálních studií, 2005, 195 s. Dostupné z: <http://www.ncss.cz/files/neuplne-rodiny-zaverecna-zprava.pdf>

ŠŤASTNÁ, Anna. *Neúplné rodiny v České republice a ve vybraných evropských zemích*. 1. vyd. Praha: VÚPSV, 2009, 131 s. ISBN 978-80-7416-038-7.

ŠUSTOVÁ, Šárka. *Pracují, a přesto jsou chudí*. Statistika & my. Praha: Český statistický úřad, 2013. ISSN 1804-7149. Dostupné z: <http://www.statistikaamy.cz/wp-content/uploads/2014/06/1804130708.pdf>

UHL, Michal. *Rodiny s dětmi do tří let*. Praha: Alternativa 50+, 2016. ISBN: 978-80-88155-01-0

VÁLKOVÁ, Jana. *Rodina a rodinná politika v českém kontextu a diskurzu politických stran*. In WICHTERLOVÁ Lada (eds.). *Rodinná politika II: zaměřeno na kontext změn mateřské a rodičovské dovolené a nedostupnost a legislativní změny v oblasti zařízení péče o předškolní děti*. Praha: Gender Studies, 2012

Veřejný ochránce práv, 2011. *Kritéria pro přijetí do mateřské školky se mají týkat dětí, nikoli posuzovat jejich rodiče*. Veřejný ochránce práv [online]. 16. února 2011 [cit. 19. 7. 2016]. Dostupné z: <http://www.ochrance.cz/aktualne/tiskove-zpravy-2010/kriteria-pro-prijeti-do-materske-skolky-se-maji-tykat-deti-nikoli-posuzovat-jejich-rodic/>

Veřejný ochránce práv, 2012. *Doporučení veřejného ochránce práv k naplňování práva na rovné zacházení v přístupu k předškolnímu vzdělávání*. Brno: Kancelář veřejného ochránce práv, 2012.

Dostupné z:

http://www.ochrance.cz/fileadmin/user_upload/DISKRIMINACE/Doporuzeni/Doporuzeni-skolky-2012.pdf

WICHTERLOVÁ, Lada. *Zahodíme potenciál jeslí?* In KOLÁŘOVÁ, Jitka (ed.). *Klíč k jeslím*. Praha: Gender studies, 2007. ISBN 978-80-86520-22-3.

Zákony:

Zákon č. 94/1963 Sb. Zákon o rodině

Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník

Zákon č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře

Zákon č. 110/2006 Sb., o životním a existenčním minimu

SEMINÁŘE

Odborný seminář *Psychická odolnost u dětí sólo rodičů*. Simona Hoskovcová. 22. září 2015, Beroun. Společnost Aperio.

Odborný seminář *Strategie obživy sólo rodičů*. Radka Dudová. 3. 11. 2015. Beroun. Společnost Aperio. <http://www.aperio.cz/632/odborne-tematicke-seminare-o-praci-se-solo-rodici-beroun>